

**СВОБОДНО ДВИЖЕНИЕ
НА ГРАЖДАНИТЕ
НА ЕВРОПЕЙСКИЯ
СЪЮЗ – ПРАВА И
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА
ПРЕД ЕДНОПОЛОВИТЕ
СЕМЕЙСТВА В
РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ**

Доц. д-р Христо Христов
Адв. Деница Любенова
Лилия Драгоева

ЦЕНТЪР ЗА
ИЗСЛЕДВАНЕ НА
ДЕМОКРАЦИЯТА

 МЛАДЕЖКА ЛГБТ ОРГАНИЗАЦИЯ
ДЕЙСТВИЕ

 LOVE MOVES

**СВОБОДНО ДВИЖЕНИЕ НА ГРАЖДАНИТЕ
НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ –
ПРАВА И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА
ПРЕД ЕДНОПОЛОВИТЕ СЕМЕЙСТВА
В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ**

Тази публикация е създадена с финансовата подкрепа на Програма „Права, равенство и гражданство“ (2014-2020) на Европейския съюз. Съдържанието ѝ отразява вижданията на нейните автори и е изцяло тяхна отговорност. Европейската комисия не поема никаква отговорност за използването на информацията, която публикацията съдържа.

Автори:

- © Доц.д-р Христо Христов, преподавател по право на ЕС в ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски“ (част 1);
- © Адв. Деница Любенова, Директор „Правна програма“ на Младежка ЛГБТ организация „Действие“ (част 2);
- © Лилия Драгоева, Анализатор, Център за изследване на демокрацията (част 3)

Издава и разпространява:

© 2019, Младежка ЛГБТ организация „Действие“

Всички права запазени.

ул. „Любен Каравелов“ 24, ет.1, ап.4, 1142 София

www.deystvie.org

info@deystvie.org

ISBN: 978-954-929-742-3

**СВОБОДНО ДВИЖЕНИЕ
НА ГРАЖДАНИТЕ
НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ –
ПРАВА И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА
ПРЕД ЕДНОПОЛОВИТЕ СЕМЕЙСТВА
В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ**

Хомофобията и неравноправното третиране на ЛГБТИ хората все още са широко разпространени в Европейския съюз. Индикаторите за равнището им в различните държави членки се различават и в някои държави положението е привидно по-добро, но данните сочат, че пълно равенство за тази група не е постигнато в нито една от тях. България е една от страните, в които ситуацията е най-неблагоприятна. С цел да хвърли светлина върху един от елементите, допринасящи за това, настоящият анализ представя резултатите от изследване на приложението на Директива 2004/38/ЕО относно правото на граждани на Съюза и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите членки, касаещо ЛГБТИ двойки на територията на Република България. Анализът включва преглед на гарантираните на гражданите на ЕС права и анализ на мерките и дефицитите по прилагане на Директивата в България, преглед на административната и съдебна практика по темата у нас и данни от национално проучване сред еднополови двойки с признат статут в други държави – членки на ЕС, които пребивават временно или живеят в България.

Настоящата публикация се реализира в рамките на проект „Любов в движение: Правата на еднополови двойки с официално признат брак или съжителство в друга страна – членка на ЕС“ (LoveMoves), финансиран от Програма „Права, равенство и гражданство“ (2014-2020) на Европейския съюз.

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	9
ЧАСТ ПЪРВА: ПРИЛОЖЕНИЕ НА ДИРЕКТИВА 2004/38/ЕО ПО ОТНОШЕНИЕ НА ЛГБТИ ДВОЙКИ НА ТЕРИТОРИЯТА НА Р. БЪЛГАРИЯ	13
I. Свободно движение на гражданите на ЕС и права по Директива 2004/38/ЕО	14
1. Приложно поле на свободното движение на хора и на Директива 2004/38/ЕО.....	14
2. Права по Директива 2004/38/ЕО.....	18
II. Свободно движение и права на ЛГБТ лицата	41
1. Понятие за “съпруг/съпруга” при упражняване на правата на свободно движение.....	42
2. Член на семейството – семеен партньор на гражданин на ЕС.....	50
3. Лица, които се намират в трайно фактическо съжителство.....	52
III. Прилагане на правото на свободно движение и Директива 2004/38/ЕО в Република България	57
1. Мерки по прилагане на свободното движение на хора в Република България	57
2. Дефицити на българската уредба във връзка с упражняване на право на свободно движение от ЛГБТИ лица и възможно нарушаване на правата на гражданите на ЕС.....	62

ЧАСТ ВТОРА: ПРАКТИКА НА БЪЛГАРСКИТЕ СЪДИЛИЩА, ПОСТАНОВЕНА В НАРУШЕНИЕ НА ПЪРВИЧНОТО И ВТОРИЧНО ПРАВО НА ЕС, ДИРЕКТИВА 2004/38/ЕО И ПРАКТИКАТА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА, КАСАЕЩА ПРАВАТА НА ЕДНОПОЛОВИТЕ ДВОЙКИ, КОИТО ФОРМИРАТ СЕМЕЙСТВА В БЪЛГАРИЯ...69

Дело на Д. и Л., висящо пред Върховен административен съд ...	71
Изложение на фактите.....	71
Нарушение на Кодекса на международното частно право.....	73
Нарушение на Европейската конвенция по правата на човека (ЕКПЧ).....	74
Дело К. и М., висящо пред Върховен административен съд.....	80
Изложение на фактите.....	80
Правните последици от Решението на Съда на Европейския съюз по дело С- С-673/16 Coman.....	83
Какви биха били правните последици за държава членка, която не изпълнява предписанията на Съда на Европейския съюз, обективирани в решението по делото Coman?.....	83
Заклучение	85

ЧАСТ ТРЕТА: (НЕ)УПРАЖНЯВАНЕТО НА ПРАВА И НЕГОВОТО ОТРАЖЕНИЕ ВЪРХУ ЖИВОТА НА ЕДНОПОЛОВИТЕ ДВОЙКИ.....87

Бракът и еднополовите двойки: (не)възможности, мотиви и последици	88
Еднополовите двойки в брак: в България или в чужбина? ..92	
Отказ на право на пребиваване.....	94
Невъзможност за упражняване на родителски права и достъп до репродуктивни услуги.....	95
Имущество и право на наследяване.....	98
Емиграция.....	99

Чувство за несправедливост.....	100
Паралели между живота в България и чужбина.....	104
Семейната и социалната среда на еднополовите двойки, въстъпили в брак.....	107
Лични истории: „Моето семейство“.....	112
Двойка лесбийки от България, с регистрирано партньорство, в процес на преместване в Барселона.....	113
Двойка лесбийки от България, със сключен брак и две деца, живеят в София.....	116
Двойка гей мъже от България, със сключен брак и две деца, живеят в Амстердам.....	117
Българо-шотландска двойка жени, със сключен брак, живеят във Великобритания.....	120
Заклучение.....	122
ПРЕПОРЪКИ И ВЪЗМОЖНИ РЕШЕНИЯ.....	124
СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА.....	127
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА.....	129

Изразяваме специални благодарности към всички респонденти, които споделиха историите и опита си.

ВЪВЕДЕНИЕ

Свободното движение на хора е основен изграждащ елемент на вътрешния пазар на Европейския съюз, а в по-широк план може да се разглежда и като един от фундаментите на европейската интеграционна система. Първоначално предвидено под формата на различни права на икономическа дейност, гарантирани на гражданите на държавите – членки на Европейските общности, свободното движение на хора придобива пълното си значение на основно измерение на европейската интеграция с въвеждането на гражданството на Европейския съюз с Договора от Маастрихт¹. Както определя Съдът на ЕС, гражданството на ЕС е основен статут на гражданите на държавите членки, който им гарантира в рамките на правния ред на Съюза определен кръг от права поради качеството им на граждани на ЕС, независимо от вътрешноправната уредба на отделните държави членки². Сред гарантираните на гражданите на ЕС права особено значение имат именно правото на свободно движение³, както и правото на равно третиране на лицата във всяка ситуация, попадаща под действието на Договорите на Европейския съюз⁴.

Наред с разпоредбите на първичното право на ЕС, които уреждат общото право на свободно движение и произтичащите от него конкретни форми на свободно движение, свързани с осъществяването на различни икономически дейности, са

1. Вж. Weiss, F., Wooldridge, F. "Free movement of persons within the European Community", 2nd edition, Kluwer Law International, The Netherlands, 2007, с. 2 et seq.

2. Вж. Решение от 20 септември 2001, Grzelczyk, дело C184/99, ECLI:EU:C:2001:458, т. 31; Решение от 17 септември 2002, Vaumbast и R, дело C413/99, ECLI:EU:C:2002:493, т. 82.

3. Вж. чл. 20, пар. 2, буква а) и чл. 21, пар. 1 ДФЕС.

4. Вж. чл. 18 и 19 ДФЕС, вр. чл. 21 ХОПЕС.

приети и редица актове на производното право, които уреждат подробна правна уредба на упражняването на свободно движение от гражданите на ЕС. Сред актовете на производното право в материята на свободното движение особено внимание заслужава Директива 2004/38/ЕО относно правото на граждани на Съюза и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите членки⁵. Директива 2004/38/ЕО установява подробните общи правила на ЕС относно упражняването на правото на свободно движение на хора и редица производни на него права, приложими за всички форми на свободно движение, предвидени в Договорите. По смисъла на практиката на Съда на ЕС тя установява изчерпателна правна рамка, която държавите членки са обвързани да прилагат, без да изменят или допълват чрез последващи вътрешноправни разрешения, с изключение на въпросите, по които Директивата изрично препраща към вътрешното право⁶.

Сред въпросите, които представляват особен интерес в настоящата фаза на развитие на правото на ЕС, що се отнася до прилагането на правото на свободно движение и правилата по Директива 2004/38/ЕО, несъмнено следва да се постави този за равенството в третирането на ЛГБТ⁷ лицата при упражняване на свободно движение и, в частност, за гарантираните права на членовете на семейството на тези лица. Въпреки че не третира пряко тази проблематика, Директива 2004/38/ЕО неминуемо поставя редица практически проблеми що се отнася до правата на ЛГБТ лицата предвид това, че в нея са уредени редица права на членовете на семейството на гражданите на ЕС, упражняващи свободно движение, а, от друга страна, чл. 21, пар. 1

5. ОВ L 158, 30.4.2004, специално българско издание: глава 05, том 007, с. 56.

6. Вж. Христов, Х., "Вътрешен пазар и основни свободи на движение в правото на Европейския съюз", Сиела, С., 2018, с. 191 et seq.

7. В първата част на настоящото изложение е употребено понятието ЛГБТ лица, което ще се използва за означаване на хипотезите, свързани с упражняване на право на свободно движение от лесбийки, гей мъже, бисексуални и транс лица, които обективно могат да формират семейни отношения с лица от същия пол. В останалите две части на анализа се употребява по-обхватното понятие ЛГБТИ – лесбийки, гей мъже, бисексуални, транс лица и интерсекс лица.

от Хартата на основните права на Европейския съюз (ХОПЕС) забранява в рамките на интеграционния правен ред всяка форма на дискриминация, основана в частност на сексуална ориентация. Актуалността на този кръг въпроси се илюстрира и от развитието на практиката на Съда на Европейския съюз, пред който вече беше поставен проблемът за прилагането на режима по Директивата спрямо лица от един и същи пол, между които има формирани семейни отношения и валидно сключен брак⁸. От друга страна, не следва да се подценява ефектът върху прилагането на Директива 2004/38/ЕО към еднополови семейни двойки, който може да има развитието на практиката на Европейския съд по правата на човека в светлината на решенията на съда по делата *Oliari and Others v. Italy*⁹ и *Orlandi and Others v Italy*¹⁰, предвид изискването гарантираните в ЕС основни права, съответстващи на права, гарантирани в Европейската конвенцията за правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ), да се тълкуват и прилагат като минимален стандарт в този смисъл и обхват, който има Конвенцията¹¹.

Доколкото Република България е една от последните държави – членки на ЕС, която не е уредила нито възможността за сключване на брак между лица от един и същи пол, нито е признала определена правна форма на семейните отношения в еднополови двойки, въпросите, свързани с гарантиране на пълноценното упражняване на правото на свободно движение от ЛГБТ лица, както и за гарантиране на равното третиране на гражданите на ЕС без оглед на сексуалната им ориентация, се поставят с особена острота в нашата страна.

В този контекст, в рамките на първата част на настоящия анализ ще бъдат разгледани на първо място гарантираните на гражданите на ЕС права по Директива 2004/38/ЕО, които имат особено значение за еднополовите семейни двойки. От друга

8 Вж. Решение от 5 юни 2018, *Coman e.а.*, дело C-673/16, ECLI:EU:C:2018:385.

9 Applications No. 18766/11 and 36030/11.

10 Applications No. 26431/12; 26742/12; 44057/12 и 60088/12.

11 Вж. чл. 52, пар. 3 ХОПЕС.

страна, ще бъдат анализирани мерките по прилагане на Директивата в България и дефицитите, които те разкриват с оглед гарантиране на равното третиране на гражданите на ЕС, които имат формирани семейни отношения в еднополови двойки. Втората част на анализа представя два случая от практиката на българските съдилища, касаещи правата на еднополови двойки и нарушаващи Директива 2004/38/ЕО. Третата част на анализа поставя акцент върху преживяванията на еднополовите двойки с признат брак или съжителство по време на пребиваването им в България и разкрива отраженията на правния вакуум, в който се намират, върху техния начин на живот.

ЧАСТ ПЪРВА

**ПРИЛОЖЕНИЕ НА ДИРЕКТИВА 2004/38/ЕО
ПО ОТНОШЕНИЕ НА ЛГБТИ ДВОЙКИ НА
ТЕРИТОРИЯТА НА Р. БЪЛГАРИЯ**

I. СВОБОДНО ДВИЖЕНИЕ НА ГРАЖДАНИТЕ НА ЕС И ПРАВА ПО ДИРЕКТИВА 2004/38/ЕО

1. Приложно поле на свободното движение на хора и на Директива 2004/38/ЕО

1.1. В действащата редакция на Договорите свободното движение на хора включва общо право на свободно движение на гражданите на Европейския съюз, гарантирано в чл. 21ДФЕС и чл. 45 ХОПЕС, и специфични права на физическите лица, граждани на ЕС, произтичащи от уредбата на свободното движение на работници, свободата на установяване и свободата на предоставяне на услуги¹². Според практиката на Съда на ЕС общото право на свободно движение, уредено в чл. 21ДФЕС, намира специфично проявление в отделните форми на свободно движение, уредени в чл. 45, 49 и 56ДФЕС¹³. В същото време предвидените в договора конкретни форми на свободно движение се явяват подробна уредба на упражняване на правото на свободно движение. С оглед на това, при наличието на необходимите условия за прилагане на някоя от тези форми, следва да се прилага именно тя, докато общото право на свободно движение може да бъде приложимо основание, когато няма предпоставки за прилагане на някоя от конкретните форми¹⁴.

1.2. Независимо от това коя форма на свободно движение на хора е приложима в дадена хипотеза, правото на свободно движение се проявява в определен порядък производни права,

12. Вж. чл. 45, 49 и 56ДФЕС.

13. Решение от 29 февруари 1996, Skanavi и Chryssanthakopoulos, дело C-193/94, ECLI:EU:C:1996:70, т. 22; Решение от 26 ноември 2002, Olazabal, дело C-100/01, ECLI:EU:C:2002:712, т. 26; Решение от 16 декември 2004, Му, дело C-293/03, ECLI:EU:C:2004:821, т. 33.

14. Решение от 15 септември 2005, Ioannidis, дело C-258/04, ECLI:EU:C:2005:559, т. 20.

свързани със свободно придвижване и пребиваване между държавите – членки на Европейския съюз. Понастоящем тези права са предмет на разгърнатата уредба в Директива 2004/38/ЕО, която закрепва общия режим на свободно движение на хора в рамките на ЕС.

1.3. В настоящата фаза на развитие на правото на Европейския съюз правата, свързани със свободно движение на хора, са гарантирани на гражданите на ЕС и на членовете на техните семейства. По силата на чл. 20, пар. 1 от ДФЕС гражданин на ЕС е „всяко лице, което притежава гражданство на държава членка“. Наред с това, визираната разпоредба подчертава, че „гражданството в Съюза се добавя към, а не замества националното гражданство“¹⁵. Иначе казано, гражданството на ЕС произтича от националното гражданство на поне една държава – членка на Съюза. Правото на Европейския съюз не предвижда самостоятелен способ на придобиване или загуба на гражданството на ЕС. Придобиването и загубата на качеството гражданин на ЕС са автоматична последица от придобиването или загубата на гражданството на държава членка. Доколкото правото на свободно движение на хора е гарантирано като общо положение единствено на гражданите на ЕС, възможността граждани на трети страни да се ползват от режима на свободно движение е открита единствено за членовете на семейството на гражданин на Съюза¹⁶. Същевременно тя е предпоставена от упражняването на правото на свободно движение от този член на семейството, който е гражданин на Съюза, или от необходимостта да бъде гарантирана действителната възможност за упражняване на най-съществената част от правата, формиращи статута на гражданин на Съюза по отношение на ненавършило пълнолетие лице, чиито родители са граждани на трета страна¹⁷.

15. Вж. подробности относно общите характерни елементи на правния режим на гражданството на ЕС Lenaerts, K., Van Nuffel, P., Bray, R. *Constitutional Law of the European Union*, op. cit., c. 541 et seq.; Weiss, F. Wooldridge, F. *Free movement of persons within the European Community*, c. 163 et seq.

16. Вж. чл. 3, пар. 1 и 2 от Директива 2004/38/ЕО, цит.

17. Решение от 8 март 2011, Ruiz Zambrano, дело C-34/09, ECLI:EU:C:2011:124; Решение от 5 май 2011, McCarthy, дело C-434/09, ECLI:EU:C:2011:277; Решение от 15 ноември 2011, Dereci e.a., дело C-256/11, ECLI:EU:C:2011:734.

1.4. По смисъла на чл. 2, пар. 2 от Директива 2004/38/ЕО за членове на семейството на упражняващ свободно движение гражданин на Съюза се считат:

- i.** съпруг (съпруга) или партньор, с когото гражданинът на ЕС е сключил регистрирано съжителство;
- ii.** преки наследници на възраст под 21 години;
- iii.** лица, които са на издръжка или са наследници на съпруга/съпругата или регистрирания партньор;
- iv.** преки роднини по възходяща линия на гражданина на ЕС или на съпруга (съпругата) или регистрирания му партньор.

Наред с това, чл. 3, пар. 2 от Директивата предвижда, че в съответствие с разрешения, приети в националното законодателство на държавите членки, с право на влизане и пребиваване в приемащата държава членка могат да се ползват също и други членове на семейството извън посочените в чл. 2, пар. 2, които в държавата, от която идват, са лица на издръжка или членове на домакинството на гражданина на ЕС, лица, по отношение на които сериозни здравословни причини изискват лична грижа, както и партньор, с когото гражданин на ЕС има трайна връзка. Следва да се подчертае, че двете категории членове на семейството са подчинени на различен режим, доколкото тези по чл. 2, пар. 2 имат пряко уредени в Директивата права, чието прилагане не може да бъде предмет на свободна преценка от държавите членки, докато по отношение на лицата по чл. 3, пар. 2 държавата членка запазва определена степен на свободна преценка при какви условия ги допуска да пребивават на нейна територия¹⁸. Член 7, пар. 4 на Директива 2004/38/ЕО съответно посочва, че що се отнася до лица, които упражняват свободно движение с цел обучение, единствено съпруг/съпруга, регистриран партньор, деца на издръжка на съответния гражданин или преки роднини по възходяща линия на издръжка на съответния гражданин се ползват с правата на членове на семейството по смисъла на Директивата.

18. Вж. Решение от 5 септември 2012, Rahman е.а., дело C-83/11, ECLI:EU:C:2012:519, т. 18–26; Guild, E., Peers, S., Tomkin, J. The EU Citizenship Directive. Oxford University Press, Oxford, 2014, с. 1–3, 30.

За членове на семейството на гражданин на ЕС при упражняване на право на свободно движение се считат лицата, които са низходящи роднини по права линия до 21-годишна възраст или които са на издръжка на съответния гражданин на ЕС или на неговия съпруг/съпруга или регистриран партньор, дори да са надхвърлили тази възраст. За членове на семейството се считат също преките роднини по възходяща линия на издръжка на гражданина на ЕС, на неговия/неговата съпруг/съпруга или регистриран партньор. Това биха могли да бъдат деца или внуци на гражданина на ЕС, на неговия/неговата съпруг/съпруга или на регистрирания му семеен партньор, също както и родители на тези лица. По отношение на този кръг не могат да бъдат поставяни допълнителни условия, за да се упражняват правата по Директива 2004/38/ЕО, например не може да се изисква те да живеят заедно със съответния гражданин на Съюза. Наред с преките родственици, при определени от държавите членки условия могат да упражняват право на пребиваване и други членове на семейството на гражданина на ЕС, на неговия/неговата съпруг/съпруга или регистриран партньор, които са членове на домакинството, които са на издръжка или за които съответният гражданин, съпруг или партньор полага лична грижа поради сериозни здравословни причини.

1.5. Гарантираните права на членовете на семейството на упражняващ право на свободно движение гражданин на ЕС имат особено значение за лицата – граждани на трети страни, доколкото гражданите на ЕС имат на самостоятелно основание същия порядък права. Все пак, включително по отношение на гражданите на Съюза, в определени ситуации правата на членовете на семейството могат да имат особено значение, например, що се отнася до упражняване правото на продължително или постоянно пребиваване¹⁹.

1.6. При действащата редакция на ДФЕС и на актовете на производното право относно свободното движение на хора,

19. Вж. чл. 12-17 от Директивата.

правният режим на свободното движение на хора се прилага за всички граждани на Съюза, които се движат или пребивават в държава членка, различна от тази, на която са граждани, и за членовете на техните семейства²⁰. По смисъла на практиката на Съда гражданите на Съюза, които никога не са упражнявали правото си на свободно движение и винаги са пребивавали в държавата членка, на която са граждани, не попадат в обхвата на понятието „бенефициер“ по смисъла на член 3, параграф 1 от Директива 2004/38/ЕО, поради което режимът по Директивата не се прилага за тях²¹. Съдът е определил също, че ако едно лице не се намира в хипотеза на свободно движение, съответно членовете на неговото семейство също не влизат в обхвата на режима на свободно движение на хора, що се отнася до прилагането на правата на членовете на семейството, гарантирани при упражняване правото на свободно движение от гражданин на Съюза²².

Счита се, че едно лице упражнява свобода на движение, ако цели или осъществява която и да е възможна форма на свободно движение към друга държава членка, различна от тази, на която е собствен гражданин и в която пребивава. Това му позволява да се позовава на правата, гарантирани на гражданите на ЕС както спрямо тази друга държава членка, по отношение на която се упражнява свободата на движение, така и спрямо собствената му държава по произход. Свободно движение е на лице и когато едно лице – гражданин на ЕС, пребиваващо в трета страна, влиза в хипотеза на упражняване на гарантираните му права спрямо държава членка, на която не е собствен гражданин²³. Правният режим на свободно движение е приложим и в случаите, когато едно лице се връща в държавата си по произход, след като е упражнявало право на свободно движение²⁴. Това позволява дори членовете на неговото семейство, които не

20. Решение по дело C-256/11, Dereci e.a., цит. т. 53.

21. Решение по дело McCarthy, цит., т. 31 и 39.

22. Пак там, т. 42.

23. Вж. Guild, E., Peers, S., Tomkin, J. The EU Citizenship Directive, op. cit., с. 53.

24. Решение от 7 юли 1992, Surinder Singh, дело C-370/90, ECLI:EU:C:1992:296, т.21; Решение от 23 септември 2003, Akrich, дело C-109/01, ECLI:EU:C:2003:491, т. 52–58.

са граждани на ЕС, да се позовават на права, произтичащи от правото на ЕС, в отношения с държавата по произход на гражданина на Съюза²⁵.

1.7. Съгласно трайната практика на Съда на ЕС не може да се извършва позоваване на елементи на правния режим на свободното движение на хора по отношение на изцяло вътрешни положения²⁶. За изцяло вътрешни положения се считат тези случаи, които не разкриват никаква връзка с уреден от правото на ЕС въпрос и следователно са „чужди на приложното поле на разпоредбите на Договора“²⁷. Иначе казано, като изцяло вътрешни могат да се определят тези правоотношения, в които всички елементи както от правна, така и от фактическа страна са изцяло в юрисдикцията на една държава членка. Що се отнася до свободното движение на хора, за изцяло вътрешни положения се считат такива случаи, в които не е налице елемент на упражняване на някое от правата на свободно движение, нито се поставя друг правен въпрос, който има предопределящо значение за упражняване на право, свързано със свободното движение. Следва същевременно да се подчертае, че в по-новата практика на Съда на ЕС се наблюдава тенденция на смекчаване границите на прочита на изцяло вътрешните положения, който Съдът има. Интересни примери в това отношение илюстрират редица дела, разгледани от Съда на ЕС след въвеждането на института на гражданството на Съюза, като например *García Avello* и *Ruiz Zambrano*²⁸. Те илюстрират хипотези, в които, без да е налице непосредствено действие по упражняване на право, свързано с една или друга от формите на свободно движение, Съдът приема за приложими разпоредби от режима на свободно движение по отношение на спорове, конкретните елементи

25. Решение от 11 декември 2007, *Eind*, дело C-291/05, ECLI:EU:C:2007:771, т. 35–45.

26. Picod, F. *Libre circulation et situation interne*. // *Revue des affaires européennes*, 2003/2004/1, с. 47.

27. Решение от 28 март 1979, *Saunders*, дело 175/78, EU:C:1979:88, т. 11; Решение от 17 декември 1987, *Zaoui*, дело 147/87, ECLI:EU:C:1987:576, т. 15; Решение от 16 декември 1992, *Koua Poirteiz*, дело C-206/91, ECLI:EU:C:1992:523, т. 11; Решение от 5 юни 1997, *Uecker и Jacquet*, съед. дела C-64/96 и C-65/96, ECLI:EU:C:1997:285, т. 16–19.

28. Решение от 2 октомври 2003, *García Avello*, дело C-148/02, ECLI:EU:C:2003:539; Решение по дело C-34/09, *Ruiz Zambrano*, цит.

от които са изцяло ограничени до една държава членка. Подобна картина разкриват също делата *Carpenter* и *Gouvernement de la Communauté française et Gouvernement wallon*²⁹. Във всички тези случаи се наблюдава ясно изразена склонност на Съда на ЕС да надхвърля в произнасянето си обективно дадените в делото елементи, заключени изцяло в територията и юрисдикцията на една държава членка, когато е необходимо да бъде осигурено полезното действие на правата, произтичащи от института на гражданството на Съюза и, в частност, на правото на свободно движение. Трябва обаче да се отчете, че посочените случаи все пак поставят въпроси, които са от определящо значение за прилагането на правата, произтичащи от гражданството в ЕС, което обяснява особения подход на Съда и отклонението му от традиционно следваната от него линия на юриспруденция.

2. Права по Директива 2004/38/ЕО

2.1. Член 4 от Директива 2004/38/ЕО урежда правото на излизане, което се явява първата проявна форма на общото право на свободно движение. Всеки гражданин на Европейския съюз има право да напусне територията на държавата членка по произход или в която пребивава, като представи валидна лична карта или паспорт. Член 5 от Директивата съответно гарантира на гражданите на ЕС право да влязат свободно във всяка държава от Съюза, на която не са собствени граждани, при представяне на лична карта или паспорт.

На гражданите на ЕС не могат да бъдат налагани изисквания за виза или каквото и да било равностойно административно разрешение за излизане или за влизане. Правото на влизане може да бъде прилагано както при придвижване от друга държава членка, така и при придвижване от трета страна.

Правото на излизане и правото на влизане също са гарантирани на членовете на семейството на упражняващия свободно

29. Решение от 11 юли 2002, *Carpenter*, дело C-60/00, ECLI:EU:C:2002:434; Решение от 1 април 2008, *Gouvernement de la Communauté française et Gouvernement wallon*, дело C-212/06, ECLI:EU:C:2008:178.

движение гражданин на ЕС. В случаите, когато член на семейството на гражданин на Съюза е гражданин на трета страна, за да упражни право на влизане в държава членка от ЕС, той може да се нуждае от виза. Трети страни, за чиито граждани се прилагат визи, са определени в Регламент № 539/2001³⁰. Не се изисква виза за член на семейството на гражданин на ЕС, който притежава документ за пребиваване по чл. 10 от Директива 2004/38/ЕО. Наличието на виза за краткосрочен или дългосрочен престой за държава членка от Шенгенската система дава право на гражданина на трета страна да влезе във всяка държава от ЕС, с изключение на Обединеното кралство и Република Ирландия, и да остане в нея за срок до 90 дни за всеки период от 180 дни.

Редът и условията за издаване на визи са определени в Регламент № 810/2009³¹. Съгласно чл. 5, пар. 2, ал. 2 от Директива 2004/38/ЕО, държавите членки са обвързани да гарантират издаването на виза на членовете на семейството на гражданин на ЕС при облекчени условия, без заплащане на такса и при прилагането на ускорена процедура³². За разлика от останалите граждани на трети страни, при които издаването на виза е въпрос, по който държавите членки имат право на свободна преценка, членовете на семейството на гражданин на ЕС имат право да получат виза, което съответно обвързва държавите членки да издадат виза при наличие на предвидените в Директивата предпоставки³³. Според Съда държавите членки не могат като общо правило да предприемат мярка на принудително връщане на гражданин на трета страна, съпруг на гражданин на ЕС, кой-

30. Вж. Регламент (ЕО) № 539/2001 на Съвета от 15 март 2001 година за определяне на третите страни, чиито граждани трябва да притежават виза, когато преминават външните граници на държавите членки, както и тези, чиито граждани се освободени от това изискване, ОВ L 81, 21.3.2001, специално българско издание: глава 19, том 003, с. 97.

31. Регламент (ЕО) № 810/2009 на Европейския Парламент и на Съвета от 13 юли 2009 година за създаване на Визов кодекс на Общността (Визов кодекс), ОВ L 243, 15.9.2009.

32. Според Комисията изискването за издаване на визи на членовете на семействата в най-кратък срок предполага процедурата по издаване на виза да не надхвърля четири седмици – вж. Съобщение на Комисията до Европейския Парламент и до Съвета относно насоки за по-добро транспониране и прилагане на Директива 2004/38/ЕО относно правото на граждани на Съюза и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите членки COM(2009)313 окончателен.

33. Решение от 31 януари 2006, Комисията срещу Испания, дело C-503/03, ECLI:EU:C:2006:74, т. 42.

то влиза на територията на държавата членка, без да разполага с валиден документ за самоличност и с виза, ако съответното лице е в състояние да докаже по друг начин самоличността си и наличието на семейната връзка с гражданин на Съюза и ако не представлява заплаха за вътрешния ред, общественото здраве или обществената сигурност³⁴. В светлината на практиката на Съда на ЕС може да се приеме, че държавите членки следва да организират издаването на визи на членовете на семейството на граждани на ЕС, така че да не се налага те да напускат територията на Съюза и да се връщат в държавата, от която произхождат. В същия смисъл е и разпоредбата на чл. 7 на Регламент № 810/2009.

Висшата юрисдикция на ЕС е постановила още, че лица, граждани на трети страни, които са съпрузи на граждани на Съюза, не могат да бъдат включвани като нежелани лица в Шенгенската информационна система (ШИС), без да бъдат спазени изискванията за налагане на ограничения на правото на свободно движение, уредени в Директива 2004/38/ЕО³⁵. По смисъла на практиката на Съда отказът едно лице, гражданин на трета страна и съпруг/съпруга на гражданин на ЕС, да бъде допуснато до територията на държава членка въз основа на сигнализирането му като нежелано лице от държава членка в ШИС е допустим, доколкото са налице достатъчно обективни елементи, позволяващи да се заключи, че условията за налагане на ограничение на правото на свободно движение по чл. 27 от Директива 2004/38/ЕО са изпълнени³⁶.

2.2. Правото на свободно движение включва право на пребиваване в държава членка, на която гражданинът на ЕС не е собствен гражданин. Това право е уредено в чл. 20, пар. 2, буква а) от ДФЕС като основно право на гражданите на Съюза. Специални разпоредби относно правото на пребиваване при различните форми на икономическа дейност са установени в чл.

34. Решение от 25 юли 2002, MRAX, дело C-459/99, ECLI:EU:C:2002:461.

35. Решение по дело C-503/03, Комисията с. Испания, цит. т. 52.

36. Пак там., т. 53–59.

45, пар. 3, буква в), чл. 49, ал. 1 и чл. 56, ал. 1 от ДФЕС³⁷. В рамките на производното право, правото на пребиваване е предмет на подробна уредба в Глави III и IV на Директива 2004/38/ЕО. Предвид съдържащата се в Директивата уредба, можем да разграничим три различни форми на правото на пребиваване: краткосрочно, продължително и постоянно пребиваване.

2.3. Член 6 от Директива 2004/38/ЕО предвижда, че всеки гражданин на ЕС има право да пребивава на територията на държава членка, на която не е собствен гражданин, за срок до три месеца, без да е необходимо да удовлетворява никакви други условия или формалности, освен да притежава валидна лична карта или паспорт. Тази форма на пребиваване може да се разглежда като непосредствен израз на основното и лично право на гражданите на Съюза, предвидено в чл. 20, пар. 2, буква а) от ДФЕС. Това право обхваща цялата територия на държавата членка и може да бъде ограничавано само при условия, идентични на тези, приложими за собствените граждани на съответната държава³⁸. За упражняването на право на краткосрочно пребиваване не са предвидени изисквания за наличие на достатъчно средства за издръжка. Същевременно, предвид чл. 14, пар. 1 от Директива 2004/38/ЕО, краткосрочно пребиваване може да бъде упражнявано при условие, че съответното лице не се превърне в неприемлива тежест за системата на социално подпомагане в приемащата държава. Наред с това, чл. 24, пар. 2 от Директивата предвижда, че държавите членки могат да изключат предоставянето на социална помощ на лица, които се намират в хипотеза на краткосрочно пребиваване. В този порядък може да се заключи, че лицата, които упражняват краткосрочно пребиваване, трябва да разполагат с определени средства за издръжка и не би следвало да прибегват до социална помощ в приемащата държава.

За целите на краткосрочно пребиваване държавите членки

37. Решение от 8 април 1976, Royer, дело 48/75, ECLI:EU:C:1976:57.

38. Вж. чл. 22 от Директивата.

могат да предвидят изискване след упражняване на право на влизане лицата, граждани на други държави от ЕС, да декларират присъствието си на тяхна територия в разумен срок. За изпълнението на това задължение могат да бъдат предвидени пропорционални санкции, сред които не може да фигурира мярка на експулсиране³⁹. В същото време, задължението за деклариране на краткосрочно пребиваване не може да представлява неоправдано ограничаване на правото на свободно движение. Това задължение би имало такова естество, ако е свързано с прекомерни формални изисквания, които на практика препятстват свободното движение, уредено в договорите, или ограничават правата, предоставени на гражданите на ЕС, да влизат и пребивават на територията на държава, на която не са собствени граждани. Такава би била хипотезата, ако срокът за деклариране на влизането на територията на държавата членка не е разумен или ако наказанията за изпълнение на задължението за деклариране на краткосрочно пребиваване са прекомерни, например ако е предвидено наказание лишаване от свобода⁴⁰. В такъв порядък задължението за деклариране на краткосрочно пребиваване в тридневен срок от влизане на територията на приемащата държава, съчетано с налагане на наказание лишаване от свобода в случай на нарушение, е несъвместимо с правото на ЕС⁴¹. Санкциите за нарушаване на задължението за деклариране на краткосрочно пребиваване в една държава членка следва да бъдат аналогични на мерките, които се приемат срещу собствени граждани при подобни нарушения⁴².

С право на краткосрочно пребиваване се ползват и членовете на семейството на гражданин на ЕС, в това число и когато не са граждани на Съюза. Ако членовете на семейството на гражданин на ЕС са граждани на трета страна, по отношение на тях се прилагат общите изисквания на визовото и имиграционно

39. Решение от 7 юли 1976, *Watson и Belmann*, дело 118/75, ECLI:EU:C:1976:106, т. 20 и 21.

40. Пак там. Решение от 3 юли 1980, *Pieck*, дело 157/79, ECLI:EU:C:1980:179, т. 17–19.

41. Решение от 12 декември 1989, *Messner*, дело 265/88, ECLI:EU:C:1989:632, т. 15.

42. Решение от 21 септември 1999, *Wijsenbeek*, дело C-378/97, ECLI:EU:C:1999:439, т. 44.

законодателство на Съюза⁴³.

2.4. Подробна уредба на различните хипотези на възникване на право на продължително пребиваване се съдържа в чл. 7 от Директива 2004/38/ЕО. Следва да се има предвид, че чл. 7 от Директива 2004/38/ЕО разграничава няколко категории лица:

- i.** икономически активни граждани на Съюза;
- ii.** граждани на ЕС, които не упражняват икономическа активност, но разполагат с достатъчно средства за издръжка;
- iii.** лица, които следват определена форма на обучение в приемащата държава;
- iv.** членове на семейството на първите три категории лица, които упражняват право на свободно движение съвместно с основния член на семейството при условията, уредени в Директивата.

Работниците и самостоятелно заетите лица са първата категория лица, на които Директива 2004/38/ЕО предоставя право на продължително пребиваване. По отношение на този кръг лица не са поставени никакви други условия освен упражняването на съответната форма на икономическа дейност. Кои лица се считат за работници или самостоятелно заети лица се определя съобразно вече развитите положения в полето на свободното движение на работници и свободата на установяване и предоставянето на услуги. Чл. 7, пар. 3 от Директивата урежда изрично, че се считат за работници или самостоятелно заети лица определен кръг от бенефициерите, които не упражняват непосредствена икономическа дейност:

- i.** лица, които са в състояние на временна нетрудоспособност поради болест или злополука;
- ii.** лица, които се намират в надлежно регистрирана принудителна безработица, след като са упражнявали трудова дейност в продължение на повече от една година и са се регистрирали като търсещи работа лица;

43. Вж. чл. 5, пар. 2 от Директива 2004/38/ЕО.

iii. лица, които се намират в надлежно регистрирана принудителна безработица след изтичането на срочен трудов договор със срок, по-кратък от една година, или след прекратяване на трудовия договор преди изтичането на 12-месечен срок на трудова дейност⁴⁴;

iv. лица, които започнат професионално обучение, след като са упражнявали трудова дейност или дейност като самостоятелно заето лице⁴⁵.

Следва да се подчертае, че лицата, които имат право на пребиваване като работници, самостоятелно заети лица или приравнени на тях, имат най-широк кръг права спрямо всички други категории лица, уредени в Директива 2004/38/ЕО. Те могат да бъдат придружени от най-широк кръг членове на семейството, по отношение на тях не се прилагат изисквания за минимални средства за издръжка⁴⁶, те имат равен достъп до социални предимства със собствените граждани на приемащата държава без прилагане на изключението по чл. 24, пар. 2 от Директивата и се ползват със засилена защита срещу експулсиране, предвидена в чл. 14, пар. 4, буква а) от Директива 2004/38/ЕО. Наред с това, както вече беше изяснено, Регламент 492/2011 предоставя на лицата, които се считат за работници, и на членовете на техните семейства допълнителни права, които не са признати на никоя друга категория граждани на ЕС, упражняващи право на свободно движение⁴⁷.

Право на продължително пребиваване имат и лица, които не осъществяват никаква форма на икономическа активност, но разполагат с достатъчно средства за издръжка за себе си и за членовете на своето семейство, които упражняват свободно движение съвместно с тях. По отношение на този кръг лица

44. В тази хипотеза лицата се считат за работници за срок не по-кратък от 6 месеца.

45. В случай че лицето е прекратило по свое желание упражняването на дейност като работник, предметът на професионалното обучение трябва да съответства на преди това упражняваната трудова дейност.

46. Решение от 11 ноември 2014, *Dano*, дело C-333/13, ECLI:EU:C:2014:2358.

47. Вж. Христов, Х., "Вътрешен пазар и основни свободи на движение в правото на Европейския съюз", *op. cit.*, с. 180 et seq.

се изисква също така да притежават пълно здравно застрахователно покритие в приемащата държава членка. Поставянето на тези условия произтича от това, че доколкото визираният кръг лица не упражняват икономическа дейност, те не следва същевременно да се превръщат в неприемлива тежест за системата на социално подпомагане в приемащата държава.

В съответствие с развитата практика на Съда на ЕС, чл. 8, пар. 4 от Директива 2004/38/ЕО изрично посочва, че държавите членки не могат да определят обща фиксирана сума, която се разглежда като праг на достатъчно средства за издръжка. Това разрешение изхожда от разбирането, че при различните хора достатъчно средства за издръжка са различна величина, съответстваща на различни потребности, подход и привички на живот. С оглед на това преценката за наличие на достатъчно средства за издръжка следва да бъде извършвана индивидуално, при отчитане на конкретното положение на лицата. При всички положения за което и да било лице минималната изисквана сума за достатъчно средства за издръжка не може да надхвърля прага, отвъд който лицата имат право на социална помощ в приемащата държава, или, ако не се прилага такъв, изискваната за което и да било лице сума на минимални средства за издръжка не може да надхвърля минималната социалноосигурителна пенсия в приемащата държава.

Не е допустимо да бъдат поставяни условия относно личното притежаване на средствата. Те могат да бъдат доход на самото лице, на член на неговото семейство или да бъдат предоставени от друго лице⁴⁸. Не е допустимо също да бъде изисквана специална форма на доказване или нарочно издадени от органи на държавата по произход документи, доказващи, че лицето има достатъчно средства за издръжка⁴⁹. Нарушава условията по Директива 2004/38/ЕО и национална уредба, която предвижда системна проверка на наличието на достатъчно средства за из-

48. Решение от 19 октомври 2004, Zhu и Chen, дело C-200/02, ECLI:EU:C:2004:639, т. 29–33; Решение от 23 март 2006, Комисията с/у Белгия, дело C-408/03, ECLI:EU:C:2006:192, т. 38–52.

49. Решение от 25 май 2000, Комисията с/у Италия, дело C-424/98, ECLI:EU:C:2000:287, т. 28–37.

дръжка от лицата, на които е предоставено право на продължително пребиваване⁵⁰. Що се отнася до наличието на пълно здравно покритие, то би могло да произтича от връзката на лицето със здравноосигурителната система на една или друга държава членка или да е осигурено чрез здравна застраховка. Съдът е определил, че не може да бъде поставено условие застраховката да бъде сключена задължително в приемащата държава членка⁵¹.

Приемащата държава членка има право да установи ред на регистриране на лицата, които се намират в хипотеза на продължително пребиваване. Крайният срок за регистрация при такъв режим не може да бъде по-кратък от три месеца от датата на влизане в държавата членка. При прилагане на режим на регистрация на лицата, упражняващи право на продължително пребиваване, следва да бъде издадено удостоверение за актуална регистрация, съдържащо името, адреса на лицето и датата на регистрация. За целите на издаването на удостоверение за регистрация на продължително пребиваващ гражданин на ЕС могат да се изискват единствено:

- валидна лична карта или паспорт;
- потвърждение за наемане на работа от работодателя или удостоверение за трудова заетост (за работниците);
- доказателство за дейност като самостоятелно заето лице (за самостоятелно заетите лица);
- доказателства за наличие на достатъчно средства за издръжка и пълно здравно застрахователно покритие (за лица, които не упражняват икономическа активност);
- доказателство за записване в акредитирано учебно заведение, наличие на достатъчно средства за издръжка и за сключване на пълна здравна застраховка (за лицата, които следват

50. Решение от 10 април 2008, Комисията с/у Нидерландия, дело C-398/06, ECLI:EU:C:2008:214, т. 26–31.

51. Решение по дело C-413/99, *Vaubast*, цит. т. 89.

определена форма на обучение)⁵².

Удостоверение за регистрация се издава и на членовете на семейството на гражданин на ЕС, които също са граждани на Съюза. За издаването на това удостоверение държавите членки могат да изискват:

- валидна лична карта или паспорт;
- документ, удостоверяващ съществуването на семейни взаимоотношения;
- в случая на чл. 3, пар. 2, буква в) – документ, издаден от държавата по произход, удостоверяващ, че съответните лица са на издръжка или са членове на домакинството на гражданина на ЕС, или доказателства за наличието на сериозни здравословни причини, които изискват лични грижи за лицето;
- в случая на чл. 3, пар. 2, буква б) – доказателства за съществуването на трайна връзка с гражданин на Съюза.

Следва също да се подчертае, че принадлежността на гражданин на ЕС към една или друга от тези категории не е статично положение. Тя може да варира според осъществяваната от него дейност. Така например едно лице, което първоначално е следвало определена форма на обучение, може да започне работа и съответно да премине в категорията на лицата, които пребивават като работници⁵³.

Членовете на семейството на гражданин на ЕС, които пребивават заедно с него в приемащата държава, също имат право да извършват икономическа дейност като работници или самостоятелно заети лица, също както и да следват форми на обучение в частни или публични учебни заведения⁵⁴. В случая, когато те също са граждани на ЕС, това право няма особено

52. Лицата, които осъществяват обучение в учебно заведение в приемащата държава, могат да докажат наличието на достатъчно средства за издръжка чрез декларация или друго равностойно средство, вж. чл. 8, пар. 1, б. в) и Решение по дело С-424/98, Комисията с/у Италия, цит. т. 44–46.

53. Решение от 21 февруари 2013 г., N., дело С-46/12, ECLI:EU:C:2013:97, т. 24–30.

54. Вж. чл. 23 от Директива 2004/38/ЕО.

значение, освен че не би се наложило да представят пълния обем елементи за регистрацията като продължително пребиваващо лице на самостоятелно основание, а е достатъчно да докажат наличието на семейни отношения с основния гражданин на Съюза. Когато обаче член на семейството е гражданин на трета страна, правото да работи или учи при равни условия със собствените граждани на съответната страна е от съществена важност, доколкото то не е гарантирано на самостоятелно основание за граждани на трети страни.

По отношение на членовете на семейството на граждани на трети страни Директива 2004/38/ЕО предвижда различен режим на регистриране на пребиваването. Съгласно чл. 10 на Директивата, за целите на осъществяване на продължително пребиваване на членовете на семейството на гражданин на ЕС, които са граждани на трети страни, се издават карти за пребиваване. За издаване на карта за пребиваване държавите членки могат да изискват:

- валиден паспорт;
- документ, доказващ семейните отношения на лицето, гражданин на трета страна и гражданин на ЕС;
- удостоверението за регистрацията, а при липса на система за регистрацията в приемащата държава членка – всякакви други доказателства за пребиване в приемащата държава членка;
- документ, издаден от страната по произход, удостоверяващ, че гражданинът на третата страна е на издръжка на гражданина на ЕС (на издръжка на член на неговото семейство) или доказващ наличието на сериозни здравословни причини, които изискват полагането на лични грижи от гражданина на Съюза или член на неговото семейство;
- в случаите на чл. 3, пар. 2, буква б) – доказателства за наличието на трайна връзка между съответното трето лице и гражданина на Съюза.

Директива 2004/38/ЕО определя срок от шест месеца от по-

даване на молбата за издаване на карта за пребиваване за про-изнасяне по искането. Комисията посочва, че срокът от шест месеца се отнася до максималната продължителност, която процедурата може да има, при условие че включва преценка за наличието на обстоятелства, свързани със защита на общест-вения ред и сигурността⁵⁵. Удостоверение за подаване на мол-ба за издаване на карта за пребиваване се издава към момента на внасяне на молбата. Посочените в Директивата необходими документи за издаване на картата за пребиваване следва да се разглеждат като изчерпателно определени и държавите членки не би следвало да изискват други документи. Директивата не урежда обща процедура по издаване на карта за пребиваване, с оглед на което държавите членки остават свободни да опре-делят реда на прилагането на чл. 10 от Директива 2004/38/ЕО при зачитане на изискванията за равностойност и ефективност. Съгласно чл. 11, картата за пребиваване е валидна за срок от пет години от датата на издаване, като срокът ѝ на валидност може да бъде ограничен до по-кратък срок, ако планираното преби-ваване на гражданина на Съюза е по-кратко от пет години. Кар-тата може да бъде анулирана, ако лицето, гражданин на трета страна, отсъства от приемащата държава за период, по-дълъг от шест месеца, в рамките на една година. Валидността на картата за пребиваване не се засяга от временни отсъствия с по-кратка продължителност, нито от отсъствия с по-голяма продължител-ност за задължителна военна служба, бременност и раждане, тежко заболяване, обучение или командироване в друга държа-ва членка или в трети страни.

Директива 2004/38/ЕО урежда някои особени хипотези на запазване на право на пребиване на членове на семейството на гражданин на Съюза при неговото отпътуване или смърт. Според чл. 12, ал. 1, смъртта или отпътуването от приемаща-та държава членка на гражданина на Съюза не засягат правото на пребиваване на членовете на неговото семейство, които са

55. COM(2009)313 окончателен, с. 8.

граждани на държава членка. За да придобият право на постоянно пребиваване в този случай обаче, те трябва да отговарят на общите условия по член 7, параграф 1, букви а), б), в) или г). Смъртта на гражданин на Съюза не води до загуба на правото на пребиваване на членовете на неговото семейство, които не са граждани на трета страна и които са пребивавали в приемащата държава членка като членове на семейството в продължение на най-малко една година преди смъртта на гражданина на ЕС. Освен ако не са придобили право на постоянно пребиваване, правото на пребиваване на въпросните лица се определя от изискването те да могат да покажат, че са работници или самостоятелно заети лица или че притежават достатъчно средства за себе си и за членовете на семейството си, за да не се превърнат в тежест за системата за социално подпомагане на приемащата държава членка, и че притежават пълно здравно застрахователно покритие⁵⁶. Накрая, чл. 12, пар. 3 урежда, че отпътуването на гражданина на ЕС от приемащата държава членка или неговата смърт не водят до загуба на правото на пребиваване на децата или на члена на семейството, който упражнява родителски права над тях, независимо от гражданството им, ако децата са записани в учебно заведение. В този случай те запазват право на пребиваване до приключването на своето обучение. Следва да се подчертае, че тази разпоредба предвижда право, аналогично на произтичащото от чл. 10 от Регламент 492/2011, приложимо спрямо всички граждани на ЕС. В същото време чл. 10 от Регламент 492/2011 запазва действието си като самостоятелно основание за пребиваване по отношение на децата на работници, упражнили свободно движение, доколкото предвижда по-благоприятни възможности от чл. 12, ал. 3 от Директива 2004/38/ЕО.

56. Член 12, пар. 1 от Директива 2004/38/ЕО имплицитно включва правото на гражданите на трети страни да извършват икономическа активност в приемащата държава на самостоятелно основание. След като директивата изисква упражняването на определена форма на икономическа дейност от тези лица, тя очевидно им предоставя възможността да бъдат наети като работници или да извършват дейност като самостоятелно заети лица.

Член 13 от Директива 2004/38/ЕО предвижда запазване на правото на пребиваване на членовете на семейството в случай на развод, анулиране на брака или прекратяване на регистрирано съжителство. За да придобият право на постоянно пребиваване, съответните лица трябва да отговарят на условията, определени в член 7, пар. 1, букви а), б), в) или г) на Директивата. Разводът, анулирането на брака или прекратяването на регистрираното съжителство не водят до загуба на правото на пребиваване на членовете на семейството, които не са граждани на ЕС, ако преди започването на съответната процедура по прекратяване на семейноправната връзка тя е продължила най-малко три години, включително една година в приемащата държава членка. Правото на пребиваване се запазва също, ако по силата на споразумение между съпрузите или партньорите или по силата на съдебно разпореждане лицето, което не е гражданин на ЕС, е носител на родителските права над децата. Запазването на правото на пребиваване може да бъде гарантирано и с оглед на особено тежки обстоятелства като домашно насилие над гражданина на трета страна. Правото на пребиваване на въпросните лица продължава да зависи от изискването те да могат да докажат, че са работници или самостоятелно заети лица или че притежават достатъчно средства за издръжка за себе си и за членовете на своето семейство и че имат пълна здравна осигуровка в приемащата държава членка, или че са членове на вече създадено в приемащата държава членка семейство на лице, отговарящо на тези изисквания.

Следва да се подчертае, че във всяка от уредените в Директивата форми на пребиваване правото на ЕС определя изчерпателно условията, при които възниква и се упражнява съответното право. Държавите членки нямат възможността да определят допълнителни условия или да решават по своя преценка предоставянето или отказа на някоя от формите на пребиваване. Съдът на ЕС изрично посочва, че предвидените в Директивата удостоверяващи документи не създават права, нито могат да бъдат

изисквани като условие за прилагането на правата, гарантирани на гражданите на ЕС и на членовете на техните семейства⁵⁷. По думите на Съда: „издаването на документ за пребиваване на гражданин на държава членка трябва да се разглежда не като конститутивен акт, а като акт, с който държава членка констатира индивидуалното положение на гражданин на друга държава членка с оглед на разпоредбите на правото на Съюза“⁵⁸. По същата логика чл. 25 от Директива 2004/38/ЕО посочва, че притежаването на удостоверителните документи, предвидени в Директивата, не може при никакви обстоятелства да представлява предварително условие за упражняване на гарантираните от нея права.

2.5. С Директива 2004/38/ЕО беше въведена нова форма на пребиваване – право на постоянно пребиваване. Според чл. 16 от Директивата, гражданин на ЕС, който е пребивавал законно в приемащата държава членка в продължение на непрекъснат срок от пет години, има право на постоянно пребиваване в тази държава. Правото на постоянно пребиваване се прилага също така за членове на семейството на съответния гражданин на ЕС, независимо дали са граждани на Съюза или граждани на трети държави, ако те са пребивавали заедно с гражданина на Съюза в приемащата държава членка в продължение на непрекъснат срок от пет години.

Създаването на правото на постоянно пребиваване е последица от въвеждането на статута на гражданин на ЕС и, в частност, от гарантираното по чл. 20, пар. 2, буква а) основно право на свободно движение на всички граждани на Съюза⁵⁹. По същата логика преамбюлът на Директива 2004/38/ЕО посочва, че правото на постоянно пребиваване на гражданите на Съюза, които са избрали да се установят дългосрочно в приемащата

57. Решение от 17 февруари 2005, Oulane, дело C-215/03, ECLI:EU:C:2005:95, т. 17 и 18.

58. Решение от 23 март, Комисия с/у Белгия, дело C-408/03, ECLI:EU:C:2006:192, т. 62 и 63.

59. Вж. в този смисъл Proposal for a European Parliament and Council Directive on the right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the territory of the Member States, COM(2001)257 окончателно.

държава членка, е ключова предпоставка за укрепване чувството за гражданство на Съюза и за насърчаване на социалното сближаване в рамките на процеса на европейска интеграция⁶⁰.

Правото на постоянно пребиваване позволява на гражданите на Съюза и членовете на техните семейства да останат неограничено в държава членка, на която не са собствени граждани, без да бъдат подчинени на каквито и да е условия за упражняване на определена форма на икономическа дейност, без да е необходимо доказването на достатъчно средства за издръжка и без спрямо тях да могат да бъдат прилагани каквито и да било изключения от изискването за равно третиране със собствените граждани на съответната страна, включително по отношение на достъпа до системата на социално подпомагане.

Директива 2004/38/ЕО урежда една обща и няколко особени хипотези на придобиване на право на постоянно пребиваване. В общата хипотеза, за да придобие право на постоянно пребиваване в държава членка, на която не е собствен гражданин, гражданинът на ЕС трябва да е пребивавал продължително в нея за непрекъснат срок от пет години. Според чл. 16, пар. 3 от Директивата, непрекъснатостта на пребиваването не се влияе от временни отсъствия, които не надвишават общо шест месеца на година. Непрекъснатият характер на пребиваването не се нарушава и от отсъствия с по-голяма продължителност, ако те са свързани с изрично предвидените в Директивата уважителни причини. Като такива причини са определени отбиване на задължителна военна служба (без ограничение в периода на отсъствие), бременност и раждане, тежко заболяване, обучение или командироване в друга държава членка или в трета страна (допустимо едно отсъствие от максимум дванайсет последователни месеца). Следва да се приеме, че доколкото разпоредбата на чл. 16, пар. 3 от Директива 2004/38/ЕО въвежда особени причини за еднократно отсъствие от не повече от дванайсет последователни месеца, след като използва думата „като“, то посочените причини не са изчерпателно уредени и като ува-

60. Директива 2004/38/ЕО, съображение 17 от Преамбула.

жителни причини могат да се разглеждат и други хипотези на важ-ни причини за отсъствие, като например осиновяване на дете, грижа за роднина, доброволческа мисия или друг подобен ангажимент⁶¹.

Член 17 от Директива 2004/38/ЕО предвижда няколко особени хипотези на възникване на право на постоянно пребиваване. В тези случаи правото на постоянно пребиваване в приемащата държава членка се придобива преди приключването на непрекъснат срок на пребиваване от пет години. Предвидените в директивата хипотези са следните:

- i.** право на постоянно пребиваване придобиват работници и самостоятелно заети лица, които прекратяват работа поради това, че са навършили определената от законодателството на въпросната държава членка възраст за получаване на право на пенсия за старост⁶², както и работници, които се пенсионирали по-рано, при условие че са работили в тази държава членка в продължение най-малко на предходните дванайсет месеца и че са пребивавали в нея непрекъснато повече от три години;
- ii.** право на постоянно пребиваване придобиват също работници или самостоятелно заети лица, които са пребивавали непрекъснато в приемащата държава членка в продължение на повече от две години и спират да работят в резултат на трайна неработоспособност⁶³;
- iii.** право на постоянно пребиваване имат още работници или самостоятелно заети лица, които след три години на непрекъсната заетост и пребиваване в приемащата държава членка работят в качеството на заето или самостоятелно заето лице

61. Вж. в този смисъл Guild, E., Peers, S., Tomkin, J. The EU Citizenship Directive, op. cit., с. 199.

62. Ако законодателството на приемащата държава членка не дава право на пенсия за старост на определени категории самостоятелно заети лица, условието за възраст се смята за изпълнено, когато въпросното лице навърши 60 години.

63. Ако настъпването на неработоспособност е резултат от трудова злополука или професионално заболяване, даващи на съответното лице право на обезщетение, платимо изцяло или отчасти от институция в приемащата държава членка, условието по отношение на продължителността на пребиваването не се прилага.

в друга държава членка, като едновременно с това запазват приемащата държава членка като място за пребиваване, към което се връщат по правило всеки ден или поне веднъж седмично.

И в трите особени хипотези по чл. 17, пар. 1 от Директивата периодите на надлежно регистрирана принудителна безработица, периодите, през които лицето не е работило поради независещи от него причини, както и отсъствията от работа или прекъсването на работа поради болест или злополука, се считат за периоди на заетост. Условията за продължителност на пребиваването в особените хипотези на придобиване на право на постоянно пребиваване по чл. 17, пар. 1 буква а) и б) не се прилагат, ако съпругът или партньорът на работника или самостоятелно заетото лице е гражданин на приемащата държава членка или е загубил гражданството си в тази държава поради сключването на брак със съответния работник или самостоятелно заето лице.

Право на постоянно пребиваване имат и членовете на семейството на работник или самостоятелно заето лице, независимо дали са граждани на ЕС или трета страна, които пребивават заедно с него на територията на приемащата държава членка, когато съответният основен член на семейството придобива правото на постоянно пребиваване в тази държава въз основа на някоя от особените хипотези на чл. 17, пар. 1 от Директива 2004/38/ЕО.

Член 17, пар. 4 от Директивата предвижда още няколко особени хипотези на придобиване на право на постоянно пребиваване от членовете на семейството на икономически активен гражданин на ЕС, който почина преди придобиване на право на постоянно пребиваване. Членовете на семейството на работник или самостоятелно заето лице придобиват право на постоянно пребиваване преди изтичане на петгодишен срок на пребиваване в случаите, когато основният член на семейството почина:

- i. ако заетото лице към момента на смъртта е пребивавало без прекъсване на територията на тази държава членка в продължение на две години;
- ii. ако смъртта е настъпила в резултат на трудова злополука или професионално заболяване;
- iii. ако преживелият съпруг е загубил гражданство на приемащата държава след сключването на брак на работника с икономически активния гражданин на ЕС.

Право на постоянно пребиваване придобиват също членовете на семейството на гражданин на Съюза, за които са приложими разрешенията на запазване на правото на продължително пребиваване по чл. 12, пар. 2 и чл. 13, пар. 2 и които продължат пребиваването си в приемащата държава членка в продължение на пет последователни години⁶⁴.

Особен акцент следва да бъде поставен върху изискването бенефициерът на правото на постоянно пребиваване да е пребивавал „законно“ в приемащата държава. Въпреки че текстът на Директивата не съдържа никакво уточнение относно начина, по който следва да се разбира изразът „които са пребивавали законно“ на територията на приемащата държава членка, доколкото тя не препраща към националното законодателство, този израз трябва да се разглежда като самостоятелно понятие на правото на Съюза и да се тълкува еднакво на територията на всички държави членки⁶⁵. Според Съда на ЕС, това понятие съответно трябва да се разбира като пребиваване, което отговаря на предвидените в Директива 2004/38/ЕО условия за различните форми на пребиваване и, в частност, което отговаря на условията за продължително пребиваване. С оглед на това пребиваването, което е в съответствие с правото на държава членка, но не отговаря на посочените в член 7, пар. 1 от Директива 2004/38/ЕО условия, не може да се разглежда като „законно“ пребиваване по смисъла на уредбата на правото на постоянно

64. Вж. чл. 18 от Директива 2004/38/ЕО.

65. Решение от 21 декември 2011, Ziolkowski и Szeja, съед. дела C-424/10 и C-425/10, ECLI:EU:C:2011:866, т. 33.

пребиваване⁶⁶. Оттук, за да упражни гарантираното си право на постоянно пребиваване, едно лице следва да е в състояние да докаже, че през периода на пребиваване в приемащата държава, въз основа на който възниква право на постоянно пребиваване, то е отговаряло на посочените в член 7, пар. 1 от Директива 2004/38/ЕО условия⁶⁷. По същата логика по отношение на членовете на семейството – граждани на трети страни, Съдът посочва, че за целите на придобиването от членовете на семейството на гражданин на Съюза, които не са граждани на държава членка, на правото на постоянно пребиваване по смисъла на Директива 2004/38/ЕО могат да бъдат взети предвид единствено периодите на пребиваване, които отговарят на условията, предвидени в Директивата⁶⁸.

Що се отнася до непрекъснатия характер на пребиваването, следва да се приеме, че той може да бъде нарушен единствено при предвидените в Директивата обстоятелства: отсъствие за период от повече от шест месеца без наличието на уважителна причина или налагане на мярка експулсиране на съответното лице от приемащата държава. В тази посока говори както чл. 21 от Директивата, така и уредбата по чл. 27 и 28, която подчинява налагането на мярката експулсиране на редица условия. От друга страна, както вече беше посочено, правото на постоянно пребиваване е проявление на основното право на свободно движение, гарантирано на гражданите на ЕС. То почива на интегрирането на гражданина на Съюза в приемащата държава членка⁶⁹. С оглед на това да се приеме, че обстоятелства извън изрично уредените в Директивата могат да прекъснат протичането на периода на продължително пребиваване, който обуславя правото на постоянно пребиваване, би означавало да се нарушат възприетите правила на ограничителен прочит на изключенията от основните свободи, гарантирани в правото на

66. Пак там., т. 46–47.

67. Пак там., т. 62.

68. Решение от 8 май 2013, Alarape и Tijani, дело C-529/11, ECLI:EU:C:2013:290, т. 39.

69. Решение от 7 октомври 2010, Lassal, дело C-162/09, ECLI:EU:C:2010:592, т. 37.

ЕС, и да се постави под въпрос полезното действие на уредбата по Директива 2004/38/ЕО. В същата логика е и даденото от Съда тълкуване, по смисъла на което изтърпяването на наказание лишаване от свобода в приемащата държава не е обстоятелство, което нарушава непрекъснатия характер на пребиваването⁷⁰.

След придобиването си правото на постоянно пребиваване е неограничено във времето. То може да отпадне единствено ако лицето, което е бенефициерът на право на постоянно пребиваване, отсъства от приемащата държава през две последователни години или ако му бъде наложена мярка на експулсиране при специалните условия по чл. 28, пар. 2 от Директивата 2004/38/ЕО. Хипотезата на отсъствие за две последователни години предполага лицето да излезе от съответната държава, без да се върне на нейна територия в продължение на две години от заминаването си. Всяко връщане на територията на приемащата държава прекратява протичането на релевантния период на отсъствие и обуславя откриването на нов период на отсъствие при излизане от държавата⁷¹.

Що се отнася до административните формалности по упражняване на правото на постоянно пребиваване, чл. 19 от Директива 2004/38/ЕО предвижда издаването на документ, удостоверяващ правото на постоянното пребиваване на гражданите на ЕС в една държава членка. Директивата посочва, че удостоверението следва да се издава по молба на заинтересованото лице, след като компетентните органи в държавата членка са проверили предпоставките за възникване на право на постоянно пребиваване. На членовете на семейството на гражданин на ЕС, които не са граждани на Съюза, съответно се издава карта за постоянно пребиваване. Картата се издава по молба на заинтересованото лице в срок от шест месеца от подаването на молбата. Издадената картата за постоянно пребиваване се преиздава автоматично на всеки десет години.

70. Решение от 16 януари 2014, Onuekwere, дело C-378/12, ECLI:EU:C:2014:13, т. 28–32.

71. Вж. също Guild, E., Peers, S., Tomkin, J. The EU Citizenship Directive, op. cit., с. 200.

II. СВОБОДНО ДВИЖЕНИЕ И ПРАВА НА ЛГБТ ЛИЦАТА

Директива 2004/38/ЕО не третира пряко проблематиката на правата, гарантирани на ЛГБТ лицата в Европейския съюз. В същото време както упражняването на предвидените в Учредителните договори права на свободно движение, така и прилагането на специфичния режим по Директивата неминуемо поставят въпроса за равното третиране на ЛГБТ лицата спрямо останалите граждани на Съюза. Въпросът стои с особена острота, що се отнася до признаването на семейните отношения между такива лица, доколкото при упражняване на свободно движение на членовете на семейството на гражданите на ЕС са гарантирани редица права, които се явяват неразривна част от пълноценното осъществяване на този основен елемент на европейското обединение⁷². Ако гарантираните права на членовете на семейството на гражданин на ЕС се разглеждат като необходимо и естествено условие за вземането на решение и за ефективното упражняване на свободно движение в рамките на Съюза, то по същата логика, за да упражняват пълноценно правата на свободно движение, гарантирани им в рамките на правния ред на ЕС, ЛГБТ лицата следва да могат да релевират съществуващите между тях и други лица от същия пол семейни отношения, като се ползват от предвидения в Договорите и Директива 2004/38/ЕО режим наравно с останалите граждани на Европейския съюз. Липсата на подобна възможност съответно може да се разглежда като съществена пречка пред пълноценно-

72. Вж. относно значението на гарантираните права на членовете на семейството за пълноценно упражняване на право на свободно движение – т. 5 и 6 от Преамбюла на Директива 2004/38/ЕО.

то упражняване на правото на свободно движение от гражданите на ЕС, които принадлежат към категорията на ЛГБТ лицата.

В тази връзка особено внимание следва да бъде обърнато на уредбата на кръга лица, които се считат за членове на семейството на гражданин на ЕС при упражняване на право на свободно движение, и съответно да се потърси отговор на въпроса доколко лица от един и същи пол, между които съществува изградена семейна по естеството си връзка, могат да се ползват от предвидените в Директивата права.

1. Понятие за “съпруг/съпруга” при упражняване на правата на свободно движение

1.1. На първо място, що се отнася до хипотезите на брачна връзка, кое лице се явява съпруг или съпруга на гражданин на ЕС се определя съобразно **наличието на сключен формално брак** по правото на държавата, на която се подчинява бракът. Съдът на ЕС изрично е определил, че юрисдикцията, под която е сключен бракът, не е определяща, за да се признае съществуването му, ако е налице законно сключен по съответното право брак⁷³. Определено е също, че приемащата държава не може да поставя никакви допълнителни условия за зачитане съществуването на брак и произтичащите от него права на членовете на семейството⁷⁴. В тази логика следва да се приеме, че едно лице се счита за съпруг/съпруга на гражданин на Съюза за целите на прилагане на правата по Директива 2004/38/ЕО до евентуалното разтрогване на брака по формален път чрез акт за прекратяване на брака, издаден от компетентен орган⁷⁵.

1.2. Доколко тези разрешения, постановени във връзка със спорове по упражняване на права на свободно движение от семейните двойки на лица с различен пол, са относими към хипотезата на еднополови семейни двойки? Или, казано с други

73. Решение от 25 юли 2008, Metock е.а., дело C-127/08, ECLI:EU:C:2008:449, т. 98–99.

74. Решение от 8 ноември 2012, Iida, дело C-40/11, ECLI:EU:C:2012:691, т. 57.

75. Решение от 13 февруари 1985, Diatta, дело 267/83, ECLI:EU:C:1985:67, т. 20.

думи, дали **понятието брак за целите на прилагане на Директива 2004/38/ЕО** и в по-широк план за целите на упражняване на предвидените в Учредителните договори права на свободно движение се ограничава до брак между лица от различен пол или включва и случаите на еднополови семейни двойки? Определящо за отговора на този въпрос е тълкуването на понятието “съпруг/съпруга” по смисъла на чл. 2, т. 2, буква а) от Директивата. За точния прочит на това понятие, съответно, е от решаващо значение дали то следва да се разглежда като общо и автономно понятие на правото на ЕС или, респективно, като понятие, което следва да бъде определено в правото на отделните държави членки.

1.3. В подкрепа на тезата, **че понятието “съпруг/съпруга” е общо и автономно за правото на ЕС понятие**, могат да бъдат изложени няколко основни довода. На първо място, установено положение в практиката на Съда на ЕС е, че разпоредбите на правото на Съюза, които не съдържат изрично препращане към правото на държава членка с оглед определяне на техния смисъл и обхват, следва да имат самостоятелно и еднакво тълкуване в правото на ЕС⁷⁶. При това, такова тълкуване трябва да се направи, като се отчете не само непосредствената формулировка на разпоредбата, но също нейният контекст и целта на разглежданата уредба⁷⁷. На второ място, макар компетентността за уредба на гражданското състояние да е запазена компетентност на държавите членки, при упражняването на тази компетентност държавите следва да не нарушават правото на ЕС и, в частност, да не допускат дискриминация⁷⁸. Следва също да се има предвид, че Съдът на ЕС изрично е определил, че хипотези, чиято уредба е от компетентността на държавите членки, могат да бъдат неразривно свързани със свободата на движение на гражданите

76. Решение от 18 октомври 2016, Nikiforidis, дело C135/15, EU:C:2016:774, т. 28.

77. Решения от 18 май 2017, Hummel Holding, дело C-617/15, EU:C:2017:390, т. 22; Решение от 27 септември 2017, Nintendo, съед. дела C24/16 и C25/16, EU:C:2017:724, т. 70.

78. Решения от 1 април 2008, Maruko, дело C267/06, EU:C:2008:179, т. 59 и Решение от 24 ноември 2016, Parris, дело C443/15, EU:C:2016:897, т. 58.

на Съюза⁷⁹. От друга страна, що се отнася до прилагането на правата на свободно движение, изясняването на точното съдържание на понятието “съпруг/съпруга” е въпрос, свързан не с естеството на приетото в една или друга държава членка на ЕС законодателство относно брака, а с упражняването на едно от гарантираните на гражданите на Съюза основни права. Иначе казано, определянето на точния смисъл на това понятие не се отнася до свободата на държавите членки да предвидят или да не предвидят брак между лица от един и същи пол в своя правен ред, а до това дали за прилагане на режима на свободно движение, установен в Директива 2004/38/ЕО, понятието “съпруг/съпруга”, а оттам и кръгът от лица, които се считат за членове на семейството, следва да обхваща и съпрузите от един и същи пол, които имат валидно сключен брак по законодателството на държава от ЕС или трета страна.

1.4. По тази логика, що се отнася до съдържанието на понятието “съпруг/съпруга” за целите на прилагането на Директива 2004/38/ЕО, следва да се приеме, че то не зависи от пола на лицата и мястото на сключване на брака. В тази посока говорят както някои вече постановени решения на Съда, свързани със спорове относно признаване качеството на членове на семейството на гражданин на ЕС на граждани на трети страни, така и разпоредбите и контекста на приемане на Директива 2004/38/ЕО. В решението си по делото *Metock* Съдът на ЕС изрично е определил, че чл. 3, пар. 1 от Директива 2004/38/ЕО трябва да се тълкува в смисъл, че *„гражданин на трета страна, съпруг на гражданин на Съюза, пребиваващ в държава членка, на която не е гражданин, който придружава или се присъединява към този гражданин на Съюза, се ползва от разпоредбите на посочената директива, независимо от мястото и от датата на сключването на техния брак”*⁸⁰. От друга страна, контекстът на приемането на Директивата 2004/38/ЕО позволява да се за-

79. Решение по дело C-40/11, цит., т. 72.

80. Решение по дело C-127/08, *Metock*, цит. т. 99. Вж. също решение от 17 април 1986, *Reed*, дело C443/85, EU:C:1986:157.

ключи, че разпоредбата на чл. 2, т. 2 буква а) не ограничава предвидените в Директивата права на членовете на семейството единствено до лицата от различен пол, сключили брак. Във внесеното от Европейската комисия предложение за Директива понятието „съпруг“ се използва без други пояснения⁸¹. В хода на законодателния процес Европейският парламент отправя искане да се укаже изрично липсата на значение на пола на лицето, като се добави изразът „независимо от неговия пол, в съответствие с приложимото в тази област национално законодателство“⁸². Съветът на Европейския съюз съответно изразява резерви за включване на дефиниция на понятието „съпруг“, която изрично предвижда и брачни отношения на съпрузи от един и същ пол, тъй като към момента на разглеждане на проекта само в две държави членки има законодателство, което раз решава брака между лица от един и същ пол⁸³. В този контекст, съответно, Комисията предлага да ограничи предложението си до понятието „съпруг“, което по принцип се отнася за съпруг от различен пол, освен в случай на бъдещо развитие⁸⁴. Въз основа на така посочените елементи на законодателния процес може да се направи заключението, че Директива 2004/38/ЕО не ограничава правата на членовете на семейството единствено до съпруга или съпругата в брак на лица от различен пол, а предполага, че понятието „съпруг/съпруга“ следва да бъде определено в условията на конкретно прилагане на уредбата и

81. Вж. чл. 2, т. 2, буква а) от Предложение за Директива на Европейския парламент и на Съвета относно правото на граждани на Съюза и членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите членки – COM(2001) 257 окончателен, ОВ С 270 Е, 2001, с. 150.

82. Вж. доклад на Европейския парламент от 23 януари 2003 година относно предложението за директива на Европейския парламент и на Съвета относно правото на гражданите на Съюза и членовете на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите членки (A50009/2003).

83. Обща позиция (ЕО) № 6/2004, приета от Съвета на 5 декември 2003 г., във връзка с приемането на Директива 2004/38/ЕО на Европейския парламент и на Съвета относно правото на граждани на Съюза и членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите членки, за изменение на Регламент № 1612/68 и отменяща Директиви 64/221/ЕИО, 68/360/ЕИО, 72/194/ЕИО, 73/148/ЕИО, 75/34/ЕИО, 75/35/ЕИО, 90/364/ЕИО, 90/365/ЕИО и 93/96/ЕИО, ОВ С 54 Е, 2004 г., стр. 28.

84. Изменено предложение за директива на Европейския парламент и на Съвета относно правото на граждани на Съюза и членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите членки (COM(2003) 199 окончателен, с. 11.

при отчитане на изменящата се обществена реалност на семейните отношения⁸⁵.

1.5. В логиката на подобно еволюционно тълкуване на понятието “съпруг/съпруга” следва да се има предвид, че през последните години се наблюдава съществено изменение на законодателството в редица държави членки на ЕС, свързано с откриване на възможността за сключване на брак между лица от един и същи пол. Ако към момента на приемане на Директива 2004/38/ЕО само две държави членки разрешават сключването на брак между лица от един и същи пол, към началото на 2018 година подобна възможност предвижда правото на петнадесет от двадесет и осем държави членки⁸⁶. В този смисъл, както посочва генералният адвокат Мелхиор Ватле, “*юридическото признаване на еднополовия брак единствено отразява общото развитие в обществото по този въпрос [...] Макар въпросът все още да буди различни чувства, включително в рамките на Съюза, развитието е част от всеобхватна тенденция. Действително този вид брак е вече познат на всички континенти. Следователно не става дума за факт, свързан с определена култура или история, а тъкмо напротив, той съответства на всеобщото признаване на многообразието на семействата*”⁸⁷.

1.6. В подкрепа на подобно тълкуване на уредбата по Директива 2004/38/ЕО могат да бъдат наведени и **редица разпоредби на Хартата на основните права на Европейския съюз**. В тази връзка следва да се подчертае, че чл. 9 от Хартата, който предвижда правото на встъпване в брак, не обвързва упражняването на това право с различния пол на лицата. Съответно чл. 20 от Хартата прокламира правото на равенство на хората пред закона, а чл. 21, пар. 1 забранява изрично дискриминацията в при-

85. Вж. в този смисъл Заключение на генералния адвокат М. Wathelet по дело Coman, C-673/16, представено на 11 януари 2018, ECLI:EU:C:2018:2, т. 33-53.

86. Кралство Нидерландия, Кралство Белгия, Кралство Испания, Кралство Швеция, Португалската република, Кралство Дания, Френската република, Обединено кралство Великобритания (с изключение на Северна Ирландия), Великото херцогство Люксембург, Ирландия, Република Финландия, Федерална република Германия, Република Малта и Република Австрия.

87. Вж. Заключение на генералния адвокат М. Wathelet по дело Coman, цит., т. 58.

ложното поле на правото на ЕС, в частност на основа сексуална ориентация.

1.7. Прочитът на чл. 2, т. 2, буква а) от Директива 2004/38/ЕО като включващ и хипотезата на брак между лица от един и същи пол съответства и на **целите, към постигането на които е насочена Директивата**, както и на установената практика на Съда да тълкува различни разпоредби на първичното и производното право, свързани с основните свободи на движение, в този им възможен смисъл, който в най-голяма степен благоприятства правото на свободно движение⁸⁸. Преамбюлът на Директивата изрично посочва, че, *“за да бъде упражнявано при обективни условия на свобода и зачитане на достойнството, правото на всички граждани на Съюза да се движат и пребивават свободно на територията на държавите членки следва да бъде предоставено също така и на членовете на техните семейства”*⁸⁹. Съображение 31 от Преамбюла съответно указва, че *“държавите членки следва да прилагат настоящата директива без дискриминация по отношение на бенефициентите на настоящата директива, основана на пол, раса, цвят, етнически или социален произход, генетични белези, език, религия или убеждения, политически или други мнения, принадлежност към национално малцинство, имуществено, рождение, увреждания, възраст или сексуална ориентация”*.

1.8. Предвид гореизложеното, може да се обобщи, че възприемането на различен прочит на понятието “съпруг/съпруга”, който изключва от приложното поле на режима по Директива 2004/38/ЕО ЛГБТ лицата, които имат сключен брак с гражданин на ЕС от същия пол, още повече при условията, че все по-голяма част от държавите членки признават тази форма на семейно отношение, би представлявало **съществено неоправдано огра-**

88. Вж. в този смисъл решение по дело C-127/08, Metock, цит.; Решение от 12 март 2014 г., O. и B., дело C456/12, EU:C:2014:135, т. 35; Решение от 14 ноември 2017 г., Lounes, дело C165/16, EU:C:2017:862, т. 31. Относно разширителното тълкуване на разпоредби, свързани с упражняване права на свободно движение вж. Решение от 16 януари 2014 г., Reyes, дело C423/12, EU:C:2014:16, т. 23.

89. Вж. съображение 5 от Преамбюла на Директива 2004/38/ЕО.

ничество на правото на свободно движение на гражданите на ЕС. Подобен прочит би бил постоянен фактор на влияние по посока на това гражданите на ЕС да не упражняват пълноценно правата на свободно движение, които Договорът им гарантира, доколкото не са сигурни, че след завръщането си в държавата членка по произход ще могат да продължат семейния си живот, който евентуално са започнали по силата на брака или събирането на семейството в друга държава членка на ЕС.

1.9. Тълкуването на първичноправната уредба и на уредбата на производното право, по смисъла на което понятието “съпруг/съпруга” за целите на упражняване на свободно движение включва и съпрузите в законно сключен еднополов брак, беше изрично потвърдено от Съда на Европейския съюз в решението по делото Coman.

Като припомня предходната си практика, по смисъла на която статутът на гражданин на Съюза е предвиден да бъде основният статут на гражданите на държавите членки, Съдът потвърждава, че всеки гражданин на държава членка, който упражнява свободно движение, може да се позовава на свързаните с това качество права както срещу другите държави от ЕС, на които не е собствен гражданин, така и в отношенията със собствената си държава. Сред правата, признати на гражданите на ЕС, правото на Съюза гарантира и възможността те да водят нормален семеен живот заедно с членовете на своето семейство както в приемащата държава членка, така и в държавата членка, на която са граждани, при завръщането си в нея⁹⁰.

Що се отнася до въпроса дали лице от същия пол като гражданин на Съюза, с когото той е сключил брак в държава членка в съответствие с нейното право, попада в обхвата на режима на свободно движение като член на семейството му, висшата юрисдикция на ЕС потвърждава, че понятието „съпруг/съпруга“ по смисъла на Директива 2004/38/ЕО е неутрално от гледна точка на пола и съответно може да обхваща съпруг от същия

90. Решение по дело C-673/16, Coman, цит., т. 28-33.

пол на съответния гражданин на Съюза⁹¹. Поради това Съдът счита, че държава членка на ЕС не може да се позовава на своето национално право, за да откаже да признае на своя територия за целите на упражняване на правото на свободно движение сключения от гражданин на ЕС еднополов брак в друга държава⁹². Според висшата интеграционна юрисдикция, да се остави на държавите членки възможността да допускат или да не допускат влизането и пребиваването на тяхна територия на гражданин, чийто брак с гражданин на Съюза от същия пол е сключен в държава членка в съответствие с нейното право, според това дали разпоредбите на националното право предвиждат или не предвиждат брака между лица от един и същ пол, би довело до положение, при което свободата на движение на гражданите на ЕС да се различава от една държава членка⁹³. Според Съда подобно положение противоречи на същността на правото на свободно движение и би го лишило от полезно действие⁹⁴. Нещо повече, в постановеното решение Съдът на ЕС изрично се произнася, че подобно ограничение не може да се разглежда като проява на зачитане на националната конституционна идентичност на държавите членки, нито като мярка на допустимо ограничение на свободното движение, оправдана по съображения за защита на обществения ред⁹⁵. В решението се подчертава нарочно и това, че както основните свободи на движение, така и допустимите ограничения на тези свободи следва да се прилагат при зачитане на основните права, гарантирани в Хартата на основните права. В частност, Съдът изрично определя, че отказът да бъде признат законно сключен брак в друга държава членка би засегнал правото на неприкосновеност на личния живот и семейните отношения, като препраща за точно тълкуване на обхвата на това право към съответната практика на ЕСПЧ⁹⁶.

91. Пак там, т. 35.

92. Пак там, т.38.

93. Пак там, т. 39.

94. Пак там, т.40.

95. Пак там, т. 40-46.

96. Пак там, т. 47-50.

2. Член на семейството – семеен партньор на гражданин на ЕС

2.1. Доколкото една значителна част от ЛГБТ лицата, които са изградили семейни отношения, живеят в регистрирано партньорство или фактическо съжителство, на следващо място трябва да бъде анализирано прилагането на правото на свободно движение и на режима по Директива 2004/38/ЕО към ситуацията на регистрирано или на фактическо семейно съжителство.

2.2. Що се отнася до хипотезите на семейни отношения между еднополови двойки **при оформено регистрирано семейно съжителство** на лице – член на семейството, при такъв вид семейна връзка, правото на ЕС признава същите права, каквито са признати на съпруга/съпругата. В същото време обаче за признаването на този статут в Директива 2004/38/ЕО са поставени три условия:

- i. регистрираното съжителство следва да бъде сключено въз основа на законодателството на държава членка;
- ii. за да се счита за равностойно на брака, то трябва да се признава в законодателството на приемащата държава;
- iii. прилагането на този статут се осъществява съобразно условията, предвидени в законодателството на приемащата държава.

Какви затруднения биха могли да възникнат в прилагането на правата на свободно движение с оглед на поставените в Директивата условия относно признаване на семейните отношения при регистрирано семейно съжителство? На първо място, Директива 2004/38/ЕО предвижда, че за член на семейството на гражданин на ЕС се счита лице, с което е налице регистрирано семейно съжителство въз основа на законодателството на една държава членка на Съюза. Поставя се съответно въпросът може ли да се прилага режимът по Директивата за лица, които имат оформено регистрирано семейно съжителство в трета

страна. Формално-логичният прочит на разпоредбата на чл. 2, пар. 2, буква в) предполага отрицателен отговор на този въпрос. Такъв прочит обаче би противоречал както на вече посочената практика на разширително тълкуване на нормите, свързани с упражняване на свободите на движение в рамките на ЕС, така и на гарантираните в Хартата на основните права и в ЕКПЧ права на създаване на семейство и на неприкосновеност на личния и семейния живот. С оглед на това следва да се приеме, че за да се гарантира ефективното упражняване на правото на свободно движение при зачитане на неприкосновеността на личния живот и правото на създаване на семейство, лицата, които имат регистрирано партньорство в трета страна, следва да се ползват от режима по Директива 2004/38/ЕО.

2.3. На следващо място, доколкото все още няколко държава членки, сред които и Република България, не са предвидили никаква правна форма на семейните отношения между лица от един и същи пол, следва да се изясни **могат ли граждани на ЕС, между които има регистрирано семейно партньорство в друга държава от Съюза или в трета страна, да упражняват правата по Директива 2004/38/ЕО заедно със своя партньор или партньорка?** На този въпрос също следва да се отговори утвърдително както поради необходимостта да се гарантира премахването на пречките пред упражняване на правото на свободно движение, така и поради гарантираните в правния ред на ЕС основни права, свързани със семейните отношения. Допускането на противния прочит на разпоредбата на чл. 2, пар. 2, буква б) би довело до положение, аналогично на това да се откаже признаването на брак между лица от един и същи пол, защото регистрираното партньорство, макар и различно от брака що се отнася до правата, които гарантира в някои държави, се явява правна форма на трайни семейни отношения, чието незачитане би засегнало съществено както пълноценното осъществяване на семейния живот на лицата, така и вземането на решение или ефективното упражняване на правото на свободно

движение. Оттам нататък, доколко семейното отношение между лица от един и същи пол ще гарантира права, равностойни на тези, които произтичат от брака, е въпрос, който съответните държави членки следва да решат. При всички положения обаче, при наличието на регистрирано партньорство в друга държава от Съюза те следва да гарантират на ЛГБТ лицата като минимум правата, които Директива 2004/38/ЕО урежда за членовете на семейството на гражданин на ЕС.

3. Лица, които се намират в трайно фактическо съжителство

3.1. Член 3, пар. 2, буква б) от Директива 2004/38/ЕО предвижда, че за членове на семейството могат да се считат и **лица, които се намират в трайно фактическо съжителство с гражданин на ЕС**, което не е регистрирано по формален ред в държава членка. Тази разпоредба отразява променящата се действителност на семейните отношения в целия Европейски съюз, където все повече хора живеят на семейни начала без сключен брак. Тя е резултат и от невъзможността да бъде постигната достатъчно широко подкрепена обща позиция между Комисията, Европейския парламент и Съвета на ЕС при приемане на Директивата, за да бъдат уредени като равностойни на брака отношенията на фактическо съжителство⁹⁷. В контекста на приетата и влязла в сила редакция на Директива 2004/38/ЕО изискването да бъде улеснено влизането и пребиваването на лицата, които са партньори в трайна семейна връзка, предполага държавите членки да отчетат съществуването на подобно фактическо положение и да позволят пребиваване и упражняване на правата на свободно движение на лица, които се намират в такъв порядък на семейни отношения без сключен граждански брак или регистрирано партньорство.

97. В първоначалното предложение на Европейската комисия е включена разпоредба, която урежда като членове на семейството лицата, които се намират във фактическо съпругеско съжителство без сключен брак – вж. COM(2001)257, окончателно. Европейският парламент, съответно, настоява за уредба на еднополовите семейни връзки. В рамките на Съвета на ЕС обаче се оказва невъзможно постигането на обща позиция и по двата въпроса, предвид консервативната семейна политика в някои държави членки.

3.2. В обхвата на чл. 3, пар. 2, буква б) от Директива 2004/38/ЕО следва да влизат и еднополовите двойки, при които има изградено трайно фактическо съжителство. Този прочит се налага, от една страна, поради необходимостта да бъде гарантирано зачитането на правото на неприкосновеност на личния и семейния живот, гарантирано в чл. 7 от ХОПЕС, и правото на създаване на семейство, гарантирано в чл. 9 от ХОПЕС, а, от друга страна, за да бъде гарантирана защитата, произтичаща от чл. 21, пар. 1 от ХОПЕС, който забранява в приложното поле на правото на ЕС да се допуска дискриминация на основата на сексуална ориентация. Възприемането на подобно тълкуване на чл. 3, пар. 2, буква б) се налага и предвид изискването на чл. 52, пар. 3 от ХОПЕС, което предполага гарантираните в Хартата права, които съответстват на права, уредени в ЕКПЧ, да бъдат тълкувани като минимален стандарт в съответствие с практиката по прилагане на Конвенцията. Предвид постановените от ЕСПЧ решения по делата *Oliari and Others v. Italy*⁹⁸ и *Orlandi and Others v. Italy*⁹⁹, по смисъла на които чл. 8 от ЕКПЧ обвързва държавите – страни по Конвенцията, да гарантират на еднополовите двойки правна форма и защита на изградените в такива двойки семейни отношения, да се допусне тълкуване, по смисъла на което чл. 3, пар. 2, буква б) от Директивата не включва случите на фактическо съжителство между лица от един и същи пол, би било в противоречие с Хартата на основните права.

3.3. Прилагането на произтичащото от чл. 3, пар. 2, буква б) задължение едва ли би представлявало проблем в държавите членки, които признават еднополовите бракове или предвиждат друга правна форма на семейните отношения между лица от един и същи пол. То обаче може да породи съществени затруднения пред упражняването на правото на свободно движение в тези няколко държави от ЕС, които все още не

98. Цит.

99. Цит.

признават на семейните двойки на лица от един и същи пол какъвто и да е правен статут. С оглед гарантиране на правата, уредени в ХОПЕС, обаче, тези държави следва да третират като членове на семейството на гражданин на ЕС и лица от един и същ пол, между които няма сключен брак или регистрирано семейно партньорство, които се намират в трайно фактическо съжителство, дори в случаите, когато тяхното право не урежда подобна форма на семейни отношения¹⁰⁰. Какъв би бил оттам нататък кръгът от права, признат на членове на семейството от тази категория отвъд изрично уредените в Директива 2004/38/ЕО права, е въпрос на преценка в съответната държава членка, като същевременно тази преценка не би следвало да нарушава принципите на забрана за дискриминация и пропорционалност¹⁰¹.

3.4. Възприемането на разширителен прочит на чл. 3, пар. 3, буква б) от Директива 2004/38/ЕО, който включва и лица от един и същи пол, между които е установена връзка на фактическо съжителство, се вписва закономерно и в линията на развитата през последните години практика относно придобиването на статут в държавата по произход на гражданин на ЕС от член на неговото семейство – гражданин на трета страна, след упражняване на право на свободно движение от референтния член на семейството в друга държава от Съюза, както и в развитата от Съда доктрина относно *“най-съществената част от правата”* на гражданите на ЕС. Според Съда на ЕС в случаите, когато лицата са се установили в една държава от ЕС или в трета страна и са формирали и развили семеен живот в нея, полезното действие на правата, които гражданите на Съю-

100. Вж. Guild, E., Peers, S., Tomkin, J. The EU Citizenship Directive, op. cit., с. 78; Barnard, C. The Substantive Law of the EU, The Four Freedoms, op. cit., с. 443.

101. Във всяка хипотеза на прилагане на норми от режима на свободно движение на хора, в която стои въпросът за правата, гарантирани на бенефициерите на този режим, се прилага общо изискване за недискриминация спрямо собствените граждани на приемащата държава, както вече беше изяснено. От друга страна, всяка мярка, която би имала възпиращ характер по отношение осъществяването на свободно движение, подлежи на преценка за съответствие с правото на ЕС въз основа на общите правила за допустими изключения и ограничения от режима на свободно движение.

за черпят от член 21, пар. 1 от ДФЕС, налага семейният живот да може да бъде продължен при завръщане в държавата по произход чрез предоставяне на право на пребиваване на члена на семейството – гражданин на трета страна. При липсата на подобна възможност гражданите на Съюза могат да бъдат възпрени да упражняват пълноценно право на свободно движение поради несигурността дали ще могат при преместването си в друга държава от ЕС или след завръщането си в държавата по произход да продължат семейния живот със своите близки¹⁰². Доколкото Съдът на ЕС вече е признал значението на семейните отношения и на неприкосновеността на личния живот за пълноценното упражняване на свободно движение, а от друга страна ЕСПЧ изрично е определил, че чл. 8 от ЕКПЧ включва и формирането на семейни отношения между лица от един и същи пол, на които държавите – страни по Конвенцията, са длъжни да дадат правна форма и да осигурят правна защита, равностойна на тази, която имат семейните отношения между лица от различен пол, възприемането на тълкуване на чл. 3, пар. 3, буква б), което изключва еднополовите двойки, би било нарушение на редица разпоредби на Хартата на основните права. Подобен ограничителен прочит на Директива 2004/38/ЕО би довел до положение, при което гражданите на ЕС, които произхождат от държавите, които не предвиждат никаква правна форма на семейните отношения между лица от един и същи пол, са системно дискриминирани на сексуална основа и са третирани като особена категория лица, на които не се признава пълният обем права по Директива 2004/38/ЕО. От друга страна, подобен ограничителен прочит на чл. 3, пар. 3, буква б) би засегнал в своята същност правото им на свободно движение, доколкото те биха били поставени изначално в невъзможност да упражняват пълноценно това право със своя партньор, ако връзката е изградена или се упражнява спрямо една от държавите, които не признават никаква правна форма на семейните отношения

102. Решение от 12 март 2014, О., дело C-456/12, ECLI:EU:C:2014:135, т. 41–61.

между лица от един и същи пол. Във фаза на развитие на обществото, на правната система на ЕС, както и на практиката по прилагане на ЕКПЧ, при която голямата част от държавите вече признават под една или друга форма семейните отношения между лица от един и същи пол, подобно положение следва да се разглежда като несъвместимо с основните ценности, на които почива европейският правен ред.

III. ПРИЛАГАНЕ НА ПРАВОТО НА СВОБОДНО ДВИЖЕНИЕ И ДИРЕКТИВА 2004/38/ЕО В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

1. Мерки по прилагане на свободното движение на хора в Република България

1.1. В Република България уредбата по Директива 2004/38/ЕО е транспонирана в няколко нормативни акта. Особено значение в тази връзка имат Законът за влизането, пребиваването и напускането на Република България на гражданите на Европейския съюз, които не са български граждани, и членовете на техните семейства¹⁰³ и Законът за трудовата миграция и трудовата мобилност¹⁰⁴. От съществено значение в разглежданата проблематика е също Законът за чужденците в Република България¹⁰⁵. Отделни въпроси, свързани с пребиваването на граждани на ЕС и граждани на трети страни – членове на семейството на граждани на ЕС, в България се уреждат и от Закона за българските лични документи¹⁰⁶.

1.2. Основният кръг от вътрешноправни мерки, приети с оглед прилагане на европейската уредба на свободното движение на хора, следват буквално предписанията на Директива 2004/38/ЕО. В Закона за влизането, пребиваването и напускането на Република България на гражданите на Европейския съюз, които не са български граждани, и членовете на техните семейства са възпроизведени всички основни поло-

103. Обн. ДВ, бр. 80, 3.10.2006 г.

104. Обн. ДВ, бр. 33, 26.06.2016 г.

105. Обн. ДВ, бр. 153, 23.12.1998 г.

106. Обн. ДВ, бр. 93, 11.08.1998 г.

жения на Директивата относно влизането и пребиваването на гражданите на ЕС и членовете на техните семейства, що се отнася до различните видове пребиваване и условията, при които то се осъществява.

В параграф 1 от Допълнителните разпоредби на Закона е изведено определение за “член на семейството на гражданин на Европейския съюз”. По смисъла на българския закон, уреждащ свободното движение на гражданите на ЕС, които не са български граждани, то обхваща лице, с което гражданин на ЕС, който не е български гражданин, има сключен граждански брак, както и лице, с което гражданин на ЕС има фактическо съжителство, удостоверено с официален документ от друга държава – членка на Съюза. В обхвата на кръга членове на семейството, които могат да се ползват от режима на свободно движение според българското законодателство, влизат още низходящи родственици на гражданина на ЕС или на неговия съпруг/съпруга или семеен партньор и възходящи родственици, които са членове на семейството на гражданин на ЕС.

Според чл. 5, ал. 1 буква а) от Закона, съответно право на влизане и пребиваване заедно с гражданин на ЕС, който не е български гражданин, имат други членове на семейството извън изрично определените в пар. 1, т. 1, които в държавата, от която идва гражданинът на ЕС, са членове на домакинството на гражданина на Съюза или са на негова издръжка, или за които поради сериозни здравословни причини е необходимо полагането на лична грижа от страна на гражданина на Съюза. Законът за влизането, пребиваването и напускането на Република България на гражданите на Европейския съюз, които не са български граждани, и членовете на техните семейства не третира специфично хипотезите на сключени в други държави членки еднополови бракове или хипотезите на регистрирано семейно партньорство с лице от същия пол или на фактическо съжителство с лице от същия пол.

1.3. Законът за чужденците в Република България урежда влизането и пребиваването в страната на граждани на трети страни извън ЕС и държавите – страни по Договора за Европейското икономическо пространство, и Конфедерация Швейцария, които са членове на семейството на български гражданин. Чл. 2, ал. 6 от Закона съответно определя кои лица се считат за членове на семейството на български гражданин за целите на прилагането му, като сред тях не е включено лице, с което български гражданин би имал регистрирано семейно партньорство или с което се намира във фактическо семейно съжителство. Оттам нататък законът предвижда подробните условия на влизане и пребиваване на гражданите на трети страни в съответствие с изискванията на европейското законодателство относно визовата политика, управлението на външните граници на Съюза и статута на продължително пребиваване на гражданите на трети страни в ЕС. Хипотезите на еднополови семейни отношения не са предмет на нарочна уредба в Закона за чужденците в Република България.

1.4. Законът за трудовата миграция и трудовата мобилност урежда осъществяването на правото на свободно движение в Република България на лица – граждани на други държави – членки на ЕС, и приравнени на тях, също както и достъпа до пазара на труда на лица – граждани на трети държави. Предмет на уредба е също заетостта на български граждани в други държави от ЕС и ЕИП. Законът предвижда условията, при които посочените лица имат право на достъп до пазара на труда или право да осъществяват дейност като самонаети лица в Република България. По отношение на упражняване на правото на свободно движение от български граждани в друга държава от ЕС, ЕИП или Конфедерация Швейцария, Законът препраща към чл. 45 от ДФЕС и Регламент № 492/2011.

Законът за трудовата миграция и трудовата мобилност въвежда разрешителен режим за достъп до пазара на труда в Република България за гражданите на трети страни извън ЕС и

приравнените на тях, като същевременно в чл. 9, ал. 1, т. 5 и б предвижда, че не се изисква разрешение за лица, членове на семейството на български граждани или на граждани на ЕС, държава от ЕИП или Конфедерация Швейцария. В Допълнителните разпоредби на Закона съответно за определяне на съдържанието на понятието “членове на семейството” се препраща към Закона за влизането, пребиваването и напускането на Република България на гражданите на Европейския съюз, които не са български граждани, и членовете на техните семейства и към Закона за чужденците в Република България.

1.5. Законът за българските лични документи урежда издаването на документи за самоличност на лица – граждани на ЕС, на държава от ЕИП, на Конфедерация Швейцария или на трети страни, в случаите, когато те пребивават продължително или постоянно в Република България. В частност, Законът урежда издаването на удостоверение за пребиваване на гражданин на ЕС, карта за пребиваване на член на семейството на гражданин на ЕС и разрешение за пребиваване на гражданин на трета страна. Законът не съдържа специфични разпоредби, третиращи хипотезите на семейни отношения между лица от един и същи пол.

1.6. Накрая, макар да не са пряко свързани с прилагането на правото на свободно движение на гражданите на ЕС и в частност с Директива 2004/38/ЕО, от значение за пълноценното упражняване на свободно движение са и **редица други актове, уреждащи елементи на семейните и наследствените отношения.** В тази връзка следва да се има предвид, че българското законодателство допуска сключването на брак единствено от лица от различен пол. Според чл. 46 от Конституцията на Република България¹⁰⁷, бракът е доброволен съюз между мъж и жена. Същото разрешение се възпроизвежда в чл. 5 от Семейния кодекс¹⁰⁸, като в него не се предвижда каквато и да е фор-

107. Обн. ДВ, бр. 56, 13.07.1991 г.

108. Обн. ДВ, бр. 47, 23.06.2009 г.

ма на семейно съжителство нито между лица от различен пол, нито между лица от един и същи пол.

В законодателството, уреждащо семейните и наследствените отношения в Република България, не се съдържат специфични нормативни разрешения относно последиците в полето на семейното и наследственото право от сключването на граждански брак или формирането на семейни отношения между лица от един и същи пол. Според чл. 75 от Кодекса на международното частно право (КМЧП)¹⁰⁹, от друга страна, формата на брака се урежда от правото на държавата, пред чиито компетентни органи той се сключва, а брак, сключен в друга държава, следва да се признава в Република България, ако е спазена формата по правото на компетентната държава. Според чл. 76 от КМЧП съответно условията за сключване на брака се определят от правото на държавата, чийто гражданин е едно лице към момента на сключване на брака. Член 89 от КМЧП определя на следващо място, че наследяването на движими вещи се урежда от правото на държавата, в която наследодателят е имал обичайно местопребиваване към момента на своята смърт, а наследяването на недвижими вещи се урежда от правото на държавата, в която вещите се намират. Наследодателят, от друга страна, може да избере наследяването на неговото имущество в цялост да се уреди от правото на държавата, чийто гражданин е към момента на избора. Чрез избора на приложимо право обаче не трябва да се засяга запазената част на наследниците, определена от правото, приложимо по общото правило на КМЧП. От значение е също, че чл. 45 от КМЧП предвижда, че правото на друга държава, определено като приложимо право по реда на Кодекса, не се прилага, ако последиците от неговото прилагане са явно несъвместими с българския обществен ред. Несъвместимостта следва да се преценява, като се държи сметка за степента на връзка на отношението с българския правен ред и значимостта на последиците от прилагането на чуждото право.

109. Обн. ДВ, бр. 42, 17.05.2005 г.

Когато се установи несъвместимост с обществения ред, се прилага друга подходяща разпоредба от същото чуждо право, а в случай че такава няма, следва да се прилага българското право, доколкото това е необходимо за уреждане на отношението.

2. Дефицити на българската уредба във връзка с упражняване на право на свободно движение от ЛГБТИ лица и възможно нарушаване на правата на гражданите на ЕС

2.1. Предвид актуалното състояние на българското законодателство се открояват няколко основни дефицита, които поставят под въпрос пълноценното упражняване на правото на свободно движение от граждани на ЕС с произход от други държави членки спрямо България и, респективно, на български граждани към други държави от Европейския съюз.

На първо място, липсата на каквато и да е правна уредба на семейните отношения в еднополови двойки и, в частност, липсата на изрична уредба относно последиците от наличието на сключен в друга държава членка еднополов брак, регистрирано семейно партньорство или формирано семейно съжителство представлява изначален риск за **системна дискриминация и съществено засягане на правото на създаване на семейство, сключване на брак и на зачитане на личния и семейния живот, както и на правото на равенство на хората пред закона** за всяко лице, което има формирано семейно отношение или сключен брак с лице от същия пол в друга държава – членка на ЕС. Всяко лице, което се намира в такава хипотеза, не може да бъде сигурно, дали неговата или нейната семейна връзка ще бъде призната в България при упражняване на свободно движение, влизане и пребиваване на територията на страната. Подобно положение несъмнено засяга също правото на човешко достойнство и потенциално влияе неблагоприятно върху вземането на решение за упражняване на свободно движение спрямо нашата страна. То поставя ЛГБТИ лицата в риск да не могат да

се ползват в пълна степен от правата по Директива 2004/38/ЕО.

В случаите, когато съпругът или семейният партньор на гражданин на ЕС също има гражданство на една държава членка от Съюза, влизането и пребиваването в страната може да бъде осъществено на самостоятелно основание. Когато обаче съпругът или семейният партньор е гражданин на трета страна, еднополовата двойка може да бъде изправена пред **съществено затруднение това лице да получи разрешение за влизане и пребиваване в страната при реалната опасност издаването на виза за влизане или разрешение за пребиваване да бъде отказано**. От друга страна, що се отнася до възможността за осъществяване на трудова дейност или друга форма на икономическа дейност, ако на гражданите на ЕС и членовете на техните семейства е гарантирано право на достъп до пазара на труда и на осъществяване на икономическа дейност при равни условия със собствените граждани на България, то подобно право не е гарантирано на гражданите на трети страни, спрямо които се прилагат по-неблагоприятни и рестриктивни условия. Така, в случаите на еднополови двойки между гражданин на ЕС и гражданин на трета страна, съпругът или семейният партньор от страна извън ЕС може да срещне значителни затруднения да бъде нает на работа или да упражнява самостоятелна икономическа дейност, а в определени хипотези това да се окаже невъзможно.

Следва също да се има предвид, че липсата на правна форма на семейните отношения между лица от един и същи пол поставя гражданите на ЕС, които упражняват право на свободно движение спрямо България, в риск да **не могат да упражнят някои права по Директива 2004/38/ЕО дори в случаите, когато и двамата съпрузи или семейни партньори са граждани на Съюза**. Така например, ако компетентните органи не признаят съществуването на брак, регистрирано партньорство или фактическо съжителство по чл. 2 или 3 от Директивата, член на семейство на гражданин на ЕС в еднополова семейна връзка няма

да може да упражни правата на запазване на пребиваването по чл. 12, 13 или 14, както и няма да може, без да е упражнявал самостоятелно право на пребиваване, да придобие право на постоянно пребиваване по чл. 16, 17 и 18 от Директивата.

В случаи, когато граждани на други държави членки биха упражнявали право на свободно движение спрямо България, липсата на правна уредба на еднополовите семейни връзки и евентуалният отказ на българските власти да признаят съществуването на брак биха породили и положение на **дискриминация за ЛГБТИ лицата в полето на данъчното облагане и социалното осигуряване**. Така например, еднополовите семейни двойки няма да могат да ползват облекченията, предвидени за млади семейства в режима на облагане на доходите на физическите лица¹¹⁰. Те не биха могли да се ползват и от преференциалното третиране на даренията по Закона за местните данъци и такси (ЗМДТ)¹¹¹. Те няма да могат да упражняват и редица права, които социално-осигурителното законодателство свързва със съществуването на семейни отношения, като например правото на еднократна помощ и на наследствена пенсия при смърт на съпруга¹¹², правото на обезщетение за временна неработоспособност поради общо заболяване за гледане или придружаване за преглед, изследване или лечение на болен член на семейството¹¹³ и др.

За ЛГБТИ лица – граждани на друга държава от ЕС, които имат сключен брак, регистрирано партньорство или фактическо съжителство и упражняват право на свободно движение спрямо България, могат да произтекат **неблагоприятни последици и в полето на семейното и наследственото право**, доколкото за тях в определени случаи може да бъде приложимо българското право, което не познава никаква правна форма на

110. Вж. чл. 22а от Закона за данъците върху доходите на физическите лица, Обн. ДВ, бр. 95, 24 ноември 2006 г.

111. Вж. чл. 44 ЗМДТ, обн. ДВ, бр. 117, 10.12.1997 г.

112. Вж. чл. 11-13 от Кодекса за социално осигуряване (КСО), обн. ДВ, бр. 110, 17.12.1999 г.

113. Вж. чл. 13а вр. чл. 45 КСО.

еднополовите семейни отношения. Същевременно, според чл. 3, пар. 1 от Регламент 2201/2003¹¹⁴, компетентни да разглеждат дела, свързани с развод, законна раздяла на съпрузите и унищожаване на брака, са съдилищата на държавата членка, на чиято територия съпрузите имат обичайно местопребиваване. От друга страна, според чл. 8 от Регламента, компетентни по дела, свързани с родителската отговорност за детето, като общо правило са съдилищата на държавата, където детето има обичайно местопребиваване. В полето на наследственото право Регламент № 650/2012¹¹⁵ предвижда, че като общо правило приложимото право по въпросите, свързани с наследяването, е правото на държавата на обичайно местопребиваване на починалия към момента на смъртта му, а компетентен да решава спорове по отношение на наследството е националният съд на държавата членка на обичайното местопребиваване на починалия към момента на смъртта му. Така в случаите, когато граждани на ЕС, които са сключили брак или имат регистрирано партньорство или формирано семейно съжителство в друга държава – членка на Съюза, упражняват свободно движение и пребивават в България, те могат да бъдат в хипотезата съществени въпроси на семейните отношения или наследяването за тях да бъдат решавани според българското право пред българските съдилища, с риск да бъде отказано признаването на съществуващата семейна връзка между тях, с всички произтичащи от това усложнения и неблагоприятни последици.

Не може да бъде изключен и **рискът от дискриминационно третиране на граждани на ЕС, упражняващи свободно движение, и що се отнася до други значими области на правна уредба, като наказателнопроцесуалното, гражданскопроцесуалното, административнопроцесуалното и данъчнопроцесуалното законодателство.** Така например, чл. 119 от Наказателно-процесуалния кодекс предвижда, че определен кръг

114. ОВ L 338, 23.12.2003, специално българско издание: Глава 19, Том 006, стр. 183.

115. ОВ L 201, 27.7.2012, стр.107.

лица, сред които съпругът или лицето, с което обвиняем за извършване на престъпление има семейна връзка, могат да откажат да свидетелстват в рамките на наказателното производство. Чл. 48 от Административно-процесуалния кодекс съдържа аналогично разрешение по отношение на административните производства. Подобно разрешение се съдържа и в Данъчно-осигурителния процесуален кодекс. В Гражданско-процесуалния кодекс съответно е предвидено, че съпругът може да бъде процесуален представител в рамките на гражданското производство, наред с останалите изрично изброени фигури. Във всички тези хипотези липсата на изрична уредба относно признаването на бракове, сключени в друга държава от граждани на ЕС, както и отказът да бъде придадена каквато и да е правна форма на семейните отношения между ЛГБТИ лица, поставя гражданите на ЕС в несигурност или в открита невъзможност да упражнят визираните процесуални права.

2.2. Що се отнася до положението на български граждани, които биха упражнявали право на свободно движение спрямо друга държава – членка на ЕС, липсата на правна форма на семейните отношения между лица от един и същи пол в българското законодателство е от естеството да влияе неблагоприятно върху тях в няколко посоки. На първо място, български граждани, които имат формирана трайна връзка с лице от същия пол в България, могат да се окажат пред затруднения да упражняват правата си, произтичащи от гражданството на Съюза и Директива 2004/38/ЕО, доколкото те не биха могли да релевират изграденото семейно отношение в някои държави членки, които също не уреждат правна форма на семейните отношения между лица от един и същи пол.

На следващо място, потенциално засегнати са и правата на български граждани, които са упражнили право на свободно движение спрямо друга държава членка и там са сключили брак, създали са регистрирано партньорство или семейно съжителство с лице от същия пол. Тези лица също могат да бъдат

изправени пред отказ да се признае съществуващата форма на семейни отношения за целите на упражняване на права в България или с оглед връщане на българския гражданин и неговия съпруг или семеен партньор в страната. За тези лица също могат да произтекат неблагоприятни последици от липсата на правна форма на семейните отношения на ЛГБТИ лицата в полето на семейното и наследственото право. Така например, ако българският гражданин има имущество в България, в случай, че той или тя почине, отказът да се признае съществуването на брак в друга държава или родствената връзка с детето би довел и до засягане на правата на наследяване, които съпругът и детето биха имали по отношение на имуществото в България. Ако лицето е упражнявало трудова дейност, то дискриминационни последици биха се проявили също в полето на социалното осигуряване, доколкото неговият съпруг или семеен партньор или неговото дете не биха могли да получат някои обезщетения, свързани със съществуването на брак и семейни отношения. В случай на спорове, които следва да бъдат решени пред българските съдилища, те нямат да имат гарантирана възможност да упражнят посочените по-горе процесуални права в рамките на гражданското, административното, данъчно-процесуалното или наказателното правораздаване.

ЧАСТ ВТОРА

**ПРАКТИКА НА БЪЛГАРСКИТЕ СЪДИЛИЩА,
ПОСТАНОВЕНА В НАРУШЕНИЕ НА
ПЪРВИЧНОТО И ВТОРИЧНО ПРАВО НА ЕС,
ДИРЕКТИВА 2004/38/ЕО
И ПРАКТИКАТА НА
ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА,
КАСАЕЩА ПРАВАТА НА
ЕДНОПОЛОВИТЕ ДВОЙКИ,
КОИТО ФОРМИРАТ СЕМЕЙСТВА В БЪЛГАРИЯ**

Тази втора част на доклада ще разгледа в детайли делата на Д. и Л. за признаване в България на брака им, сключен във Великобритания, заведено след отказ на Столична община да го регистрира, и делото на К. и М. срещу Дирекция „Миграция“ на Министерство на вътрешните работи, която отказа да предостави право на пребиваване на К. – гражданка на Австралия, която има законно сключен брак с М. – гражданка на Франция. И двете дела съставляват нарушение на общностното право и на практиката на СЕС по делото *Coman*.

ДЕЛО НА Д. И Л., ВИСЯЩО ПРЕД ВЪРХОВЕН АДМИНИСТРАТИВЕН СЪД

Изложение на фактите

На 15.11.2016 г. Д. сключва граждански брак с Л. в Обединеното кралство Великобритания и Северна Ирландия, след като двете са пребивавали на територията на Обединеното кралство. За гражданския брак е съставен акт за сключване на брак от органите по гражданско състояние на Обединеното кралство Великобритания и Северна Ирландия. Бракът е сключен в Уотъргейт Хаус пред Ръководител по гражданското състояние и Заместник-длъжностно лице по гражданското състояние¹¹⁶. За сключения брак е издадено свидетелство за брак № RTA 727303, заверено с апостил АРО-211208, заверен от Министерство на външните работи и въпросите на Британската общност. Апостилът е подписан от длъжностно лице по гражданско състояние за раждания, смърт и бракове, Ийст Райдинг ъф Йоркшър.

На 15.05.2017 г., в 6-месечния срок, предвиден от закона, Д. входира искане в Столична община, район „Люлин“, с което иска бракът ѝ да бъде отразен в личния ѝ регистрационен картон в Общината и да отразява актуалното ѝ семейно положение, а именно „женен“¹¹⁷.

Исканото от жалбоподателката актуализиране на семейното ѝ положение е свързано с гражданската регистрация. Единната система за гражданска регистрация и административно обслужване на населението /ЕСГРАОН/ е национална система за

116. Свидетелство за брак № RTA 727303, заверено с апостил АРО-211208, заверен от Министерство на външните работи и въпросите на Британската общност.

117. Заявление с вх. № РЛН17-УГ01-8406/15.05.2017 г. на Кмет на СО, район „Люлин“.

гражданска регистрация на физическите лица в РБ и източник на лични данни за тях¹¹⁸. ЕСГРАОН функционира на национално, областно и общинско ниво. Редът, начинът и образците на документите за функциониране на ЕСГРАОН се определят с Наредба за функциониране на Единната система за гражданска регистрация¹¹⁹, издадена на основание чл.113, ал.1 от Закона за гражданска регистрация. Съгласно нея „гражданската регистрация“ се свежда до вписване на събитията раждане, брак и смърт в регистрите на актовете за гражданско състояние и вписване на лицата в регистъра на населението¹²⁰.

Столична община, район „Люлин“ дава отказ на искането на Д. да регистрира брака ѝ в Общината¹²¹. Отказът на Столична община, район „Люлин“ е обжалван и потвърден от Административен съд – София-град¹²². Съдът обосновава отказа си с неналичието на елементите от сложния фактически състав, необходим за актуализиране на семейното положение в личния регистрационен картон на лицето¹²³. В допълнение, Съдът посочва, че: „В случая на първо място съгласно българското зако-

118. Задължение по чл.100 от Закона за гражданската регистрация. Част от функциите на ЕСГРАОН са: създаване и поддържане на регистри на актовете за гражданско състояние, създаване и поддържане на Национален електронен регистър на актове за гражданско състояние и създаване и поддържане на регистър на населението.

119. Наредба № РД-02-20-9/21.05.2012 г. за функциониране на Единната система за гражданска регистрация, обн. ДВ бр.43/08.06.2012 г.

120. Съгласно Закона за гражданската регистрация, последната включва съвкупността от данни за едно лице, които го отличават от другите лица в обществото и в семейството му в качеството на носител на субективни права, като например име, гражданство, семейно положение, родство, постоянен адрес и други. Гражданската регистрация на физическите лица в РБ се основава на данните в актовете за тяхното гражданско състояние и в данните в други актове, посочени в закона. Актовете за гражданско състояние са: акт за раждане, акт за сключване на граждански брак и акт за смърт.

121. Отказ по заявление с вх. № РЛН17-УГ01-8406/15.05.2017 г. на Кмет на СО, район „Люлин“.

122. По жалбата е образувано административно дело № 7538/2017 г., 58 състав на АССГ, по което е постановено Решение № 180/08.01.2018 г.

123. Съгласно Наредба № РД-02-20-9/21.05.2012 г. за функциониране на Единната система за гражданска регистрация, обн. ДВ бр.43/08.06.2012г., изискванията за актуализиране на семейното положение в личния регистрационен картон на лицето са, както следва: наличие на граждански брак, сключен в чужбина в съответствие с българското законодателство; регистриране на този брак въз основа на препис или извлечение от съставения от чуждестранния местен орган акт за гражданско състояние /чл.60, ал.1 от Наредбата/; чрез съставяне на акт за граждански брак в РБ; издаване на оригинално удостоверение за сключен граждански брак по утвърден образец /чл.22 от Наредбата/; създаване на електронен еквивалент на акта за сключен граждански брак в Националния електронен регистър на актовете за гражданско състояние с свеждане на последното състояние на данните от акта за гражданско състояние /чл.60, ал.1 от Наредбата/; обработване на актуализационен документ – електронен документ – акт за брак; отразяване в електронния личен регистрационен картон на актуалното семейно положение на лицето чрез данните от Националния електронен регистър на актове за гражданско състояние или чрез обработване на актуализационния документ от длъжностно лице.

нодателство не е налице граждански брак, сключен във формата и според изискванията на Семейния кодекс. Липсата на брак съгласно българското законодателство изключва възможността да се актуализира семейното положение на Д.К., т.е. да се осъществят останалите елементи от фактическия състав. Сключеният от жалбоподателката брак в Обединено кралство на Великобритания и Северна Ирландия с Л. П. Б. не поражда последиците, които законът свързва с брака /чл.4, ал.1 от СК/. Еднаквият пол на лицата съставлява пречка за сключване на граждански брак съгласно българското законодателство по аргумент от разпоредбите на чл.46, ал.1, изр.1 от Конституцията на РБ и на чл.5 от СК, съгласно които бракът е доброволен съюз между мъж и жена. Тази уредба на брака не противоречи на разпоредбите на правото на европейската общност. Съгласно чл.12 от Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи, „мъжете и жените, достигнали брачна възраст, имат право да встъпват в брак и да създават семейство в съответствие с националните закони, регулиращи упражняването на това право“¹²⁴.

Делото е висящо пред Върховен административен съд, като се търси защита срещу нарушение на Правото на ЕС, нарушение на Кодекса на международното частно право поради непризнаване на административен акт, издаден от друга държава в Р. България, и нарушение на Европейската конвенция по правата на човека и основните свободи.

Нарушение на Кодекса на международното частно право

Освен нарушение на Правото на Европейския съюз, решението на Административен съд София-град е постановено в нарушение на международното частно право¹²⁵. Формата и условията за сключване на брака между Д. и Л. не са подчинени на българския Семейен кодекс. Чл. 6, ал. 3 от Кодекса на между-

124. Решение № 180/08.01.2018 г. по административно дело № 7538/2017 г., 58 състав на АССГ.

125. Чл.6, ал.3 от Кодекса на международното частно право (КМЧП).

народното частно право (КМЧП) урежда брака, сключен между български граждани пред компетентен орган на чужда държава. В тази разпоредба Кодексът очертава ясно основанието за международна компетентност на органи на чужда държава, а именно: на първо място, компетентността на чуждестранния орган да сключва бракове въобще, т.е. да има качеството на орган по гражданско състояние; на второ място, това му качество да произтича от правото на чуждата държава. Ако тези изисквания са налице, такава компетентност се учредява и въпросният брак следва да бъде признат на територията на Република България. Основанието е българското гражданство на двете лица, сключващи брак в чужбина. В допълнение КМЧП въвежда и едно условие за учредяване на международна компетентност, а именно – допускане на такъв брак според чуждото право, т.е. да се констатира, че бракът между двама български граждани в съответната чужда държава е допустим по нейното право. Следователно, обект на доказване в случая на Л. и Д. е уредбата в английското право, допускаща брака между лица от един и същи пол, и че този брак е сключен пред компетентно чуждестранно длъжностно лице¹²⁶. Гражданският брак между лица от един и същи пол е законово регламентиран и позволен в Англия¹²⁷.

Нарушение на Европейската конвенция по правата на човека (ЕКПЧ)

Правото на встъпване в брак е уредено в член 12 от ЕКПЧ: *„Мъжете и жените, достигнали брачна възраст, имат право да встъпват в брак и да създават семейство в съответствие с националните закони, регулиращи упражняването на това право“*¹²⁸, а правото на личен и семеен живот е закрепено в член 8, пар. 1: *„Всеки има право на неприкосновеност на личния и*

126. Кодекс на международното частно право.

127. Информация може да бъде намерена на официалния сайт на Правителството на Обединено Кралство Великобритания и Северна Ирландия: <https://www.gov.uk/marriages-civil-partnerships>.

128. Член 12 от Европейската конвенция по правата на човека.

семеиния си живот, на жилището и на тайната на кореспонденцията“¹²⁹.

Развитието на правото в Съвета на Европа до голяма степен почива на юриспруденцията на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ). Първото дело пред ЕСПЧ, което поставя въпроса за признаване на правото на еднополова двойка да встъпи в брак, е делото *Schalk and Kopf v. Austria*¹³⁰. В това дело ЕСПЧ не намира нарушение на Конвенцията, но изследва значението на правото на брак съгласно член 12 от Конвенцията в съответствие с член 9 от Хартата за основните права на Европейския съюз: „Правото на встъпване в брак и правото на създаване на семейство са гарантирани в съответствие с националните закони, които уреждат упражняването на тези права“¹³¹. Нормата изрично изпуска споменаването на понятията „мъж“ и „жена“ именно с цел обхватът ѝ да бъде разширен, а Коментарът към Хартата пояснява, че „може да се предположи, че няма пречка за признаването на еднополовите връзки в контекста на брака“¹³². В делото *Schalk and Kopf v. Austria* ЕСПЧ изрично признава, че еднополовите двойки трябва да могат да се възползват от понятието „семеен живот“ по член 8 от ЕКПЧ, и приравнява еднополовите с разнополовите двойки при разглеждането на връзката им като такава, попадаща в понятието семейство¹³³.

В делото *Vallianatos and Others v. Greece*¹³⁴, Съдът признава правото на двойките от един и същи пол да бъдат официално признати от държавата. Съдът установява, че двойките от един и същи пол са също толкова способни, колкото и двойките от различен пол, да встъпват в стабилни и дълготрайни взаимоотношения¹³⁵. С оглед на това е логично, че е в интерес на това

129. Член 8, пар.1 от Европейската конвенция по правата на човека.

130. *Schalk and Kopf v. Austria*, жалба № 30141/04, решение от 24 юни 2010 г.

131. Пак там, пар. 94.

132. Пак там.

133. Пак там.

134. *Vallianatos and Others v. Greece*, жалба № 29381/09 и 32684/09, решение от 7 ноември 2013 г., пар.81.

135. Пак там.

тези двойки да имат законно признатите отношения¹³⁶.

Правото на Съвета на Европа се развива и в посока, обвързваща и настоящия казус, а именно с правото лицата да регистрират брака като признаване на законното гражданско състояние на дадено лице, което несъмнено засяга както личния, така и семейния живот на лицата¹³⁷. Нарушението на това право според Европейския съд по правата на човека е нарушение на член 8, пар. 1 от Конвенцията¹³⁸. Съдът по правата на човека приема, че отказът за признаване на бракове на лица от един и същи пол, които са законно признати в друга държава членка, и последващият отказ да се даде право на събиране на еднополовите семейства, сключили брак, когато се движат в рамките на ЕС, може да съставлява нарушение на чл. 7 от Хартата на основните права на Европейския съюз, уреждаща именно правото на личен и семеен живот¹³⁹. Съдът разглежда чл. 7 ведно с чл. 20 от Хартата, като казва, че всяко лице е равно пред закона и, в тази връзка, когато разпоредбата на чл.7 се чете заедно с член 20 от Хартата, се налага изискването съпрузи от едни и същи пол да бъдат допуснати на територията на приемащата държава при същите условия, които се налагат на съпрузи от противоположния пол (т.е. автоматично)¹⁴⁰.

Още по-далеч стига ЕСПЧ в делото, касаещо признаването на правото на еднополовите двойки на личен и семеен живот в делото *Orlandi and Others v. Italy*¹⁴¹. **По това дело ЕСПЧ установява, че Италия е извършила нарушение на чл. 8 от ЕКПЧ с това, че отказала да признае сключените в чужбина бракове на шест двойки – пет двойки италиански граждани и една двойка на италианска и канадска гражданка.** Пред Съда жалбоподателите се оплакват, че отказът на италианските власти да регистрират сключените им в чужбина бракове като

136. Пак там, пар.90.

137. *Dadouch v. Malta*, жалба № 38816/07, пар. 48, Решение от 20 юли 2010 г.

138. Пак там.

139. *Rajić v Croatia*, жалба № 68453/13, решение от 23 май 2016 г.

140. Пак там.

141. *Orlandi and Others v. Italy*, жалби № 26431/12; 26742/12; 44057/12 и 60088/12, решение от 14.12.2017 г.

брак или под каквато и да е друга форма ги лишава от правната защита и правата, които са последица от брака¹⁴². Тъй като ЕСПЧ вече е приел, че чл. 12 от ЕКПЧ е приложим за еднополови двойки, желаещи да сключат брак, както е видно от посочената по-горе съдебна практика, то следователно чл. 12 от ЕКПЧ е приложим и по отношение на двойките от еднакъв пол, които вече са сключили брак по вътрешната система на друга държава (от аргумент на по-малкото)¹⁴³.

Съдът заявява, че държавите членки са свободни, съгласно чл. 12 от ЕКПЧ, както и съгласно чл. 14 във връзка с чл. 8 от ЕКПЧ, да ограничат достъпа до брак на двойки от еднакъв пол.¹⁴⁴ Независимо от това, Съдът признава, че двойките на лица от един и същи пол се нуждаят от правно признаване и защита на своите отношения.¹⁴⁵ С оглед на това, в решението по дело *Oliari and Others v. Italy* Съдът стига до извода, че италианското правителство е превишило своята свобода на преценка и не е изпълнило своето положително задължение да гарантира на жалбоподателите специфична правна уредба, която предвижда признаването и защитата на техните еднополови съюзи, с което е нарушило чл. 8 ЕКПЧ.¹⁴⁶

ЕСПЧ обръща специално внимание, че преди решението си по делото *Oliari and Others v. Italy* италианската държава не е предоставяла никаква закрила на еднополовите партньорства, и Съдът е приел, че тези партньорства се нуждаят от юридическо признаване и закрила. ЕСПЧ отбелязва, че правният статус, който дават т. нар. партньорства, се доближава или е същият като брачния, че подобна система би удовлетворила изискванията на Конвенцията и Италия би изпълнила тези изисквания, ако вместо да отказва да регистрира сключените бракове

142. Пак там.

143. *Orlandi and Others v. Italy*, жалби № 26431/12; 26742/12; 44057/12 и 60088/12, решение от 14.12.2017 г., пар.145 от Решението.

144. *Schalk and Kopf*, пар. 108 и *Chapin and Charpentier*, пар. 39. Същото потвърждава ЕСПЧ и в *Oliari and Others v. Italy*, пар. 193.

145. *Oliari and Others v. Italy*, жалби № 18766/11 и 36030/11, решение от 21.07.2015 г., пар. 165.

146. Пак там, пар. 185-187.

в чужбина, ги беше приравнила на признатите от италианското законодателство партньорства¹⁴⁷. Следва да се подчертае, че в Италия, преди законодателят да разреши сключването на еднополови партньорства, съществува празнота в законодателството и сключени в чужбина еднополови бракове не са могли да получат никакво признаване в рамките на италианската правна уредба. Това поставя жалбоподателите в правен вакуум, което води до положението, че Италианската република е пропуснала да отбележи развитието на правото и социалната реалност в областта на еднополовите партньорства и бракове в останалите държави – страни по ЕКПЧ, и е изостанала в признаването на каквато и да е форма на съжителство. Затова Съдът на Конвенцията намира, че Италия не може с юридически валидни аргументи да отрече наличието на „семейство“ по смисъла на чл. 8 от Конвенцията в случая на жалбоподателите и да не им предложи никаква възможност да узаконят връзката си. С оглед на това Италианската република е нарушила баланса между обществения и личния интерес, като не е приела специална правна рамка, която да предоставя признаване и закрила на еднополовите връзки, и с това е нарушила чл. 8 от ЕКПЧ¹⁴⁸.

Казусът на Д. и Л. поставя България в аналогично на Италия преди признаване на еднополовите семейни връзки положение. С оглед на това, България нарушава правото на личен и семеен живот на Д. и Л., гарантирано от чл. 8 от ЕКПЧ, като не предоставя правна закрила на семейното положение на двойката. Нормите на международните правни актове, по които България е страна и които е ратифицирала, са част от вътрешното право и имат предимство пред нормите, които им противоречат, съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията. Едновременно с това, решенията на ЕСПЧ имат обвързваща и задължителна сила за страните, ратифицирали Европейската конвенция по правата на човека, дори самата държава да не е ответник по конкретното осъдително решение.

147. *Orlandi and Others v. Italy*, пар. 194.

148. Пак там, пар. 210.

Последица от непризнаването на брака на Д. и Л. е полученият от тях отказ от Центъра по асистирана репродукция (ЦАР) за финансиране на ин витро процедура, тъй като в подадените документи Д. е посочила в изрична декларация, че нейната партньорка е жена, и е посочила имената на съпругата си¹⁴⁹. Отказът на Центъра по асистирана репродукция е изцяло дискриминационен, като мотив за отказа се сочи невъзможността на две лица от един и същи пол да осъществят репродуктивните си функции по естествен път и да създадат потомство. Към момента делото все още не е приключило с влязъл в сила съдебен акт¹⁵⁰.

149. Заповед № РД-04-38673 – 33150/24.11.2017 г. на Министерство на здравеопазването, Център по асистирана репродукция.

150. Административно дело № 81/2018 г. на Административен съд София-град.

ДЕЛО К. И М., ВИСЯЩО ПРЕД ВЪРХОВЕН АДМИНИСТРАТИВЕН СЪД

Изложение на фактите

М. е гражданка на Република Франция, а К. е гражданка на Австралия. Двете имат сключен граждански брак във Франция от 2014 г. През 2016 г. двете се преместват в България с намерение да се установят продължително на територията на Република България. През декември 2016 г. подават заявление за продължително пребиваване на гражданин на ЕС (М.) и за член на семейството на гражданин на ЕС (К.). Сред изискуемите документи е представено и удостоверение за сключен граждански брак между двете. В края на декември 2016 г. на К. е предоставено разрешение за продължително пребиваване като член на семейството на гражданин на Европейския съюз, като в основанието за издаване на това разрешение е посочена Директива 2004/38/ЕО. Разрешението за продължително пребиваване е издадено за период от една година. През ноември 2017 г. К. подава ново заявление за удължаване на срока за продължителното си пребиваване на същото основание, а именно – член на семейството на гражданин на ЕС¹⁵¹. Директорът на Дирекция „Миграция“ издава Отказ за издаване на разрешение за продължително пребиваване на член на семейството на гражданин на ЕС в РБ¹⁵². Мотивите на отказа са: българското законодателство, а именно, че според законодателството на РБ законен е само гражданският брак, сключен между мъж и

151 Подаденото заявление е заведено с рег. № 53936/30.11.2017 г. на 26.01.2018 г.

152 Отказ на Директорът на Дирекция „Миграция“ с Рег. № 5364 р – 1715/ 26.01.2018 г. по заявление с рег. № 53936/30.11.2017 г.

жена, като освен към Семейния кодекс и Закона за гражданската регистрация правното основание на отказа препраща и към дефиницията на „брак“ в Конституцията на РБ¹⁵³. В отказа Директорът на Дирекция „Миграция“ казва: „Към настоящия момент приложимото законодателство в Република България не признава еднополовите бракове, в следствие на което представеният документ за сключен граждански брак в Република Франция от лица от женски пол противоречи на разпоредбите на чл.46, ал.1, изр.1 от Конституцията на РБ и на чл. 5 от Семейния кодекс, следователно спрямо тях не може да бъде приложена нормата на чл.9а от ЗВПНРБГЕСБГЧТС. Еднаквият пол на лицата съставлява пречка за сключване на граждански брак съгласно българското законодателство по аргумента на по-горе изложените разпоредби, според които бракът е доброволен съюз между мъж и жена“.

Така в рамките на една година, от декември 2016 г. до януари 2018 г., Дирекция „Миграция“ изцяло променя позицията и правната си аргументация, като през януари 2018 г. постановява решение в нарушение на Директива 2004/38/ЕО.

Отказът на Дирекция „Миграция“ е обжалван пред Административен съд София-град от К. В решението си Административен съд София-град установява, че отказът на Дирекция „Миграция“ противоречи на материалния закон и съответно актът на Дирекция „Миграция“ подлежи на отмяна, като задължително компетентният орган следва да постанови нов административен акт в съответствие с указанията по приложението на материалния закон¹⁵⁴. А именно, Съдът мотивира решението си с Решение от 05.06.2018 г. по дело С-673/16 СЕС и приема, че в случаите, в които гражданин на ЕС е използвал свободата си на движение, отивайки в държава членка, различна от тази, на която е гражданин, и реално пребивавайки там в съответствие с чл.7, пар.1 от Директива 2004/38/ЕО, и през това време

153 Пак там.

154 Решение № 4337/ 26.06.2018 г. на Административен съд София-град.

е създад и укрепил семеен живот с гражданин от трета страна от същия пол, с когото се е свързал в законно сключен в приемщата държава членка брак, чл.21, пар.1 от ДФЕС следва да се тълкува така че компетентните органи на държавата членка да не допускат отказ за предоставяне на гражданина на третата страна право на пребиваване на територията на тази държава членка по съображения, че правото на тази трета страна не предвижда брак между лица от един и същи пол. В допълнение, АССГ прибавя, че отказът на Дирекция „Миграция“ да признае брака между граждани на Съюза от същия пол е нарушение на чл.21, пар.1 от ДФЕС, и съответно ограничава правото на К. да се движи и пребивава свободно на територията на ЕС¹⁵⁵.

За пръв път с този съдебен акт български съд постановява решение, с което признава правните последици от брак между лица от един и същи пол, сключен в чужбина. В нарушение на Правото на ЕС и на съдебната практика на Съда на Европейския съюз и неговото задължително приложение Дирекция „Миграция“ обжалва решението на Административен съд София-град¹⁵⁶. В касационната си жалба Дирекция „Миграция“ твърди, че Административен съд София-град е нарушил материалния закон, и като основание за това сочи конституционната норма на чл. 46 от Конституцията на Република България. Дирекция „Миграция“ мотивира жалбата си с недопустимост на еднополови бракове в българското законодателство, според което Конституцията и Семейният кодекс определят брака като доброволен съюз между мъж и жена. „Лица от еднакъв пол нямат законово право да сключват граждански брак съгласно българското законодателство“, допълва Дирекция „Миграция“ в жалбата си¹⁵⁷.

Към момента делото е висящо пред Върховен административен съд.

155. Пак там.

156. Касационна жалба на МВР, Дирекция „Миграция“, УРИ № 536400-11471/13.07.2018 г., Екз.3.

157. Пак там.

Правните последици от Решението на Съда на Европейския съюз по дело С- С-673/16 Coman

Решението на Съда на Европейския съюз по дело С-С-673/16 Coman постановява как държавите членки трябва да интерпретират и прилагат Договорите на Европейския съюз и европейското законодателство. Решението не се ограничава до конкретния казус, повдигнат пред Съда на Европейския съюз, а е общо изявление за това какво е съществуващото към конкретния момент европейско право. Решението по делото Coman има *erga omnes* ефект, а не просто *inter partes* ефект, което означава, че касае всички хора, а не само страните по конкретния спор. С други думи, това означава, че решението по делото Coman е приложимо незабавно и общо навсякъде в Европейския съюз и няма нужда от допълнително транспониране в националното законодателство. В тази връзка, принципът на върховенството на правото на ЕС изисква от държавите членки и от техните вътрешни съдилища директно приложение на решенията на Съда на Европейския съюз, дори когато приложението на тези решения би било в противоречие с националното законодателство. Като резултат от решението по делото Coman други женени двойки, които подават документи за продължително пребиваване във всяка страна в ЕС, ще се ползват от правата, гарантирани им с решението по делото Coman¹⁵⁸.

Какви биха били правните последици за държава членка, която не изпълнява предписанията на Съда на Европейския съюз, обективирани в решението по делото Coman?

В случай, че държава членка не изпълнява предписанията на Съда на Европейския съюз, обективирани в решението по

158. Съгласно чл. 19 от Договора за Европейския съюз, ролята на Съда на Европейския съюз е „да гарантира, че при тълкуването и прилагането на Договорите, законът е спазен“. Решението по делото Coman е резултат от преюдициално запитване от Конституционния съд на Румъния, с което Съдът на Европейския съюз е помолен да разясни дали Румъния има задължение да гарантира правото на пребиваване на еднополови двойки съгласно правото на ЕС. Това право произтича от чл 267 от Договора за функциониране на Европейския съюз.

делото *Coman*, и продължи да създава препятствия пред правото на свободно движение на граждани на ЕС, които пребивават заедно със своите съпрузи от един и същи пол, то това би било нарушение на Правото на ЕС. Гражданите, пострадали от това нарушение, биха могли да обосноват искането си към вътрешните съдилища с решението и мотивите на Съда на Европейския съюз по делото *Coman*. Задължението на вътрешните съдилища за пряко приложение на решението по делото *Coman* произтича от принципа за върховенство на правото на ЕС пред националното законодателство.

В случай, че е налице нарушение на правото на ЕС и отказ от прилагане на решението на Съда на Европейския съюз по делото *Coman*, Европейската комисия може също така да стартира наказателна процедура срещу държава членка¹⁵⁹. Целта на тази наказателна процедура е тя да бъде докарана до край, т.е. държавата членка да бъде санкционирана за нарушение на задълженията си по спазване на европейското законодателство. Наказателната процедура започва с официално уведомително писмо, чрез което Европейската комисия дава възможност на държавата членка да представи становище по отношение на нарушението. Ако становище по официалното уведомително писмо не бъде получено или в случай, че представеното становище е незадоволително за Европейската комисия, последната може да премине към следващата фаза от наказателната процедура, която е „мотивирано становище“, което Европейската комисия изпраща към Правителството на държавата членка, нарушила европейското законодателство. Ако смете за необходимо, Европейската комисия може да реферира случая до Съда на Европейския съюз.

159. Чл. 258 от Договора за функциониране на ЕС дава възможност на Европейската комисия да стартира наказателна процедура срещу държавите членки, когато е налице нарушение на правото на ЕС.

Заклучение

Признаването на правна форма на семейните отношения между ЛГБТИ лица е от съществено значение не само само с оглед гарантиране на пълноценното упражняване на едно от основните права на гражданите на ЕС, на което почива функционирането на вътрешния пазар и в по-широк план развитието на европейската интеграционна система. То е не просто въпрос на спазване на задълженията, произтичащи от участието на България в европейското обединение, и укрепване на взаимното доверие между страната ни и останалите държави в Съюза, а необходима стъпка по посока гарантиране на човешкото достойнство, свободата на личността и равенството на гражданите пред закона. Признаването и защитата на семейните отношения между лицата от един и същи пол е ключова стъпка за преодоляване на едно от последните тежки положения на дискриминация в страната ни, без което България не може да претендира да бъде същинска правова държава. В този смисъл, отношението на българското общество и на компетентните институции на публичната власт към признаването на еднополовите семейни връзки е от определящо значение за бъдещата посока на развитие на демократичния порядък и правовия ред у нас.

ЧАСТ ТРЕТА

(НЕ)УПРАЖНЯВАНЕТО НА ПРАВА И
НЕГОВОТО ОТРАЖЕНИЕ ВЪРХУ ЖИВОТА
НА ЕДНОПОЛОВИТЕ ДВОЙКИ

Темата за трудностите, които срещат при престоя си в България еднополови двойки с признат брак или съжителство в друга страна – членка на ЕС, се изследва за първи път у нас. Настоящата част от доклада се базира на качествени данни, събрани в периода април – май 2018 година. Данните са събрани посредством полуструктурирани интервюта с представители на дванадесет еднополови двойки, от които четири двойки гей мъже и осем двойки лесбийки. Шест от двойките са български граждани, две двойки са чужди граждани (както от страни – членки на ЕС, така и от трети страни), а четири от двойките са смесени (български гражданин и гражданин на друга страна – членка на ЕС). Осем от двойките имат сключен граждански брак, три двойки имат узаконено фактическо съжителство и една двойка живее на семейни начала. Интервютата бяха проведени от представители на ЛГБТИ организациите Фондация ГЛАС, Фондация „Ресурсен център Билитис“ и Младежка ЛГБТ организация „Действие“.

Бракът и еднополовите двойки: (не)възможности, мотиви и последици

Мотивацията за сключване на брак с любимия човек може да бъде различна в зависимост от редица фактори и обстоятелства както от личен, така и от социален характер. За преобладаващото мнозинство от интервюираните еднополови двойки стъпката да узаконят връзката си е плод на **внимателно обмисляне**, а не на спонтанно и емоционално решение. Това е валидно както за двойките български граждани, така и за двойките чужденци и смесените двойки. Причините за това са няколко. Често идеята за правно обвързване с партньора идва заедно с **решението да**

имат деца. При еднополовите двойки това решение винаги е съпътствано от вземането на много други решения, сред които уреждане на въпроси относно родителските права и обезпечаване бъдещето на децата, осигуряване на здравословна социална среда на децата и много други. За хора, които идват от държави, където законодателството не предполага лесно и безпроблемно уреждане на законовите въпроси относно отглеждането на деца в еднополови двойки, това често означава да потърсят алтернативи в други страни – членки на ЕС. Ето защо, веднъж взели решението за сключване на брак, на хората в еднополови връзки от страни като България се налага да направят **проучване на законодателството на различни европейски държави** и да се запознаят с правилата за встъпване в брак в тези от тях, които позволяват хора от един и същи пол да се оженят. Невъзможността да сключат брак в България често принуждава хората в еднополова връзка да се превърнат в своеобразни експерти по право, отделяйки много време и ресурси за проучване на европейското и българското законодателство в търсене на възможно най-добрите решения за осигуряване на стабилност на семействата си. Други двойки решават да се обърнат към експерти по право, в частност юристи, които познават законодателството, уреждащо правата на ЛГБТИ хората, и които да им окажат съдействие и да ги консултират.

При наличието на тези предпоставки, свързани с решение за създаване на поколение и проучване на законодателството на различни държави, не е учудващо, че по-голямата част от интервюираните двойки споделят, че именно **правните последици**, които произтичат от встъпването в брак и съжителство, **са основната причина** да се решат на тази крачка. От проведените интервюта е видно, че при различните двойки конкретните поводи са различни – получаване на официален статут с цел да придружават партньора си по време на изпълнение на дипломатическата му служба, пълноценно упражняване на родителство, право на наследяване на семейното имущество, по-

криване на изискване за достъп до определен вид медицинска услуга за зачеване и други. Общото при всички двойки обаче е осъзнатата нужда от предприемането на тази стъпка.

В случая на двете двойки чужди граждани, интервюирани в рамките на настоящото изследване, причината за сключване на фактическо съжителство е много идентична – **уреждане статута на партньора във връзка с изпълнение на служебни ангажименти** в чужбина и осигуряване на възможност за придружаване и получаване на официален статут. И при двете интервюирани двойки към момента на вземане на решението в страните им на произход не е имало възможност еднополови двойки да сключат брак, поради което не им се е налагало да избират формата на обвързване. В последствие, след въвеждането на възможност за сключване на брак и от хора в еднополова връзка, едната двойка сключва брак.

За гражданите на страни като България, където сключеният в чужбина брак не носи след себе си никакви правни последици, решението за узаконяване на връзката много често върви ръка за ръка с **решение за емигриране от България**. Желанието на двойките съюзът им да има правна тежест до голяма степен предопределя и решението им да се установят трайно в друга страна – членка на ЕС, като най-често това е съответната държава, където избират да сключат брак или фактическо съжителство. Макар за някои двойки тези две стъпки да са логично свързани и осъществими, за други вземането на решение да напуснат родината си е голямо предизвикателство. Някои от тези двойки споделят, че основната причина да си тръгнат от България е именно невъзможността да узаконят семейството си тук. Оставяйки това обстоятелство настрана, много двойки споделят, че се чувстват добре в България и харесват начина си на живот тук, което прави избора им дали да останат в родината си или да продължат живота си в държава, където ще имат легитимно семейство, особено труден. В допълнение, фактът, че водещият мотив за сключване на брак е от правен характер,

създава и предпоставката някои двойки да се чувстват принудени да узаконят взаимоотношенията си поради липсата на други алтернативи за тяхното уреждане (например, чрез припознаване на дете).

...Естествено, трябваше ни доста време да проучим нещата, да видим как ще е най-добре за нас, като създадем семейство, като имаме дете и така нататък. Във връзка с това решихме... Не бяха само това причините да заминем за чужбина, но бяха основните. Идеята беше такава – да създадем нормално семейство и да не се притесняваме кой знае колко от обществената нагласа към такава двойка, просто да живеем по-спокойно. Имахме две опции – да сключим брак или регистрирано партньорство, но решихме, че бракът е нещо, което трябва да си го направим по наши начин, а не точно в момента, едва ли не по принуда, затова избрахме регистрирано партньорство.

~ Двойка лесбийки, с регистрирано партньорство, живеят в Холандия

Макар често решението за сключване на брак да не е взето спонтанно, за много двойки **емоционалният заряд**, който носи сключването на брак, също е от голямо значение. Отчитайки законовата стабилност, която носи след себе си полагаването на подпис, немалко двойки придават важност и на символиката на този акт. По този критерий преживяванията на хетеросексуалните двойки и на еднополовите двойки не се различават особено – и за едните, и за другите сключването на брак може да има дълбок емоционален смисъл.

Аз съм юрист и по Римско право сме учили, че бракът е поемане на задължения към другия човек. Казваш: „Аз съм тука и съм зад тебе“, и това е. И това има много правни последици, естествено... Просто това е малко по-голямо задължение с малко повече правни и други последици. Но е и емоционално обвързване, то е комплекс от нещата. Много ми харесва в „Тан-

цувай с мен“, Сюзан Сарандън има една страхотна реплика: „Когато сключваш брак, осигуряваш свидетел на живота си, а ти ставаш свидетел на живота на някой друг“.

~ Двойка гей мъже, със сключен брак, живеят в Холандия

Еднополовите двойки в брак: в България или в чужбина?

Интервюираните двойки, които **живеят в чужбина**, като цяло не откриват особена разлика между живота си преди и след сключването на брак или фактическо съжителство. Отношението на обществото и институциите към хора в еднополова връзка в държавите, където узаконяването на тази връзка е възможно, е по-скоро позитивно и не се влияе от това дали връзката е формално отразена. Същевременно, те споделят за редица правни и емоционални последици, които води след себе си официализирането на техните взаимоотношения.

Три от интервюираните двойки живеят в **Холандия**. В Холандия, например, партньорството и бракът се отразяват веднага в електронните системи на местно и национално ниво. От тях произтичат много практически правни последици, сред които имуществена общност, семейно-правни връзки, наследствено-правни връзки и други, тъй като всички семейни и наследствени връзки са приложими и за еднополовите двойки в брак или партньорство. От момента на отразяване на променения граждански статус всички административни действия (като заплащане на данъци, попълване на декларации, подаване на годишни отчети на фирми, сключване на застраховка) се извършват единствено със знанието и писменото съгласие на партньора или съпруга на лицето, което извършва административното действие. Също така, при влизане в болница или получаване на медицински услуги, служителите в медицинските заведения са задължени да уведомят по телефона за това съпруга/партньора на лицето. По закон преживелият съпруг има право на застраховка при смърт на своя партньор. В допълнение, сключването на

брак позволява наличието на двойно гражданство. Много важна последица от сключването на брак има и по отношение на родителските права над децата, тъй като наличието или липсата на брак е съществено при припознаване или осиновяване на деца. Респондентите споделят, че им е отнело известно време, докато свикнат с практическите административни последици в ежедневието си, но и че те „създават удовлетворение от създаването на нормалност“ и „усещането, че си част от семейство“.

Друга интервюирана двойка споделя, че ситуацията във **Франция** е много благоприятна за еднopolови семейства, тъй като държавата им гарантира редица права. Положението в **Ирландия** е сходно, тъй като двойките във фактическо съжителство и женените двойки имат еднакви права, а промяната на гражданския статус води след себе си множество практически последици. За интервюираните ирландски партньори промяната се е изразила най-вече в уреждане статута на придружаващия партньор на служител, изпълняващ служебни задължения в чужбина – получаване на официален статут на придружаващия партньор, промяна в размера на заплащането, покриване на разходи за определен брой полети на придружаващия партньор с цел събиране на двамата съпрузи и други.

Българо-британска двойка, участник в проучването, споделя, че животът им във **Великобритания** се е променил коренно след сключването на брак. Статутът им на семейство е позволил българската партньорка да придружи съпругата си на двугодишна лекарска специализация в Канада през 2011 г. Двойката споделя, че са решили да разпределят семейните роли, като британската партньорка се грижи за осигуряване на финансовото положение на семейството, а българската партньорка поема домакинските задължения:

Такова разпределение обаче нямаше да е възможно, ако няхме брак, който да гарантира право върху семейното жилище, право върху пенсията на съпругата, право на здравна помощ, право върху имоти, право за получаване на застрахова-

телни дивиденди при смърт на партньора, например. Това са само част от правата, които имаме като законни партньори във Великобритания, каквито имахме и в Канада.

~ Двойка лесбийки, със сключен брак, живеят във Великобритания

Същевременно преживяванията на семействата, които **живеят или пребивават на територията на България**, са коренно различни. Респондентите споделят, че **никое от правата на съпрузи и партньори, които имат в други държави – членки на ЕС, не се признава в България**. Това обстоятелство има както практически, така и редица емоционални и психологически измерения върху членовете на тези двойки, сред които несигурност за бъдещето на семейството и децата, семейното имущество, финансовата стабилност и цялостно усещане за малоценност и неравнопоставеност спрямо хетеросексуалните двойки в България. По отношение на практическите измерения, за двойките, които са живели продължително време в чужбина, това е и огромна промяна в начина на живот. Същевременно, двойките български граждани, които са избрали да живеят в България, споделят, че няма осезаема практическа промяна в ежедневието им, тъй като сключеният брак не носи след себе си никакви последици на територията на страната ни. Семействата разказват за различните аспекти на своето ежедневие в България и как то се отразява върху начина им на живот и мислене.

Отказ на право на пребиваване

Интервюираната френско-австралийска двойка споделя горчивия си опит, свързан с постъпките да получи **право на пребиваване** в България като семейство. След като през 2016 година на основание на Директивата за свободно движение австралийската гражданка, която придружава френската си партньорка, получава едногодишно право на пребиваване в Бълга-

рия, при повторно подаване на същия набор документи в края на 2017 година, тя получава отказ. Двойката се обръща към адвокати, за да потърси правата си по съдебен ред, като не крие разочарованието си от начина, по който са реагирали на случая българските власти:

България тотално пренебрегна приложението на Директива 2004/38/ЕО! Ние бяхме дискриминирани въз основа на нашата сексуална ориентация. Това има директно отражение върху нашия живот. На първо място, ние си купихме къща в Северна България, но сега не знаем дали ще може да останем в България, тъй като държавата ви потъква европейското законодателство. На второ място, обжалването на отказа на Дирекция „Миграция“ ни струва нерви, ходене по съдилища, струва ни пари и време.

~ Френско-австралийска двойка лесбийки, със сключен брак, живеят в България

Невъзможност за упражняване на родителски права и достъп до репродуктивни услуги

Почти всички интервюирани двойки коментират обстойно ситуацията с **правата върху децата си**, когато са в България. Според българската правна уредба, две жени или двама мъже не могат да бъдат вписани като родители на едно дете, което притеснява много от респондентите, тъй като са принудени да впишат само единия от двамата партньори като законен родител:

Не ми е окей, че като се прибера в България, моето дете реално трябва да го запиша, с извинение за изрза, като копеле. По тези остарели български традиции за семейство, които толкова се тръбят сега, точно така се нарича моето дете. И аз не се чувствам комфортно с това, защото в Холандия това дете има двама законни родители.

~ Двойка лесбийки, български граждани, с регистрирано съжителство, живеят в Холандия

Притесненията по отношение отглеждането на деца на тези двойки, които са избрали да живеят в България, имат изцяло практически измерения. **Битови ситуации** като водене на детето на лекар, на детска градина, подписване на бележка за училище, за екскурзия или други подобни се превръщат в истинско предизвикателство за семейство, в което само единият родител има права над децата. Съвсем логично, на родителите в такива семейства се налага да обмислят най-разнообразни сценарии, включително и най-мрачните, в опит да бъдат подготвени, вкл. в случай на смърт на биологичния родител. Това, разбира се, може да бъде травмиращо преживяване, поради което и обичайно хората избягват да разсъждават над подобни варианти. За еднополовите двойки, които искат да осигурят бъдещето на децата си, обаче, това е неизбежно:

Ситуацията в нашия случай е, че ако една от нас роди дете, тъй като ние не сме семейство в България, тя ще бъде самотен родител, другата няма да бъде никакъв родител и въобще няма да има никаква правна връзка с въпросното дете, както няма никаква правна връзка и с жена си. И ако нещо лошо се случи с биологичния родител на това дете, то си остава без никакви родители. Така, в една изключителна ситуация, е възможно да няма родител или роднина на биологичната майка, който да се погрижи, и тогава детето ще влезе в системата за деца, лишени от родителски грижи. Дори малко вероятни, това са реални възможности и ние трябва да ги мислим и да търсим някаква вратичка, през която да минем, защото няма официален път.

~ Двойка лесбийки, със сключен брак, живеят в България

Други двойки, в които партньорите са с различни националности, също повдигат въпроса за родителските права върху децата в случай на смърт на единия родител, особено в хипотезата, при която българският партньор е биологичният родител

на децата и той почине. Според българското законодателство, децата следва да отидат при преките роднини на починалия родител, което създава опасността „бабата и дядото на децата да ги отвлекат в България и да кажат, че това са техните внучета, които няма повече да виждат другия си родител“.

Семействата се притесняват, че несъответствието на българската правна уредба с европейската може да доведе и до редица **правни абсурди**. За тях е неприемливо, че според законите в България е възможно те да сключат други бракове у нас. Още повече, би било възможно съпругът, с когото са сключили брак в България, да осинови детето и така в България това дете да има законни майка и баща. В този случай, в Холандия, например, това дете ще има двама законни родители в брак, а в България ще има различни двама законни родители, също в брак. В България не съществува съдебна практика¹⁶⁰, която да разглежда подобни казуси, и не е възможно да се направи предположение как би могъл българският наказателен съд да третира ситуация на двубрачие, в която първият брак е еднополов, а вторият е разнополов, поради което и не може да се посочи дали лицата в ситуация на подобно двубрачие биха носили наказателна отговорност.

Имайки предвид всички аспекти на темата за родителските права, една от интервюираните двойки вече е взела решение, че децата им ще получат само британско **гражданство**, макар по произход от биологичния родител да имат право да получат и българско гражданство:

Не желая разни служители да казват на съпругата ми, че тя не им е родител, защото те са български граждани! Колкото и да ми е тежко, понеже обичам България безкрайно и като всеки емигрант плача често, че собствената ми държава ми е мащеха, а не майка, ще избира най-доброто за семейството си, а то в момента не е България.

~ Двойка лесбийки, със сключен брак, живеят във Великобритания

160. Към ноември 2018 г.

Друга женена двойка, състояща се от две българки, живеещи в България, води дело за **отказана финансова помощ** от страна на Центъра по асистирана репродукция (ЦАР) към момента на провеждане на интервюто. Двойката разказва, че според правилата на ЦАР помощ се отпуска на жена с доказани репродуктивни проблеми, независимо от това дали има съпруг, партньор или е сама. На хетеросексуалните двойки обаче се препоръчва да попълнят имената на съпруга/партньора, тъй като това има отношение към родителските права на по-късен етап. Същевременно, в своя отказ институцията коментира пространно семейното положение на двете жени, което те упоменават във формуляра за кандидатстване, използвайки го като причина да не предоставят финансиране. В допълнение, служители на институцията многократно съветват двойката да подаде формуляра наново, като този път да не посочват името на другата партньорка, а титулярката да кандидатства като самотен родител с цел „да си спестят главоболията“ и да получат финансирането. За двойката този подход е неприемлив и обиден, поради което завеждат делото.

Имущество и право на наследяване

Темата за **имуществото и правото на наследяване** е от особена важност за еднополовите двойки. Нерядко уреждането именно на тези въпроси е сред основните причини двойките да пристъпят към уреждане на взаимоотношенията си. Интервюираната българо-британска двойка, например, споделя, че имуществото им във Великобритания е на името и на двете съпруги, докато закупеното в България имущество е собственост само на българската гражданка. Партньорките споделят, че тази ситуация е много неприятна и за двете, тъй като е явно несправедлива. Ето защо за семейството изобщо е под въпрос дали да прави нови инвестиции в България.

Същевременно, двойка български граждани обмисля заку-

пуване на семейно жилище в България и очаква съвсем скоро да се сблъска с непризнаване на семейното си положение от страна на банките и кредитните институции. Двойката планира да изтегли **жилищен кредит**, и според правилата за това, доходите на семейните двойки се изчисляват общо, а на младите семейства се полагат данъчни облекчения. Поради непризнаване на сключения им брак обаче двойката очаква, че няма да може да се възползва от нито едно от двете благоприятни условия. Партньорките са правили изчисления, според които загубите от невъзможността да се възползват от данъчните облекчения за млади семейства възлизат на между 10 и 15 хиляди лева.

По отношение на наследствените права между съпрузи, повечето двойки имат сходни притеснения и повдигат едни и същи въпроси, свързани с последиците за децата във връзка с невъзможността да се уредят родителските права. Когато законово само единият родител има права над децата, то и децата по закон имат право да наследят само единия си родител. По този начин липсата на правна уредба за родителските права поставя в неизгодно положение децата в еднополови семейства, лишавайки ги от имуществени права и възможност да наследят и двамата си родители. Неясноти съществуват и около това кой има право да наследя имуществото в България на български партньор в смесен брак, след като той/тя почине.

Емиграция

Често решението за **емиграция** върви ръка за ръка с решението за сключване на брак при еднополовите двойки от България. Невъзможността за сключване на брак у нас кара немалко двойки да се установят трайно в друга страна – членка на ЕС, където биха имали право да сключат законен граждански брак. Някои от интервюираните двойки споделят, че в допълнение към правата си на двойка, фактори като начин на живот, финансова стабилност и спокойствие също са допринесли за взема-

нето на решение да се установят в чужбина. Въпреки това, някои от тях споделят, че ако страната ни им осигуряваше същите права на семейство, вероятно са щели да изберат да останат у нас. Двойка български граждани разказва за трудностите при вземането на решение да емигрира в Испания. Двете партньорки се чувстват принудени да емигрират и вземат това решение заедно, макар едната съпруга да споделя, че ѝ е било трудно да направи тази голяма крачка:

Аз искам да живея в Барселона, защото тя иска да живее там. Тя иска да живее там, защото там е легално, и за деца и т.н., тя иска да бъде... иска да бъде нормален гражданин в страната, в която живее. Очевидно това в момента в България няма как да стане, а ние няма как да чакаме. На мен ми беше окей тук, обаче, ето, дори аз да съм окей, няма значение, защото се събираш с някой, който не е окей и от там нататък трябва да си промениш целия живот или да се разделиш с този човек, което пак е промяна на целия живот. Не съм съгласна с всички тези допълнителни условия, които аз трябва да покрия, за да съм с някой.

~ Двойка лесбийки, със сключен брак, в процес на емигриране в Испания

Чувство за несправедливост

Усещането, че правилата за хомосексуалните и хетеросексуалните двойки у нас са различни, се споделя от всички интервюирани двойки. Тази разлика, както и необходимостта от извървяване на много допълнителни крачки в опит да осигурят спокойствие на семействата си, поражда **чувство за несправедливост** у еднополовите двойки. Неговите проявления са различни, както са различни и похватите, с които интервюираните се опитват да се справят с него. Сред емоциите, които предизвиква у ЛГБТИ хората различното третиране, което получават в България, са разочарование, гняв, чувство за ма-

лоценност, страх, срам, отчуждение от българските им корени, нежелание да живеят в България.

Повечето интервюирани смесени двойки и двойките български граждани споделят, че усещат много осезаемо **дискриминация** срещу себе си в България. За повечето двойки това чувство е било подсилено от сравнението на ситуацията в родината и другите страни в Европейския съюз, в които са пребивавали или в които пребивават към момента:

В началото, когато дойдохме в Холандия, и като видях състоянието на нещата тук... Натрупах изключително голям гняв към България. Гняв, защото, реално, ти плащаш данъци, живееш, борши се, развиваш бизнес... Задължен си да спазваш всички правила, но на мен ми казват "Ти си изрод, няма да създаваш изроди, нямаш право да създаваш дете по този начин". А ние сме абсолютно нормални хора, със същите емоции и нужди, които имат и останалите, и за мен не е нормална тази дискриминация спрямо нас.

~ Двойка лесбийки, български граждани с регистрирано съжителство, живеят в Холандия

Интервюираната българо-британска двойка подчертава, че нито едно от правата, които са им гарантирани във Великобритания, не е достъпно за тях в България. Двойката коментира и ситуацията с предстоящото излизане на Великобритания от Европейския съюз, и невъзможността на британската съпруга да получи **европейско гражданство** на основание брак с гражданин на Съюза, тъй като България не признава брака на двете жени. Това оставя дълбоко чувство на разочарование у семейството, тъй като европейското гражданство е нещо, на което двойката държи. Още повече, че поради неуредиците спрямо родителските права в България двойката предвижда децата им да получат само британско гражданство, което ще означава, че след излизането на страната от Европейския съюз те също няма

да бъдат граждани на Съюза.

Друга интервюирана българска двойка, сключила наскоро брак в Гибралтар, споделя възмущението си, че за еднополовите двойки сключването на брак може да представлява и голямо **финансово предизвикателство**. Жените споделят, че разходите около организиране на сватбата им не са никак малки и че минималният пакет услуги възлиза на 450 лева, докато, за сравнение, сключването на брак за българските хетеросексуални двойки възлиза средно на между 50 и 150 лева. Това поставя ЛГБТИ двойките в още по-трудна позиция, тъй като не всички, които биха искали да сключат брак, могат да си позволят да покрият разходите за пътуване, престой и административни такси в чужбина.

Двойката коментира отношението и към родителите и децата на ЛГБТИ двойките в България, отваряйки темата за дискриминацията, на която са подложени не само самите хомосексуални хора, но и техните роднини:

Не само ние се чувстваме репресирани, ами и нашите родители реално. Те не го осъзнават това, но и те са социално низвергнати, както ние сме социално низвергнати. По същия начин и нашите деца ще са социално низвергнати, ако не се признае семейството ни. Просто е безкрайно нечестно, защото аз съм репресирана в собствената си държава, в собствения си град, а реално изпълнявам всичките си задължения към държавата, нали така? Става дума за много прости неща, примерно като отидеш да си вземеш детето от детската градина, да не ти задават въпроса: "Ти коя си?"

~ Двойка лесбийки, със сключен брак, в процес на емигриране в Испания

Българска двойка, която към момента на провеждане на интервюто води дело за признаване на брака си в България, споделя, че **животът им се е променил коренно**, но не в резултат

на правни последици от брака им, а поради избора им да се впуснат в гонитба за правно признаване. След като са сключили брак във Великобритания и са се върнали в България, са отишли в общините си по местоживеене, и, спазвайки закона, са пожелали да отразят промененото си семейно положение. След като са получили отказ, са решили да заведат дело. Двете респондентки споделят, че решението да заведат дело е било единствената възможна стъпка за тях. Според двойката обаче, този тип нагласа е по-скоро изключение, особено сред представителите на ЛГБТИ общността:

Тъй като ние сме женени, по дяволите, какво значи отказ?! Със сигурност нямаше да се чувствам окей със себе си просто да се примиря и да кажа: „Еми, в такава държава живеем, в такива времена живеем, какво да правим?“, защото всъщност има какво да направим. Този тип нагласа се шири в цялото общество, но се шири сериозно и в ЛГБТИ общността – за някакво тотално безсилие и, в известен смисъл, извинение: „Нищо не правим, защото просто нищо не може да се случи, няма как нещата да се подобрят, по-добре да си траем, да се покрием по някакъв начин, да се опитаме да си направим нашите островчета на спокойствие“.

~ Двойка лесбийки, със сключен брак, живеят в България

Двойката е обект на огромен **емоционален и психологически натиск** в резултат на воденето на дело, от една страна, но и на публичния интерес към историята им, от друга. Тъй като техният казус представлява прецедент за България, двете момичета попадат в светлината на прожекторите почти веднага след завеждане на делото и в рамките на няколко месеца са обект на масирана реч на омразата, най-вече в онлайн пространството. Негативната нагласа на българското общество към еднополовите двойки и правото им на сключване на брак и институционалната реакция оказват сериозно отражение върху двойката:

Емоционалното бреме от това е много голямо и няма как да не е, все пак това са неща, решаващи за живота ни. Когато има разлика в отношението към нас единствено заради сексуалната ни ориентация, няма как да не се засяга чувството ни за справедливост. Не е точно чувство на безсилие, защото очевидно се опитваме да правим някакви неща, но го има чувството, че системата априори не е на твоя страна и ти трябва през цялото време да се мъчиш да я убеждаваш защо имаш правото да съществуваш по начина, по който съществуваш.

~ Двойка лесбийки, със сключен брак, живеят в България

Паралели между живота в България и чужбина

Интервюираните двойки споделят единодушно мнението, че **паралел между живота им в България и страните – членки на ЕС, където семействата им са признати, не може да бъде направен.** Респондентите откриват и споделят разлики във всички сфери на живота – обществена среда и нагласа, правна уредба, образование, здравеопазване, социални услуги и други. Най-голяма разлика откриват в нивата на приемственост и отношение от страна на обществото:

Всичко е различно! Признанието на брака е по същество признание, че можеш да съществуваш! Че си равноправен на всички останали. Че имаш право на връзка и че можеш да поемеш определени задължения към своя партньор. Бракът е все пак едно официално признаване на задължението, което поемаш към партньора си, и то има страшно много правни и социални последици.

~ Двойка гей мъже, със сключен брак, живеят в Холандия

Респонденти споделят, че, за разлика от останалите държави в ЕС, на ежедневен ниво в България изпитват съмнения за сте-

пента, в която могат да бъдат публични и **открити за личния си живот**, и че постоянно им се налага да се приспособяват към различните ситуации, в които попадат. В зависимост от контекста те се представят като семейни и споделят открито пола на своя партньор или споделят, че са семейни, но не казват какъв е полът на техния партньор, или директно предпочитат да се представят за необвързани. Разказват, че най-често им се налага да правят този избор, когато общуват с администрацията, здравната система или други институции в България, защото там най-често се сблъскват с дискриминация. Нерядко двойките избират да не споделят какво е семейното им положение поради страх, че това може да им навреди, или просто защото искат да си спестят укорителни погледи, коментари или въпроси. Докато някои двойки възприемат това, че могат да правят избор как да се представят в различни ситуации, като възможност и по-скоро гледат на нея положително, то за други двойки постоянната нужда да избират коя част от себе си да разкрият и доколко може да бъде много натоварващ процес:

Тези ограничения, които си слагам, са продиктувани от някаква усещане за комплекс. В една ситуация, в която се намиращ, да не направиш нещо, което е супер естествено за теб, защото, първо, има риск да срещнеш неодобрение, и второ, хората, които ще изразят неодобрение, не само в собствените си очи, но в известен смисъл и в очите на цялото общество и на държавата, са прави. Ти си човекът, който пристъпва някаква норма, или поне така се смята, и знаем, че така се смята от достатъчно широка част от българското общество. Но фактът, че чисто правно ние сме някакви несъществуващи хора като семейство и като двойка, означава, че държавата поощрява този тип мислене.

~ Двойка лесбийки, със сключен брак, живеят в България

Едновременно с това, респонденти споделят, че в Холандия,

например, не е изключено човек да стане **обект на дискриминация**, и то не само на основа сексуална ориентация, но и на основа на половата си идентичност. Една от интервюираните жени споделя, че съпругата ѝ, която работи в строителния бизнес, често среща учудени погледи, докато е на работа. Двойката подчертава, че настроенията нямат нищо общо с нагласите в България, но че и там все пак дискриминация не е изключена.

Същевременно, повечето двойки разказват, че в **личните си контакти** в България, както и в чужбина, срещат предимно добронамереност или неутрални реакции и не споделят да са ставали обект на агресивно отношение.

Само една от интервюираните двойки споделя, че **не открива никаква разлика между живота си в други държави – членки на ЕС, и в България**. Става дума за двойката, съставена от действащ дипломат и неговия партньор. Те обаче уточняват, че това се дължи на факта, че единият партньор е действащ дипломат, което му дава различен правен статус. Двойката споделя, че благодарение на дипломатическия статут на единия партньор българското правителство е признало статуса им на семейство, макар че са от един и същи пол, и им предоставя същите права и отношение, както на всички хетеросексуални дипломати и техните семейства. Мъжете разказват, че тяхната лична ситуация не би била различна, независимо дали са в западноевропейска държава, която признава еднополовите бракове, или не, но това се дължи изцяло на факта, че „живеят в различна категория хора“. Дипломатът коментира, че вероятно животът му би бил доста по-различен, ако имаше друга професия и беше дошъл да живее в България.

В същото време, една от интервюираните двойки споделя за редица трудности, с които се сблъсква по време на пребиваването си в трета държава. Френско-австралийската двойка разказва, че въпреки че имат сключен брак, са станали обект на дискриминация от страна на структурите на ООН. Интер-

вюираната френска гражданка е дипломат, изпратена на мисия в Мароко, и като член на семейството ѝ съпругата ѝ с австралийско гражданство я придружава. Администрацията на ООН обаче не успява да уреди статута за постоянно пребиваване на австралийската съпруга, поради което за период от 2 години се е налагало двойката да напуска страната на всеки 3 месеца, за да спазва законовите срокове за пребиваване. Семейството споделя, че от ООН не са се погрижили за спазването на правата им като двойка, макар да имат това задължение и да го изпълняват по отношение на хетеросексуалните двойки. Жените дори разказват, че в опит да разрешат ситуацията от ООН са предложили да запишат съпругата на дипломатическия служител като прислужница в къщата ѝ, което би ѝ дало право на постоянно пребиваване. Двойката обаче отказва, определяйки това предложение като унижително. Скоро след това мароканските власти получават анонимно писмо, в което разобличават двете жени като лесбийки и описват подробно как изглеждат и начина им на живот. След този случай двойката е започнала да се страхува за живота си, поради което дипломатическият служител подава оставка и заедно със съпругата си се установява в България.

Семейната и социалната среда на еднополовите двойки, встъпили в брак

Встъпването в брак е едно от ключовите събития в живота на човек и обичайно е съпътствано от голям интерес и положителни емоции от страна на **семейството и роднините** на младоженците. Не такъв обаче е случаят за всички еднополови двойки. Половината от интервюираните двойки споделят, че родителите и роднините на поне един от двамата партньори не подкрепят или не одобряват тяхната връзка, тъй като не приемат сексуалната ориентация на детето си. Други респонденти споделят, че изобщо не са споделили за сключването на брака си със своето семейство или са казали само на избрани свои

роднини поради същите причини на неприемане и отхвърляне. Една от двойките разказва, че не среща голяма подкрепа от нито едно от двете семейства:

От семейството в България информирахме само членовете, които смятахме, че ще ни подкрепят – майка ми и брат ми. Баща ми и до този момент не иска да погледне нещата, каквито са, и ни приема просто за приятелки, живеещи заедно. С годините споделихме и с други роднини, но не и с онези, за които е ясно, че няма нито да ни подкрепят, нито да направят семейните сбирки по-лесни. Нямаме нужда от благословията им. Положението във Великобритания с шотландските роднини е подобно поради тежката религиозност на рода на съпругата ми. За наша радост, макар и много религиозни, най-близките ѝ роднини винаги са ни подкрепяли, но и те, и съпругата ми предпочитат да го пазят в тайна от останалия род, тъй като не желаят глупави въпроси, нападки или обиди от хора с разбираня от 19 век.

~ Двойка лесбийки, със сключен брак, живеят във Великобритания

Респонденти споделят, че факторите, които могат да доведат до негативно отношение от страна на роднините спрямо сключването на брак, могат да бъдат различни – незвъзприемане на еднополовия брак за „истински“ и за „достатъчно сериозен“, религиозни подбуди, нежелание да се разчуе сред роднинския и приятелския кръг на родителите и други. Много от двойките, макар и несъгласни с тези доводи, често се съобразяват с исканията на роднините си да не коментират открито семейното си положение. Това ги поставя в трудна ситуация, защото е необходимо постоянно да съобразяват и помнят пред кого могат да се държат свободно и от кого каква част от живота си трябва да прикриват.

В допълнение, някои от роднините изразяват притеснения

относно правната обвързаност, която бракът или партньорството водят след себе си. Това е своеобразен парадокс, тъй като често именно това е причината за предприемане на крачката към официализиране на взаимоотношенията от страна на двойките. Оказва се, обаче, че за някои родители и роднини правните последици могат да представляват пречка. Така например, двойка споделя, че майката на едната партньорка е изразила притеснения какъв може да бъде ефектът от правната обвързаност между двете жени при евентуална тяхна раздяла, особено по отношение на правата върху децата:

Майка ми се уплаши, че евентуално в бъдеще ние можем да се разделим или да имаме някакви неразбирателства, да се случи нещо. И че това регистрирано партньорство и тези права, които ще получи моята партньорка, не са според нейните разбирания. И че би трябвало, ако нещо се случи с мен или се разделим, детето да остане при мен и да го отглеждам само аз... А ако се случи нещо с мен, те да вземат детето, а не партньорката ми.

~ Двойка лесбийки, с регистрирано партньорство, живеят в Холандия

Същевременно, друга част от респондентите разказват, че техни роднини, които знаят за сватбата, са много положително настроени, радват им се, подкрепят ги и се гордеят с тях. Интервюирана двойка разказва за реакцията на родителите на едната партньорка, когато половинката ѝ е поискала ръката ѝ от баща ѝ:

Така и така щяхме да сядаме да вечеряме и на майтап реши, че ще поиска ръката ми от баща ми. Той съвсем чинно хвана ръката ми, жестово я отрязва и ѝ я връчи! (смее се) Беше супер забавно и приятно, а след малката сценка на баща ми, сестра ми цяла вечер пускаше „Ела се вие превива, мома се с рода прощава“, супер традиционна народна сватбена песен. Имаше

фолклорно поклащане из стаята.

~ Двойка лесбийки, със сключен брак, живеят в България

Семействата на някои от двойките дори са се включили в приготовленията за сватбата и са присъствали на събитието. Гей мъж със сключен брак, например, разказва, че е купил годежния пръстен за партньора си заедно с помощта на своята майка във Варна. Няколко от интервюираните двойки споделят, че родителите и близки роднини на поне един от младоженците са присъствали на церемонията, а при някои двойки и двете семейства са участвали в сватбата. Една двойка дори споделя, че поради лошо време родителите на един от младоженците не са могли да пътуват до Амстердам, където е бил сключен бракът, но са наблюдавали цялата церемония онлайн.

По-голямата част от двойките споделят, че сред **приятелския си кръг** са срещнали голяма подкрепа и разбиране, когато са им споделили за предстоящото сключване на брак/партньорство. Респондентите до голяма степен обясняват тази подкрепа с факта, че поддържат приятелски кръг от хора, които са наясно с тяхната сексуална ориентация и са ги приемали и подкрепяли и преди сключването на брак. Същевременно, някои двойки споделят, че макар като цяло приятелите им да са приемали спокойно връзката им, невинаги разбират защо искат да се оженият и изразяват притеснения относно отглеждането на бъдещите им деца. Сред въпросите, които някои интервюирани двойки са чували от свои приятели, са „кого детето ще нарича мама/тати?“, „не се ли притеснявате за развитието им?“, „не мислите ли, че много ще ги тормозят в училище?“ и други.

По отношение на **колегите и работната среда** на еднополовите двойки се очертават две основни тенденции – част от респондентите споделят, че са напълно открити на работните си места, но друга част избират да не говорят за личния си живот

на работа. Интервюираните, които са открити пред своите колеги, споделят, че са избрали работното си място поради факта, че е приобщаващо, и предварително са знаели, че няма да попаднат във враждебна среда. Други пък са избрали да разкрият сексуалната си ориентация още по време на интервюто си за работа като по този начин елиминират възможността да попаднат в хомофобска работна атмосфера, както и нуждата да се крият в последствие. Респондентите, които не са открити на работа, най-често споделят разбирането, че личният живот трябва да остава личен, поради което и те правят този избор.

Почти всички интервюирани двойки споделят, че **говорят за семейното си положение по различни начини** в зависимост от събеседника си или от ситуацията, в която се налага да го коментират. На ежедневна база им се налага да преценяват доколко и по какъв начин да разкриват информацията относно сексуалната си ориентация и брака/съжителството си. Това важи с особена сила на територията на България, където бракът или партньорството им не са правно признати. Сред интервюираните български двойки се забелязва тенденция на колебание пред кого и по какъв начин да поднасят информацията относно семейното си положение, като включително някои от тях избират да не коментират темата пред родителите и роднините си. Двойките споделят, че всеки път вземат това решение въз основа на няколко фактора, сред които колко близък е събеседникът им, може ли разкриването им да доведе до различни негативни последици, вкл. потенциално опасно ли е да бъдат нападнати физически, ако са открити за личния си живот, и други:

Докато България не признава нашия съюз, брак, както искат да го кръстят, аз ще продължавам да отговарям в България, че не съм омъжена, тъй като съм женена. Граматическа подробност, но и без нея, докато бракът ми не се признава официално, аз ще преценявам, както и досега, на момента кой

заслужава да знае истината и за кой не ми пука.

~ Двойка лесбийки, със сключен брак, живеят във Великобритания

Така например, почти всички семейни двойки споделят, че при попълване на документи в България, където следва да посочат и семейното си положение, избират да напишат, че са необвързани. Основната причина за това е, че техният брак/съжителство няма правна тежест у нас, поради което вписването на реалното им семейно положение може да направи документа с невярно съдържание и потенциално да носят наказателна отговорност.

Същевременно повечето интервюирани двойки споделят, че в лични разговори по-често говорят открито за семейството си и не крият, че са в брак с друг човек. Подобна откритост се среща най-вече, но не само, при двойки със смесено гражданство или изцяло съставени от чужди граждани. Респондентите споделят, че реакциите на отделните хора спрямо техните семейства обичайно са от неутрални до положителни. Много от двойките обръщат внимание, че личният контакт често е много силен инструмент за справяне с дискриминацията и омразата и че на чисто човешко ниво обикновено срещат разбиране.

Лични истории: „Моето семейство“

Всяка от дванадесетте еднополови двойки сподели за много от своите вълнения, радости, предизвикателства и разочарования по време на проведените интервюта. Историите им са както обикновени, тъй като включват елементи, присъщи на повечето любовни истории, така и необикновени, разкриващи множество предизвикателства, за които повечето хетеросексуални двойки дори не подозират. По-долу са представени историите на три от семействата, които взеха участие в проучването, представящи

нагледно смесицата от преживявания, през които преминават еднполовите двойки.

Двойка лесбийки от България, с регистрирано партньорство, в процес на преместване в Барселона

А: Познаваме се от 2011 година, през общи приятели се запознахме.

Б: Аз имах рожден ден, но не планирах да го празнувам, обаче мой приятел ми беше на гости и решихме да излезем. Там видяхме наши приятели с друга компания и така се срещнахме двете. В някакъв момент през вечерта я погледнах и направо ми се сви под лъжичката!

А: През следващите няколко месеца имаше ухажване и в един момент станаха нещата. След 4 месеца обаче се разделихме. Тази раздяла ми дойде много изненадващо на мен, много изненадващо. Аз бях в много труден работен период, имах много работа, много стрес и това много изнервяше обстановката. Очевидно не съм се държала особено адекватно, а тя не е знаела как да реагира, и в един момент просто се раздели с мен и аз бях като направо ударена с мокър парцал! След няколко месеца тотално затишие тя реши да ми пише в скайп и така подновихме взаимоотношения.

Б: Аз лично тогава разбрах, че тя е моят човек, след като се събрахме за втори път, през 2012 година. За първи път ми се случва да пожелае отново да се събере с човек, с когото сме били разделени, и това беше ясен знак за мен.

А: Аз ѝ предложих някъде преди две години, беше горе-долу на годишнината ни от запознанството, през март 2016 г. Беше ми ясно, че това е някакво логично продължение на връзката ни, просто така го почувствах. Мисля, че бяхме стигнали до момент във връзката, където общо взето стратегически трябваше да се предприеме следващата стъпка, защото виждах, че тя не

вижда някакво развитие, а тя много държи на това. И също, по-неже мислим да правим деца в дългосрочен план, идеята беше да се оженим преди това, за да можем да се преместим в Испания и да ги родим там, където бракът ни се признава и в акта за раждане може да ни запишат и двете. В момента, в който го реших, много бързо подготвих всичко, не съм се колебала изобщо. Отне известно време докато купя пръстена, около 45 дни, защото не може да е какъвто и да е годежният пръстен. Предложих ѝ ей тук, на този диван.

Б: Да, тук ми предложи, падна на колене и аз... аз се разревах! (*смеят се*)

А: Беше много обикновено и едновременно с това беше вълнуващо. В онзи момент от живота си общо взето нямахме много възможности за някакви много оригинални измисленици, а и тя беше чакала достатъчно в главата си, за да го направя, така че просто ѝ предложих. Ние като цяло сме доста еднакви в тези неща, оказва се, че и двете малко ни е напругала идеята за голяма сватба с рокли и много гости. Всъщност много се изкефих на такава сватба, на която сме само ние със свидетелите на някакво място надалеч. Просто избягахме и го направихме.

А: Церемонията беше в Гибралтар, там има супер много агенции, които организират сватби. Дори можеш да се ожениш в нотариата, където са се женили Йоко Оно и Джон Ленън, обаче там сватбите може да стават само от понеделник до петък, а ние трябваше да се женим в събота, за да не си вземаме много отпуска. (*сmee се*) И всъщност си избрахме един огромен хотел-яхта, който е закотвен на пристанището. Церемонията беше в една от конферентните зали на хотела, а морето се виждаше през люковете. Залата беше мъничка, и вътре бяхме служителят от нотариата, свидетелите, служител от сватбената агенция и фотограф.

Б: Искахме да си пуснем Absolute Beginners на DavidBowie по време на церемонията, но не успяхме (*смеят се*)

А: Беше голяма истерия тази сватба и приготвянето. Но веднага след като приключи церемонията, се качихме в колата и заминахме за Малага на сватбено пътешествие. Нямахме роднини с нас, спрямо семействата си предприехме две различни политики. Точно преди да заминем аз казах на майка ми, че отиваме за това. За мен беше важно да ѝ кажа, и също да получа нейното одобрение. Тя обаче ми отговаря с: „Не, въздържам се от мнение“. Брат ми реагира по сходен начин: „Воздържам се от мнение, но те подкрепям“. Наскоро отново се сдърпах с тях, тръгнах си ядосана, така че с тях борбата продължава.

Б: Сега, вече като сме на по 30 години... нали се сещаш, че няма чак толкова значение, проблемът е по-скоро техен, отколкото наш.

А: И да, и не, защото все пак и нас ни афектира, тоест донякъде е и наш проблем. Мен поне ме афектира.

Б: Реално аз казах на нашите преди около 10 дни, по Великден, бяхме в Тетевен семейно. Всъщност аз нищо не казах, защото майка ми видя пръстена и аз реших да отбия темата, тъй като и брат ми и всички роднини са там и няма нужда през цялото време да се обсъждат моите „испански гейски въпроси“. Това винаги се превръща в основна тема на разговор. Малко по-късно същата вечер обаче отидох да пуша и баща ми ме издебна:

– Да не сте се оженили?

– Ми да, аз нали ти казах, че тя ми е човека.

– Сега, махни го тоя пръстен и го остави да не дразниш майка ти.

Махнах го за вечерта, но през следващите няколко дни се разхождах с пръстена. Въпросът повече не се повдигна, но подозирам, че в някакъв момент информацията ще бъде предадена на майка ми.

А: Аз вече говоря абсолютно директно за семейното си поло-

жение, не чувствам никаква причина да крия това, което е. По принцип не се разкривам, но сега нещата се промениха. Не съм казала на някои от колегите, защото знам, че са недобронамерени към това, но като цяло ако ме попитат, отговарям директно. Все пак няма да крия, че съм се оженила! За мен бракът ни е като екипна дейност, все едно екипът е картотекиран вече и играем в Олимпийските игри (*сmee се*) Ако го гледаш още от самото начало, с това бавно начало на връзката ни, с раздялата, след това как се събрахме... Във времето всъщност ние минахме през много фази и хем не сме достигнали още до тази фаза, в която едната като каже нещо, другата разбира без да казва цялата дума, хем в същото време много добре знаем как да се подкрепяме една друга в трудните ситуации и как да се дърпаме една друга напред. Ние двете имаме много еднакви ценности, гледаме на света по много сходен начин въпреки доста различните ни характери и като цяло това, че се оженихме, си е просто в потвърждение на това, че продължаваме да гледаме в една и съща посока.

Двойка лесбийки от България, със сключен брак и две деца, живеят в София

Запознахме се още през 2007 година, имяхме обща компания и приятели. Заедно сме от декември 2014 г. Харесахме се от първия миг, в който се запознахме, но поради различни обстоятелства съдбата не ни събираше до една случайна среща на рожден ден на общ приятел и изстреляна реплика уж на шега, че едната винаги е била „слабост” на другата. Още в този момент с изпуснатата реплика за „слабостта” разбрах, че това е моят човек, когато се появи онова усещане за споделеност, за щастие и за тотална хармония помежду ни; тогава, когато не можеш и да си представиш как би могъл да живееш и ден без нея.

Обратно на логиката „брак, деца”, при нас стъпката след създаването на деца бе пристъпването към брак. Официалното

пристъпване към тази крачка е още един начин да покажеш любовта и намеренията си към партньора. Бракът е един формален съюз пред закона, но същевременно и има и много емоционален заряд. Той все пак дава едно усещане за сигурност и показва сериозността на намеренията в партньора. Освен това искахме децата ни да знаят, че не са плод на някаква авантюра, а напротив. Ние сключихме брак след раждането им и те присъстваха на церемонията. Всички, които знаят за брака ни, много се радват и ни подкрепят. Така, както са приемали винаги връзката ни, след това децата ни, сега приемат и брака ни. Сключихме брак в Копенхаген, Дания. Церемонията беше традиционна, нищо по-различно от стандартните, които се правят в общинската ритуална зала.

В България никога не са ни задавали въпроси относно семейното ни положение. Но е факт, че хората – близки и не чак толкова, винаги в началото се изненадват.

Нашето семейство се състои от две работещи майки и две момчета близнаци на две години – много палави, игриви и буйни, които отглеждаме в София, със съдействието на половината блок. Съседите ни ни помагат много и никога не са ни игнорирани или дискриминирали, а точно обратното. Плащаме си данъците, опитваме се да пътуваме повече у нас и извън страната, да живеем в хармония със себе си и със света около нас.

Двойка гей мъже от България, със сключен брак и две деца, живеят в Амстердам

Видях го на едно гей парти по време на гей прайд в Амстердам, заговорихме се и след това започнахме да излизаме. И така, вече пет години сме заедно. Още на първата или втората среща бях сигурен, че това е моят човек, а на първата среща вече си говорихме за деца. Предложих му да сключим брак половин година след като се бяхме събрали. Всъщност, не бяха минали и шест месеца, но на Нова година бяхме на същото парти в

Амстердам. Мястото се казва „Парадизо“, това е бивша църква, а в последните 30-40 години е нощен клуб. И аз реших, че е много подходящо мястото, пък и бяха станали шест месеца, и беше Нова година, и така. Аз принципно не съм много отворен, сега вече съм по-отворен, защото няма как, нали, но тогава не бях споменал на много колеги, а повече на бивши колеги. Но приятелите и семейството бяха много ентузиазирани за годежа. Специално приятелите бяха много смешни, особено тези, с които бяхме заедно на партито за Нова година. Дватама имахме отделни домашни партита преди 12 ч. и след това всички се събрахме на общото парти в „Парадизо“. На домашното парти аз целенасочено почти не пих, защото реших, че не е добра идея. Но успех на напия моите приятели съвсем както подобава. И отиваме в „Парадизо“, където предложих, и естествено веднага казахме на всички. Шест месеца по-късно, без никакъв майтап, с двама от приятелите ми, които присъстваха на събитието, провеждаме следния разговор:

- Абе ти тоя пръстен защо го носиш?
- Защото съм сгоден.
- Сгоден?! Кога стана това нещо? Направо страхотни новини!
- На Нова година и ти беше на мястото.
- Ааааа! Сега май си спомням...

Като виждаш в очите им, че абсолютно никой нищо не си спомня! (*сmee се*) Та така бяха приятелите, но като цяло всички бяха много много ентузиазирани и много подкрепящи. Майка ми ми помогна да избира пръстена, аз го купих във Варна. Върви обяснявай, че пръстите на жена ти са малко големи, като те питат „Ама женският пръстен защо е толкова голям?“ (*сmee се*) И така, тогава предложих и една година по-късно сключихме брак на 9 февруари 2015.

Церемонията ни беше много семпла по наш избор. Първо тръгнахме да мислим за нещо малко по-голямо, но и двамата не се чувстваме комфортно с големи натруфени церемонии,

а и децата вече бяха на път, така че искахме да икономисаме средства за тях. И какво решихме? Решихме да се оженим безплатно, понеделник сутринта в девет часа! (*сmee ce*) То е много смешно, защото ние живеехме много наблизо до общината, и си представи как в понеделник сутринта, в осем и половина, излизаш от вкъщи със сватбен костюм! Вървиш по канала и виждаш хора, които се прибират от запой или отиват на работа, а ти отиваш да се омъжваш! (*сmee ce*) Много малък кръг гости имахме, само двайсетина човека, малко повече от неговото семейство. Моите родители в крайна сметка решиха да не дойдат, основно защото беше февруари месец, а те се притесняваха, че времето ще бъде много лошо. Но гледаха по скайп цялото нещо. След церемонията бяхме наели корабче по каналите на Амстердам и след това обяд. После се прибрахме около три часа и си облякохме анцузите. Беше много забавно!

Засега може би сме имали късмет, когато сме в България, че срещаме или положителни или „неутрални“ реакции – поне в лицето ни. Получаваме доста въпроси относно децата – какъв точно е процесът, ами те „кого ще наричат мама?“, не се ли притесняваме за развитието им или дали няма да ги тормозят в училище и прочие. Но моето семейство и близки приятели засега са окей с нашето семейство. А то е от нормално по-нормално, та даже супер скучно! Покрай децата сме в контакт с много други родители, повечето в обичайната хетеросексуална конфигурация и ние правим същите неща и се сблъскваме със същите проблеми като тях: кой ще напазарува, кой ще изчисти къщата, кой ще заведе децата на детска градина, кой ще ги вземе, защо имат температура и дали им никнат зъби, акото им дали е правилният цвят, ядат ли достатъчно зеленчуци и прочие.

Българо-шотландска двойка жени, със сключен брак, живеят във Великобритания

Запозна ни обща приятелка през 2005 г. в Глазгоу. Заедно сме от 12 години, като вече 11 години имаме щастлив брак.

В началото връзката ни беше ограничена от визовия режим между България и Великобритания. Веднъж дори отказаха да ми издадат виза, затова партньорката ми пътуваше до България на всеки два месеца, докато година по-късно аз получих виза и право на работа във Великобритания. Заживяхме заедно и след 6 месеца решихме да сключим граждански съюз. Основните причини не бяха само емоционални, но и практически. Започваше нов етап от живота и ние търсехме сигурност.

Сключихме граждански съюз през 2007 г. в Глазгоу, в тесен кръг под звуците на гайди. Шотландски и български. По наш избор. Повечето ни гости бяха британци и няколко приятели от България и Австрия. Уважиха ни и съседите и веселбата продължи до сутринта. От семейството в България информирахме само майка ми и брат ми. Баща ми и до този момент не иска да погледне нещата, каквито са, и ни приема просто за приятелки, живеещи заедно. С годините споделяхме и с други роднини и приятели в България, но не и с онези, за които е ясно, че няма нито да ни подкрепят, нито да направят семейните сбирки по-лесни.

Положението с шотландските роднини е подобно поради консервативната религиозност на рода на съпругата ми. За наша радост, макар и религиозни, най-близките ѝ роднини винаги са ни подкрепяли, разбират, че Господ обича всичките си чеда. И те, и съпругата ми не смятат за необходимо да информират роднини, които са с разбирания от 19-ти век, пък и смятат, че това не е тяхна работа. За племенниците на съпругата ми е нещо съвсем нормално, че ние сме заедно. Те се родиха, когато вече бяхме женени. Племенникът в България беше на 14 години, когато аз просто седнах и поговорих с него за любовта, за хората и за това какво е всъщност семейството. Сега той е на 23, харесва приятелите ни, обича да пътуваме заедно и да обсъждаме живота. Не, не е гей. Разбира, че хората са различни и в това няма нищо лошо. Лошото е, когато са зли един към друг.

Дотук свършват приликите.

Държавната политика, изразена в равенство на права и задължения пред закона и спазване на човешки права във Великобритания, са основната причина, поради която избрахме да живеем тук, а не в България.

Ние си разделихме семейните отговорности според личната ни ситуация. Аз поех домакинството и инвестирах времето си да направя дома ни уютен, както и да построя още един в България, съпругата ми се съсредоточи в кариерата си и пое финансовата отговорност за семейството. Звучи като стереотип на ролеви модели от 19 век, нали? Само дето е свободен избор, а не по задължение. Този съвместен избор нямаше да е възможен и спокоен без брак, който да гарантира и на двете ни право върху семейното жилище, право върху пенсията на съпруга(та), право на здравна помощ, право върху имоти, включително право за получаване на застрахователни дивиденди при смърт на партньора, а също и правото на общи деца, независимо дали са осиновени или биологични.

Няколко години по-късно съпругата ми, която е лекар и британски гражданин, получи възможност за двугодишна специализация в Канада. Аз я придружих, като това беше единствено възможно, защото и двете държави признаваха брака ни. Имах право на медицинска помощ, право на работа... с две думи всичко, което се полага на хетеросексуално семейство.

А в България – законът ни разделя!

Тя е никоя, не ми е съпруга. Името ѝ не фигурира в нито един документ.

В държавата на абсурдите като нищо някой ден да ме обвинят, че съм лъгала, когато съм попълвала декларация за семейно положение, например.

Взели сме решение, че бъдещите ни деца ще бъдат само британски граждани, докато България не признае правото на законен съюз за гей хората.

Тъжно и много тежко решение за мен. Аз се гордея, че съм българка. Патриот съм. Обичам родината, но ме е срам от държавата ни и от незаинтересоваността и неразбирането, което проявяват българите по отношение проблемите на ЛГБТ хората.

Надявам се българските политиците да намерят сила за политически решения, които да обединяват хората, а не да сеят омраза.

Заклучение

Тази трета част на настоящия анализ представя данни от първото проучване по темата за еднополовите семейства и упражняването на правото им на свободно движение в България. Анализът на събраните качествени данни сочи няколко основни тенденции. На първо място, водещият мотив за сключването на брак или съжителство при еднополовите двойки, независимо от националност и гражданство на партньорите, са правните последици най-вече по отношение на родителски и наследствени права, както и придобиване на официален статут. На второ място, поради важността от правно уреждане и признаване на семейния статут, за много български двойки това означава и вземане на решение да напуснат България и да се установят трайно в друга страна – членка на ЕС, в която еднополовите бракове са признати. На трето място, правейки сравнение между живота си в чужбина и в България, всички семейства, с изключение на това на действащ дипломатически служител, споделят мнението, че никое от правата им на съпрузи и партньори, които имат в други държави, не им се признава в България, като сред тях е правото на пребиваване, упражняване на родителски права, имущественото право и правото на наследяване. Според респондентите не съществуват паралели между живота им в чужбина и живота им в България. На четвърто място, еднополовите семейства свързват България със силно изразено чувство на не-

справедливост поради системната дискриминация, на която са подложени от страна на институциите, и негативната обществена нагласа и стигма към еднополовите връзки.

По отношение на семейната и социалната среда на еднополовите двойки съществуват две еднакво изразени тенденции. От една страна, негативното отношение, неприемането и отхвърлянето на ЛГБТИ хора и семейства им от страна на техните родители и роднини все още е сериозен фактор в живота на много от интервюираните. Това неминуемо води до редица негативни последици за емоционалното и психическо състояние на интервюираните. От друга страна, много от респондентите споделят, че се радват на голяма подкрепа и разбиране от страна на своите родители, роднини и приятели. Независимо от степента на приемственост в личния си кръг обаче, всички ЛГБТИ хора са изправени пред необходимостта ежедневно да избират доколко да разкриват информация за сексуалната си ориентация и своето семейно положение на работното си място и при общуване с институции и представители на администрацията.

ПРЕПОРЪКИ И ВЪЗМОЖНИ РЕШЕНИЯ

Като се има предвид изложеното в настоящия доклад, следва да се направи изводът, че, за да се гарантира пълноценното упражняване на правото на свободно движение на гражданите на ЕС, на произтичащите от него права и на основните права, уредени в ХОПЕС, в българското законодателство следва да бъдат предвидени нормативни разрешения в две посоки.

На първо място, що се отнася до бракове между лица, сключени в други държави – членки на ЕС, или трети страни, следва да бъде предвидено изрично основание и процесуален ред за тяхното признаване за целите на упражняване на правото на свободно движение в Република България, като на лицата, сключили такива бракове, бъдат гарантирани пълният обем права, предвидени в полза на съпрузите по българското законодателство. На второ място, макар да няма задължението да уреди сключването на брак между лица от един и същи пол под своя юрисдикция, българската държава е обвързана както от ЕКПЧ, така и от правото на ЕС да защити под определена форма семейните отношения между лица от един и същи пол. Най-удачното решение в тази връзка е въвеждането на институт на регистрирано семейно партньорство или фактическо съпругеско съжителство в уредбата на семейните отношения. Какъв конкретен порядък права би следвало да се включи в обхвата на този режим е въпрос на допълнителна преценка, но, с оглед зачитането на чл. 8 от ЕКПЧ, на лицата следва да бъдат гарантирани като минимум поне тези права, които според ЕСПЧ са присъщи на защитата на семейните отношения по смисъла на Конвенцията.

При липсата на изрична уредба за признаване на брака, регистрираното семейно партньорство или фактическото съжителство между лица от един и същи пол, в светлината на решението по делото *Coman*, компетентните национални органи би следвало да гарантират пълноценното упражняване на правото на свободно движение и всички произтичащи от него други права за гражданите на ЕС, като осигурят прякото прилагане на тези норми на правото на ЕС, които имат директен ефект, и като защитят предвидените в тях права независимо от съществуващите във вътрешното право разрешения. В това отношение следва да се има предвид, че както общото право на свободно движение, така и уредените конкретни форми на свободно движение, свързани с икономическа активност, се характеризират с вертикален и хоризонтален директен ефект. Годни да породят директен ефект са и значителна част от разпоредбите на Директива 2004/38/ЕО. От друга страна, стъпвайки на принципа на съответно тълкуване, националните органи би следвало да тълкуват разширително и вътрешноправните разпоредби, предоставящи права на съпрузите и лицата, които се намират в семейни отношения, като позволят упражняването на тези права от ЛГБТИ лица, които имат сключен брак, регистрирано семейно партньорство или формирано съпрузеско съжителство в друга държава – членка на ЕС.

Изпълнението на тези задължения, произтичащи от правото на ЕС, би довело до съществена промяна на правното положение на значителен кръг ЛГБТИ лица, граждани на други държави членки и граждани на Република България, които са сключили брак, регистрирано партньорство или са изградили семейни отношения в друга държава. В такива условия отказът да бъде призната правна форма на семейните отношения между лица от един и същи пол, формирани в България, би представлявал дискриминационно третиране на основа сексуална ориентация по смисъла на българското законодателство и ЕКПЧ. Подобно положение би представлявало и продължаващо нарушение на чл.

8 на Конвенцията предвид вече очертаната практика на Съда в Страсбург.

Липсата на адекватен отговор на очертаните проблеми, свързани с упражняването на правото на свободно движение от гражданите на ЕС, които имат семейни отношения с лица от своя пол, създава предпоставки за допускането на значителен кръг нарушения на тези права с различни произтичащи за България последици. От една страна, очертаното положение не е благоприятен фактор за избора на страната ни като дестинация за упражняване на право на свободно движение, което лишава българското общество и икономика от извличането на максимален положителен ефект от участието ни в Европейския съюз и общия вътрешен пазар на Съюза. От друга страна, съществуващата ситуация не влияе положително по отношение на връщането в България на български граждани, които са формирали семейни отношения в други държави от Съюза или трети страни. В случаите, при които е отказано признаването на съществуващ брак, регистрирано партньорство или формирано съжителство в друга държава от ЕС за целите на упражняването на конкретни права, гарантирани от Договора и Директива 2004/38/ЕО, е възможно да настъпят също имуществени или неимуществени вреди, за които страната ни носи отговорност по линия на принципа *Francovich*¹⁶¹. Накрая, не може да бъде изключена и вероятността в определен етап липсата на правна уредба на признаване на семейните отношения между ЛГБТИ лица, формирани в друга държава от ЕС, или дадена конкретна хипотеза на засягане на правата на свободно движение поради липсата на такава уредба, да бъде предмет на производство за изпълнение пред Съда на ЕС и да доведе до осъждане на страната ни за нарушаването на някои от фундаменталните положения на правния ред на европейската интеграция.

161. Решение от 19 ноември 1991, *Francovich*, съд. дела C-6/90 и C-9/90, ECLI:EU:C:1991:428.

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

АПК	Административно-процесуален кодекс
АССГ	Административен съд София-град
ВАС	Върховен административен съд
ГПК	Гражданско-процесуален кодекс
ДВ	Държавен вестник
ДФЕС	Договор за функционирането на ЕС
ЕИО	Европейска икономическа общност
ЕИП	Европейско икономическо пространство
ЕКПЧ	Европейска конвенцията за правата на човека и основните свободи
ЕС	Европейски съюз
ЕСГРАОН	Единна система за гражданска регистрация и административно обслужване на населението
ЕСПЧ	Европейски съд по правата на човека
ЗВПНРБГЕСБГЧТС	Закон за влизането, пребиваването и напускането на Република България на гражданите на Европейския съюз, които не са български граждани, и членовете на техните семейства
ЗМДТ	Закон за местните данъци и такси

КМЧП	Кодекс на международното частно право
ЛГБТ	Лесбийки, гей мъже, бисексуални и транс лица
ЛГБТИ	Лесбийки, гей мъже, бисексуални, транс лица и интерсекс лица
НПК	Наказателно-процесуален кодекс
ОВ	Официален вестник на ЕС
РБ	Република България
СЕС	Съд на Европейския съюз
СК	Семеен кодекс
СО	Столична община
ХОПЕС	Харта на основните права на Европейския съюз
ЦАР	Център за асистирана репродукция
ШИС	Шенгенска информационна система

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Guild, E., Peers, S., Tomkin, J. The EU Citizenship Directive. Oxford University Press, Oxford, 2014.

Lenaerts, K., Van Nuffel, P., Bray, R. Constitutional Law of the European Union, op. cit.

Picod, F. Libre circulation et situation interne. // Revue des affaires européennes, 2003/2004/1.

Weiss, F., Wooldridge, F. "Free movement of persons within the European Community", 2nd edition, Kluwer Law International, The Netherlands, 2007, с. 2 et seq.

Христов, X., "Вътрешен пазар и основни свободи на движение в правото на Европейския съюз", Сиела, С., 2018, с. 191 et seq.

Нормативни актове

Конвенция за защита на правата на човека и основните свободи

Договор за Европейския съюз

Договор за функционирането на Европейския Съюз

Харта на основните права на Европейския съюз

Директива 2004/38/ЕО

Регламент (ЕО) № 539/2001

Регламент (ЕО) № 810/2009

Конституция на Република България. Обн. ДВ, бр. 56, 13.07.1991 г.

Семеен кодекс. Обн. ДВ, бр. 47, 23.06. 2009 г.

Кодекс за социално осигуряване. Обн. ДВ, бр. 110, 17.12.1999 г.

Кодекс на международното частно право. Обн. ДВ, бр. 42, 17.05.2005 г.

Закон за влизането, пребиваването и напускането на Република България на гражданите на Европейския съюз, които не са български граждани, и членовете на техните семейства. Обн. ДВ,

бр. 80, 3.10.2006 г.

Закон за трудовата миграция и трудовата мобилност. Обн. ДВ, бр. 33, 26.06.2016 г.

Закон за чужденците в Република България. Обн. ДВ, бр. 153, 23.12.1998 г.

Закон за българските лични документи. Обн. ДВ, бр. 93, 11.08.1998 г.

Закон за гражданската регистрация. Обн. ДВ. бр. 67 от 27 юли 1999 г.

Закон за данъците върху доходите на физическите лица. Обн. ДВ, бр. 95, 24 ноември 2006 г.

Закон за местните данъци и такси. Обн. ДВ, бр. 117, 10.12.1997 г.

Наредба № РД-02-20-9/21.05.2012 г. за функциониране на Единната система за гражданска регистрация, обн. ДВ бр.43/08.06.2012 г.

Заповед № РД-04-38673 – 33150/24.11.2017 г. на Министерство на здравеопазването, Център по асистирана репродукция

Съдебна практика

Решение от 8 април 1976, Royer, дело 48/75, ECLI:EU:C:1976:57.

Решение от 7 юли 1976, Watson и Belmann, дело 118/75, ECLI:EU:C:1976:106.

Решение от 28 март 1979, Saunders, дело 175/78, EU:C:1979:88.

Решение от 3 юли 1980, Pieck, дело 157/79, ECLI:EU:C:1980:179.

Решение от 13 февруари 1985, Diatta, дело 267/83, ECLI:EU:C:1985:67.

Решение от 17 април 1986, Reed, дело С 443/85, EU:C:1986:157.

Решение от 17 декември 1987, Zaoui, дело 147/87, ECLI:EU:C:1987:576.

Решение от 12 декември 1989, Messner, дело 265/88, ECLI:EU:C:1989:632.

Решение от 19 ноември 1991, Francovich, съед. дела C-6/90 и C-9/90, ECLI:EU:C:1991:428.

Решение от 7 юли 1992, Surinder Singh, дело C-370/90, ECLI:EU:C:1992:296.

Решение от 16 декември 1992, Koua Poirrez, дело C-206/91, ECLI:EU:C:1992:523.

Решение от 5 юни 1997, Uecker и Jacquet, съед. дела C-64/96 и C-65/96, ECLI:EU:C:1997:285.

Решение от 21 септември 1999, Wijsenbeek, дело C-378/97, ECLI:EU:C:1999:439.

Решение от 25 май 2000, Комисията с/у Италия, дело C-424/98, ECLI:EU:C:2000:287.

Решение от 20 септември 2001, Grzelczyk, дело C 184/99, ECLI:EU:C:2001:458.

Решение от 11 юли 2002, Carpenter, дело C-60/00, ECLI:EU:C:2002:434.

Решение от 25 юли 2002, MRAX, дело C-459/99, ECLI:EU:C:2002:461.

Решение от 17 септември 2002, Baumbast и R, дело C 413/99, ECLI:EU:C:2002:493.

Решение от 26 ноември 2002, Olazabal, дело C-100/01, ECLI:EU:C:2002:712.

Решение от 23 септември 2003, Akrich, дело C-109/01, ECLI:EU:C:2003:491.

Решение от 2 октомври 2003, Garcia Avello, дело C-148/02, ECLI:EU:C:2003:539.

Решение от 19 октомври 2004, Zhu и Chen, дело C-200/02, ECLI:EU:C:2004:639.

Решение от 16 декември 2004, Му, дело C-293/03,

ECLI:EU:C:2004:821.

Решение от 17 февруари 2005, Oulane, дело C-215/03, ECLI:EU:C:2005:95.

Решение от 15 септември 2005, Ioannidis, дело C-258/04, ECLI:EU:C:2005:559.

Решение от 31 януари 2006, Комисията с/у Испания, дело C-503/03, ECLI:EU:C:2006:74.

Решение от 23 март 2006, Комисията с/у Белгия, дело C-408/03, ECLI:EU:C:2006:192.

Решение от 11 декември 2007, Eind, дело C-291/05, ECLI:EU:C:2007:771

Решение от 1 април 2008, Maruko, дело C 267/06, EU:C:2008:179.

Решение от 1 април 2008, Gouvernement de la Communauté française и Gouvernement wallon, дело C-212/06, ECLI:EU:C:2008:178.

Решение от 10 април 2008, Комисията срещу Нидерландия, дело C-398/06, ECLI:EU:C:2008:214.

Решение от 25 юли 2008, Metock е.а., дело C-127/08, ECLI:EU:C:2008:449.

Решение от 24 юни 2010, Schalk and Kopf v. Austria, жалба № 30141/04

Решение от 20 юли 2010, Dadouch v. Malta, жалба № 38816/07, пар. 48,

Решение от 7 октомври 2010, Lassal, дело C-162/09, ECLI:EU:C:2010:592.

Решение от 8 март 2011, Ruiz Zambrano, дело C-34/09, ECLI:EU:C:2011:124.

Решение от 5 май 2011, McCarthy, дело C-434/09, ECLI:EU:C:2011:277.

Решение от 15 ноември 2011, Dereci е.а., дело C-256/11, ECLI:EU:C:2011:734.

Решение от 21 декември 2011, Ziolkowski и Szeja, съед. дела C-424/10 и C-425/10, ECLI:EU:C:2011:866.

Решение от 5 септември 2012, Rahman е.а., дело C-83/11, ECLI:EU:C:2012:519.

Решение от 8 ноември 2012, Iida, дело C-40/11, ECLI:EU:C:2012:691.

Решение от 21 февруари 2013, N., дело C-46/12, ECLI:EU:C:2013:97.

Решение от 8 май 2013, Alarape и Tijani, дело C-529/11, ECLI:EU:C:2013:290.

Решение от 7 ноември 2013, Valianatos and others v. Greece, жалба № 29381/09 и 32684/09,

Решение от 16 януари 2014, Onuekwere, дело C-378/12, ECLI:EU:C:2014:13.

Решение от 16 януари 2014 г., Reyes, дело C 423/12, EU:C:2014:16.

Решение от 12 март 2014, О. и В., дело C 456/12, EU:C:2014:135.

Решение от 11 ноември 2014, Dano, дело C-333/13, ECLI:EU:C:2014:2358.

Решение от 21.07.2015, Oliari and Others v. Italy, жалби № 18766/11 и 36030/1

Решение от 23 май 2016, Rajić v. Croatia, жалба № 68453/13

Решение от 18 октомври 2016, Nikiforidis, дело C 135/15, EU:C:2016:774.

Решение от 24 ноември 2016, Parris, дело C 443/15, EU:C:2016:897.

Решение от 18 май 2017, Hummel Holding, дело C-617/15, EU:C:2017:390.

Решение от 27 септември 2017, Nintendo, съед. дела C 24/16 и C 25/16, EU:C:2017:724.

Решение от 14 ноември 2017, Lounes, дело C 165/16, EU:C:2017:862

Решение от 14.12.2017, *Orlandi v. Italy*, жалби № 26431/12; 26742/12; 44057/12 и 60088/12

Решение от 5 юни 2018, *Coman e.a.*, дело C-673/16, ECLI:EU:C:2018:385.

Решение № 180/08.01.2018 г. по административно дело № 7538/2017 г., 58 състав на АССГ.

Решение № 4337/26.06.2018 г. на Административен съд София-град.

Официални документи на европейски институции

Proposal for a European Parliament and Council Directive on the right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the territory of the Member States, COM(2001)257 окончателен.

Съобщение на Комисията до Европейския Парламент и до Съвета относно насоки за по-добро транспониране и прилагане на Директива 2004/38/ЕО относно правото на граждани на Съюза и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите членки COM(2009)313 окончателен.

Предложение за Директива на Европейския парламент и на Съвета относно правото на граждани на Съюза и членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите членки – COM(2001) 257 окончателен, ОВ С 270 Е, 2001.

Доклад на Европейския парламент от 23 януари 2003 година относно предложението за директива на Европейския парламент и на Съвета относно правото на гражданите на Съюза и членовете на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите членки (A5 0009/2003).

Обща позиция (ЕО) № 6/2004, приета от Съвета на 5 декември 2003 г., във връзка с приемането на Директива 2004/38/

ЕО на Европейския парламент и на Съвета относно правото на граждани на Съюза и членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите членки, за изменение на Регламент № 1612/68 и отменяща Директиви 64/221/ЕИО, 68/360/ЕИО, 72/194/ЕИО, 73/148/ЕИО, 75/34/ЕИО, 75/35/ЕИО, 90/364/ЕИО, 90/365/ЕИО и 93/96/ЕИО, ОВ С 54 Е, 2004 г.

Изменено предложение за директива на Европейския парламент и на Съвета относно правото на граждани на Съюза и членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите членки (СОМ(2003) 199 окончателен.

Заклучение на генералния адвокат М. Wathelet по дело Coman, С-673/16, представено на 11 януари 2018 г., ECLI:EU:C:2018:2.

ISBN 978-954-929-742-3

Хомофобията и неравноправното третиране на ЛГБТИ хората все още са широко разпространени в Европейския съюз. Индикаторите за равнището им в различните държави членки се различават и в някои държави положението е привидно по-добро, но данните сочат, че пълно равенство за тази група не е постигнато в нито една от тях. България е една от страните, в които ситуацията е най-неблагоприятна. С цел да хвърли светлина върху един от елементите, допринасящи за това, настоящият анализ представя резултатите от изследване на приложението на Директива 2004/38/ЕО относно правото на граждани на Съюза и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите членки, касаещо ЛГБТИ двойки на територията на Република България. Анализът включва преглед на гарантираните на гражданите на ЕС права и анализ на мерките и дефицитите по прилагане на Директивата в България, преглед на административната и съдебна практика по темата у нас и данни от национално проучване сред еднополови двойки с признат статут в други държави – членки на ЕС, които пребивават временно или живеят в България.

Настоящата публикация се реализира в рамките на проект „Любов в движение: Правата на еднополови двойки с официално признат брак или съжителство в друга страна – членка на ЕС“ (LoveMoves), финансиран от Програма „Права, равенство и гражданство“ (2014-2020) на Европейския съюз.

Тази публикация е създадена с финансовата подкрепа на Програма „Права, равенство и гражданство“ (2014-2020) на Европейския съюз. Съдържанието ѝ отразява вижданията на нейните автори и е изцяло тяхна отговорност. Европейската комисия не поема никаква отговорност за използването на информацията, която публикацията съдържа.